

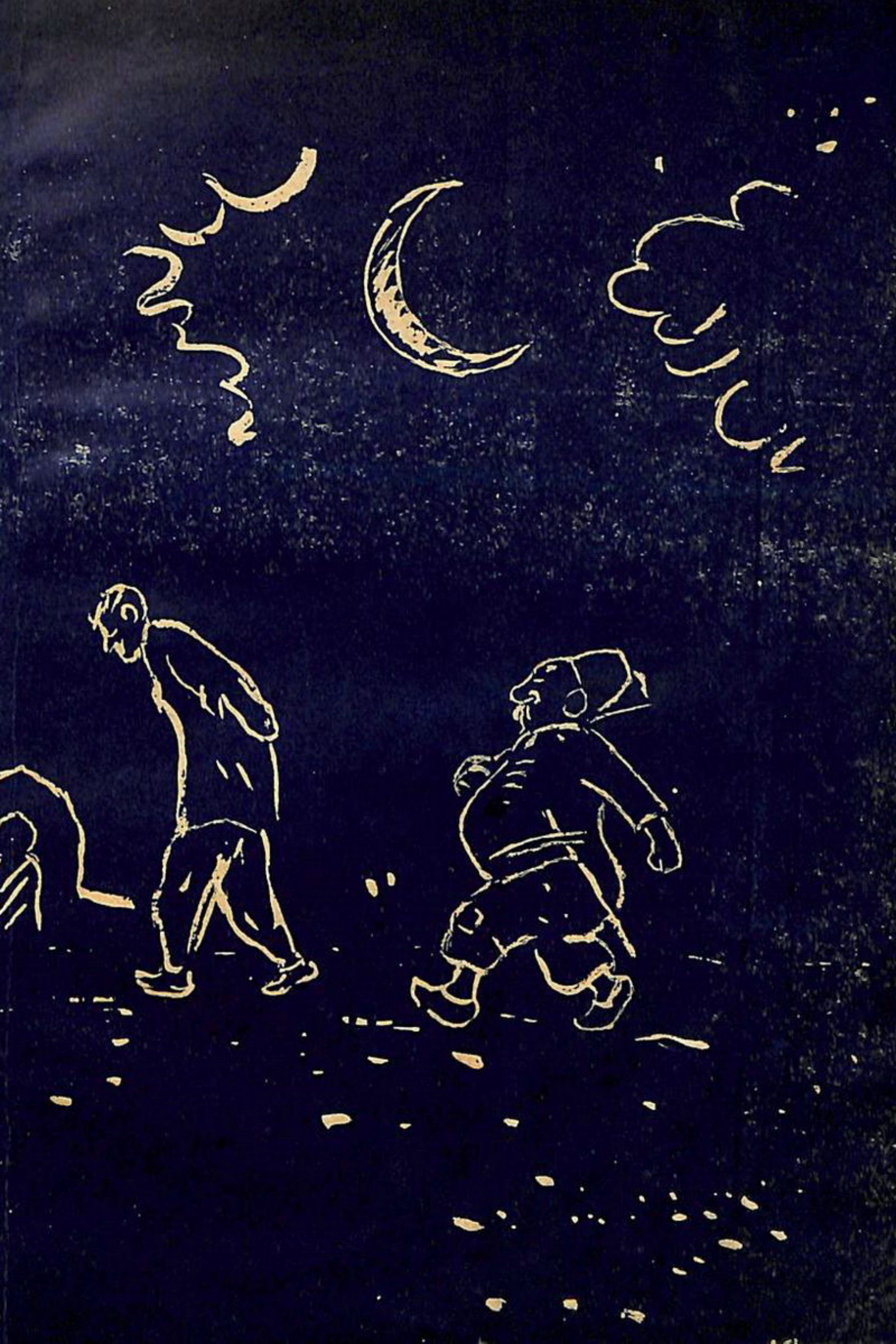
ԱՌԱՆՁԱՐ

ՎՇՏԻ ԾԻԾԱՂ

ՀԱՅՊԵՏՀՐԱՏ

891.99

10028

70

Անուշաք

Տիգան

8 n.

135

ՅՅ1-39
Ա-70

ԱՌԱՋԱՐ

ՍՏԱԻԳԿԱՄ Է 1961 թ.

ՎՇՏԻ ԾԻԾԱՂ

1/4

190928

II
A 26823

ԱՌԱՋԱՐԱՆ ԵՎ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

ՍՏԵՓԱՆ ԶՈՐՅԱՆԻ

ՀԱՅՊԵՏՀՐԱՏ

ԵՐԵՎԱՆ

1947

АРАНДЗАР
СМЕХ СКВОЗЬ СЛЕЗЫ
(На армянском языке)
Аргыз, Ереван, 1947

Ա Ռ Ա Ն Ձ Ա Ր

Մեր հասարակության լայն շրջաններին անձանք այն հեղինակն իր գրական գործունեությունն սկսել է 1901 թվին, Թիֆլիսում հրատարակվող «Մուրն» ամսագրի մեջ, ուր տպագրել է մի շարք երգիծական պատմվածքներ, որոնք այս լույս են տեսել դարձյալ Թիֆլիսում տոանձին գրով՝ «Վշտի ծիծաղ» խորագրով: Թե՛ «Մուրն»-ում, թե՛ տոանձին հրատարակվելով՝ նրա այդ պատմվածքներն արժանացել են մեծ մտավորականների և բանիմաց ընթերցողների բարեհաճ, ես կասեմ նույնիսկ սիրալիք ընդունելության, և նրանք լուրջ հույսեր են կապել հեղինակի հետ: Ես անձամբ ժամանակակիցներից լսել եմ, որ նրանից սպասում էին պարունակալի և բերկեր, սպասում էին, որ նա կփոխարինի Պարոնյանին:

Սակայն բախտավոր հակառակորդ չի ունենում մեր հեղինակը: Հայ ամսագրի և հայ գրողի անապահով վիճակը շուտով հուսահատության են հասցնում Առանձարին և նա, գրականությունից հրաժարվելով, նվիրվում է մանկավարժության: Այս տեսակետից հետաքրքրական է այս ժողովածուի վերջին պատմվածքը («Տասը տարի էմբ»), որ կենսագրական բնույթ ունի անշուշտ:

Սակայն ո՞վ էր Առանձարը և ի՞նչ է գրել նա:

Նախ տեսեմ, որ Առանձար ծածկանունն է, առնված մեր հասարակական ջրջանի սակավ պատահող անուններից: Առանձարի բուն անունը Միսաք* Գույումճյանն է: Եղած աղբատիկ, տակավին չստուգված տեղեկությունների համաձայն՝ նա ծնվել է 1876 թվին, Տիգրանակերտում. մանկությունն անցրել է Բաղդադում, ուր տեղափոխվելով հրա հայրը՝ Քերովրե Գույումճյանը, զբաղվում էր վաճառականությամբ: Առանձարն իր միջնակարգ կրթությունն ստացել է Կարինի Սանատարյան վարժարանում, բարձրագույնը՝ նախ Մյունխենի, ապա Ցյուրիխի համալսարանում, որն ավարտելուց հետո ուսուցչություն է անում նախ Ադեմառնդրիայի հայկական դպրոցում, ապա Ադանայում, որպես տե-

* Նաև Թեոդորի «Ամենուն տարեցույց»-ի (1914 թ.) Միսաք:

րեն սեղի ազգային վարժարանի: Թե ինչ բարեմասնություններ է ունեցել նա որպես մարդ, որպես ուսուցիչ և որպես բաղաժանգի մեծ շգիտենք դժբախտաբար. ինչպես նրա կյանքի, նույնպես և նրա գործունեության մասին մեզ պակասում են նշգրիտ ցվյալներ: Հայտնի է միայն, որ մեր համակրելի հեղինակը վախճանվել է 1913 թվի սեպտեմբեր 10-ին, 37 տարեկան, մի հասակ, երբ մարդ իսկապես ի վիճակի է լինում լրիվ դրսևորելու իր շնորհներն ու կարողությունները:

Հարուստ չէ, ցածր, Առանձարի գրական ժառանգությունը. որքան մեզ հայտնի է նա գրել և տպագրել է, հազիվ տասը պատմվածք, որոնք ամփոփված են այս գրքում, մի պիես՝ «Փրկիչներ» վերնագրով, (որը, բույլ լինելու պատճառով, չենք գեղեղում գրքի մեջ) և նույն «Մուրն»-ի մեջ երկու հոդված՝ մեկը ռուսահայ և քրեական գրական փոխհարաբերությունների մասին, մյուսը «Գեղեցիկները Արևելքի մեջ», ուր առատ փաստեր է բերում, քե ինչպիսի բնկերություններ կազմելով՝ գեղեցիկները մեծ նիգ են գործադրում Արևելք տնտեսապես նվաճելու: Հոդվածները գրված են համարձակ, բանիմաց հրապարակախոսի կրքով ու գրչով:

Այս ամենի մեջ ամենաարժեքավորը սակայն «Վշտի ծիծաղ» ժողովածուն է, որն ամբողջությամբ մտնում է այս գրքի մեջ՝ մի երկու այլ պատմվածքների հետ միասին: Թեևս մեր հեղինակն ունեցել է գեղարվեստական ուրիշ երկեր էլ, սակայն մեր ջանքերը դրանք գտնելու՝ հաջողություն չունեցան:

Մասնավորելով մեր խոսքը Առանձարի պատմվածքների մասին՝ պիտի նկատենք, որ դրանք, հակառակ իրենց փոքր քանակին, բազմազան են քե՝ իրենց բովանդակությամբ և քե՝ շոշափած խնդիրներով: Իրանց մի մասը Թուրքիայի հետամնաց իրականությունից առնրված գործեր են, որոնց մի քանիսի մեջ նկարագրվում է, օրինակ, տանկական ավազակաբարո պաշտոնությունը, գրեթե վերից վար, որոնց համար սուրը, կաշառքը, կրոնական մոլեռանդությունը, հային բացարձակ հարստահարելը—սովորական կենցաղային երևույթ է և արբագործված կարգ («Մորուքի սանտրը», «Բուրդի վանառականություն», «Երկու պատկեր» և ուրիշներ): Պատմվածքների մյուս մասով հեղինակը տալիս է մեզ հայ մարդկանց հոռի, պակասավոր կողմերը՝ յուսմորիստիք, բայց անպայման համոզիչ գծերով և երբեմն վարպետության հասնող արվեստով («Հոստուն ու ինտելիգենտը», «Հոգուս համար»):

Եվ չնայած մեր հեղինակը նկարագրում է Թուրքիայի տխուր, բարբարոս իրականությունը, բայց երբեք չի կորցնում իր հոգու զվարթությունը, չի բնկնում մոռալ հոռետեսության մեջ. նա վշտանում է և վշտից ծաղրում, ծիծաղում: Ու որովհետև բանականները տանել չեն կա-

* «Շանթ» պարբերական (Կ. Պոլիս), 1913 թ., № 50:

բողանում ծաղր ու ծիծաղ և դրա համար ստեղծում են խիստ գրախնայություն—այդ է պատճառը անշուշտ, որ Առանձարը, ծագումով ու լեզվով լինելով արևմտահայ, իր երկերը տպագրում է ոչ թե Կ. Պոլսի տարբերականներում (որոնց համար այդ ժամանակները սահմանված էին գրախնայության դրսևանական կանոններ), այլ Քիֆլիսում լույս տեսնող «Մուրն» ամսագրում:

Իր ստեղծագործությամբ խոշոր հեղինակ չէ, իհարկե, Առանձարը, սակայն ազնիվ խմորից է, կիրք է և ներագգաց: Կարդալով նրա սակավաթիվ գործերը՝ զգում ես, որ նա օժտված է եղել կյանքը և մարդկանց սուր աչքով դիտելու և դիտածը պատկերավոր լեզվով ու յուրմուրով վերարտադրելու համակրելի շնորհով, չափի զգացումով: Դրան նպաստում է անշուշտ և նրա կենդանի լեզուն ու աշխույժ, վարպետ շարադրանք, որ պակաս բարեմասնություն չէ մի հեղինակի համար: Կարդալով նրա երկերը՝ միաժամանակ ցավում ես, որ կյանքի անապահով պայմաններ հնարավորություն չեն տվել Առանձարին ավելի արտադրելու, և ցավում ես մանավանդ, որ նա գերեզման է իջել այդքան երիտասարդ:

Հակառակ այն բանի, որ այս պատմվածքները գրվել և տպագրվել են համարյա կես դար առաջ, սակայն պետք է ընդգծել, որ այսօր էլ դրանք բարձր են և կարդացվում են հետաքրքրությամբ ու նահույֆով:

ՍՏ. ԶՈՐՅԱՆ

5/4 47

Նրբան

ᐱᓚᓂᓂ ᓂᓂᓂᓂᓂ

ՄՈՐԱԿԻ ՍԱՆՏՐԸ

ՔԱԼԵՆՈՅԱՆ Զ. ԱՂԱՍԵՐԻՔ

— Բարի լույս, Չորպաճի՛:

— Բարի լույս, Հյուանի շափուշ:

Եվ խոր հառաչանքով մը հաղիվ գլուխս վեր առած էի տոմարներուս վրայեն, երբ այցելուս արդեն սիգարեթներէս մեկը վառած ու աթոռ մը դրաված էր, իսկ վաճառանոցիս ծառան դեպի մոտակա սրճարանը կփութար սուրճ ապրսպրելու:

Մեր քաղաքին ոստիկանատան շափուշն էր այս մտերմական հյուրը, որ վաճառանոցիս ճամբան սորված էր ամիսներ առաջ դատական գործի մը առթիվ: Պաշտոնապէս թեև երեք այցելութիւններու պատիւը կրավեր, բայց Հյուանի շափուշ այն սիրալիր էակներէն է, որոնք պաշտոնական առթիվ մը ծանոթանալէ ետքը անպաշտոն այցելութիւններու առիթը չեն փախցնիր: Ամեն անգամ, երբ պարտականութիւնը զինք այս կողմերը բերէ, չի մոռնար հանդիպել ինծի, ինչպէս ինք կըսէ «չորպաճիին»^{*} սիգարան ու սուրճը խմելու:

Պիտի հարցնեք թե ի՞նչ գործ ունեի ոստիկանութեան կամ դատարանի հետ: Դա՛տ: Աստված չընէ, տունս տեղս կուտամ դատ չեմ բանար... Թուրքիո մեջ: Իմս դատական

^{*} Չորպաճի—տպուր տվող: Ժամանակին հնիշերիները տված են այս ախաղոսը քրիստոնյա հարուստներուն, բառին այս ծագումը կարծես պերճախոսորեն կըացատրէ արդեն անոր փոխաբերական իմաստը:

մորձանք մըն էր և պատճառը, կրնա՞յիք երևակայել... մորուքի՝ սանտր մը: Այո, թեև փղոսկրե, բայց վերջապես մորուքի սանտր մը:

Մեր շուկային մեջ էն նշանավորներեն մեկն է Առաքելին եվրոպական ապրանքներու խանութը և ինք Առաքելն ալ իմ վաղեմի բարեկամս: Հաճախ կերթամ նստիլ իր խանութը, երբեմն դորժով, երբեմն ալ լոկ բարեկամական տեսակցութեան համար: Քանի մը ամիս առաջ դարձյալ նստած էի հոն, երբ խանութին դուռը հանկարծ ուժգին բացվելով մեկը ներս խուժեց: Հսկա հասակ մը կատույտ պատմութեանի մը մեջ պարուրված և սպիտակ խոշոր փաթթոց մը, որուն երբեքն մոխրագույն, լայնածավալ մորուք մը կախված էր, հազիվ տեղ թողնելով զույգ մը կոկան աչքերու և տափակ քթի մը:

Առաջին ականարկով իսկ դժվար չէր գուշակել, որ գլուղական մոլլա մըն էր եկողը: Չբարեկեց և առանց ուշադրութեան իսկ արժանացնելու Առաքելի ժպտալի բարեն ու նրստնելու հրավերը, ձեռքը մեջքի լայն դռտիին մեջ խոթեց և քանտր մը հանելով նետեց անոր առջևը:

— Դրամս ետ տուր:

Ռեռտաձայն արձակված այս կտրուկ հրամանին առջև Առաքել պահ մը ապշած մնալե հետո, սանտրը սկսավ ղննել: Ես ալ դարմացած՝ տեղես ելա և ընկերացա իրեն: Փղոսկրե սանտր մը, որ արդեն թնճուք բռնած էր և ատամին մեկն ալ կոտրած:

— Ի՞նչ է, հոճա էֆենդի, ի՞նչ է պատահեր, — հարցուց Առաքել շվարած:

— Ի՞նչ պիտի պատահի, դեռ կհարցնե՞ս ալ, — պատասխանեց հոճան նույն բարկացալու շեշտով, — անխիղճ, անհամար, խաբեր ես դիս. այս սանտրը ոչ թե 35 դրուշ՝ 35 փարա իսկ չարժեր. մեկ անգամ մորուքիս զարկի ատա-

մին մեկը թափեցամ և մորուքես ալ փունջ մը մազ փետեց:

— Տեր աստված, շատ բան լսեր էի, բայց այս տեսակ փորձանքի դեռ չէի հանդիպեր,—բացականչեց Առաքել հայերեն, գլուխը թոթվելով, և հոճային դառնալով թուրքերեն ջարունակեց.

— Հոճա էֆենդի, աստված վկա, որ այս սանտրը առաջնակարգ տեսակե է և ես շատ աժան ծախսեցի ձեզի, ուրիշ տեղ ասկե վարնոցը 40-ի ալ չէիք կրնար առնել:

Եվ երկու հայ վաճառականներս մեր ամբողջ լեզվանությունը թափելով փոխասացություն մը սկսանք, համոզելու համար հոճա էֆենդին, որ իր մորուքին այդ փետոմին մեջ սանտրը հանցանք չուներ: Սանտրի ուրիշ զանազան տեսակների վկայության բերինք ապացուցանելու համար իր գնածին գերազանցությունը, սակայն իզուր, մարդը մեղմանալու ամենափոքր տրամադրություն մը իսկ չէր ցուցներ և միշտ ոտքը գետին զարնելով դրամը կպահանջեր սպառնալիքին:

— Այս ապրանքը խանութը չի մնար, երբ ալ ըլլա կծախվի,—ըսավ վերջապես Առաքել առանց իր քաղցր շեշտը փոխելու,—և ես ձեր խաթերը համար առանց խոսք ընելու ետ կառնեի զայն, եթե ատամը կոտրած չըլլայիք. բայց հիմա ես որո՞ւ կրնամ ծախել այս կոտրած սանտրը...

— Ես չեմ կոտրեր, լիրբ, ինչո՞ւ սուտ կխոսիս,—պոռաց մոլլան ավելի կատղած,—առած ատենս կոտրած է եղեր, ով գիտե փակցուցեր ես, ի՞նչ ես ըրեր, խաբեր ես զիս: Վերջապես ալ երկար խոսք չեմ ուղեր, կա՛մ դրամս ետ կուտաս և կա՛մ... դուն գիտես:

Ամեն համբերություն սահման ունի ըսեր են, մինչև անգամ խանութպանի և հայ խանութպանի համբերությունը: Իմ համբերությունս արդեն վաղուց հատած էր, վերջապես Առաքելին ներսն ալ համբերանք չմնաց: Զայրագին գզրոցը քաշեց, մեջեն յոթը հատ հինգնոց առավ ու հոճային նետեց:

— Առ ու կորսվե, ձեզի պեսներուն հետ առուտուր բռնեք փորձանք է, կերեի թե կյանքիդ մեջ առաջին անգամն

ըլլալով մորուքիդ սանտր կզարնես, սանտրս ի՞նչ հան-
ցանք ունի, երկաթ ըլլա չի դիմանար այդ աղտոտ մորու-
քիդ...

Հազիվ այս խոսքերը Առաքելի բերնեն ելած էին, երբ
մոլլան. — Վայ շունշանորդի կյալուր, մորուքի՛ս կհայհո-
յես, — աղաղակեց ու անոր վրա խոյացաւ:

Անմիջապէս օձիկ-օձիկ փայլակներ շողացին աչքերու
առջև, ջիղերս պրկվեցան և սլահ մը արձանացած մնացի:
Հարձակի՛լ լիւր անպիտանին վրա, դետին տապալելով
լալ մը տփել և ոտքեն քաշելով դուրս նետել... Բայց ոտ-
քերս առանց վճռիս սպասելու հանկարծ փողոց նետեցին
դիս... Ու շնչասպառ վաճառանոցս հասա, առանց ետև
նայելու:

Քանի մը ժամ ետքը միայն իմացա պատմության շա-
րունակությունը: Խեղճ Առաքելը սաստիկ ծեծ կերած էր
հոճայեն և անոր աղաղակին վրա փողոցեն օդնության
հասնող թուրքերեն, ու արյունլիլա վիճակի մեջ ոստիկա-
նատուն տարված էր: Այս տխուր լուրին տալովորությանը
տակ բաժական մեծ խղճի խայթ զգացի բարեկամս վտան-
գի ըռպին լքած ու հեռացած ըլլալու համար, բայց այդ
խղճահարությունս երկար չտևեց:

Ի՞նչ պիտի ըլլար օգուտը, եթե վերջին վայրկյանին
զգացումս ոտքերուս վրա հաղթանակը տաներ և հոն մնա-
ցած ըլլայի. շատ շատ դետին պիտի փռեինք փուճ կենդա-
նին ու լալ մը ծեծեինք, բայց վե՛րջը. ասով խնդիրը ավե-
լի պիտի մեծնար, թուրք խուժանը ներս պիտի թափեր և
եթե անոր ձեռքեն ողջ պրծեինք, հետո կառավարության
ձեռքը իյնալով զնդաններու մեջ էշ նահատակ պիտի ըլլա-
յինք: Իսկապէս նոր կհասկնայի թե ի՞նչ ահուկի վտանգ էր,
որ անցուցած էի, և իրիկունը, երբ դեպքը մորս պատմեցի,
խեղճ պառավը ամբողջ գիշերը աչք շփակեց և առտվան
առաջին զանգակի ձայնին ժամ փութաց ու թորոսին առջև
ջուխտ մը մոմ վառելու:

Հաջորդ օրը կեսօրեն ետքը վաճառանոցիս մեջ քանի

մը հաճախորդներու հետ դրադված էի, երբ խռատ ձայն
մը հանկարծ ընդհատեց մեզ:

— Թորոս օղլու Կարապետը ո՞վ է:

Ծերուկ զապթիյե մըն էր, որ աննկատելի կերպով ներս
մտած և սրունքները լարած կանգնած էր սենյակին մեջ-
տեղը:

— Ես եմ, ի՞նչ կա, ի՞նչ կուզեք, — հարցուցի տագնա-
պալի շարժումով:

— Դո՞ւն ես, ուրեմն քալե՛ հետս, քոմիսեր պեյը քեզ
կուզե:

Սարսուռ մը սողաց գլխուս մազերեն մինչև ոտքիս
եղունգները և սիրտս մեքենական մուրձի պես զարնել
սկսավ:

— Զի՞ս կուզե ըսիք, շեմ կարծեր, չի կրնար ըլլալ...
ի՞նչ պիտի ընե զիս:

— Ատ իր գիտնալիք բանն է, քեզի շվերաբերիր, —
ըսավ զապթիյեն վայրահակ, եռանկյունի գլուխը վեր ցցե-
լով և ցուցամատը բարձրացնելով:

— Այո, այդպես է, իրավունք ունիք, բայց ես դորժ
շունիմ ոստիկանության հետ... բան մը շեմ ըրած... կաղա-
շեմ... սխա՞լ եկած չըլլաք...

— Հա՛, հա՛, հա՛, հա՛, ե՞ս սխալ դուռ զարնեմ, — սլա-
տասխանեց ծերուկը հոխորտ ծիծաղով մը ժողատ լինդերը
ցուցնելով. — էհ, վնաս չունի, ե՛լ երթանք, եթե սխալած ըլ-
լամ, կառնեմ, նորեն տեղդ կրերեմ քեզ, բան մը շեմ
կորսնցներ: Բայց լա՛վ նայե ինձի. երեկ չէ, որ ես այս
պաշտոնիս մեջ մտած եմ, արդեն 15 տարի է, քեզի պես
շատե՛րը տարած բերած եմ: Այս խանին անունն ի՞նչ է, —
Ահմեդ աղա խան է, այնպես չէ՞, քու անունդ ալ՝ Թորոս
օղլու Կարապետ է, այնպես չէ՞, էհ շատ աղեկ, քոմիսեր
պեյն ալ ինձի ըսավ — «Ահմեդ աղա խանին մեջ հայ վաճա-
ռական Թորոս օղլու Կարապետը կառնես ինձի կրերես»,
և ես ալ ահա եկած եմ. հիմա դուն ըսե, սխա՞լ եկած եմ

Թե ճիշտ, — ու կրկին շարունակեց իր սրտագին ծիծաղը, —
հա', հա', հա', հա'...

— Չէ, ինչպես կտեսնեմ չեք սխալած, ներեցեք, բայց
կտեսնեք, որ հիմա քիչ մը գործ ունիմ, քոմիսեր պեյլին
ծառայական հարգանքներս մատուցեք, վերջացնելու պես
կուգամ:

— Չէ, տե'ս, ատ չեմ կրնար ընել, մեզմե վեր օրենքը
կա, օրենքի հակառակ չեմ կրնար գործել, քեզ հետս շա-
ռած այս դռներն դուրս չեմ ելլեր: Վնաս չունի, դուն գործդ
վերջացուր, դեռ ժամանակ կա, ես ալ քիչ մը շունչ առնեմ,
սիգարա մը, սուրճ մը խմեմ. մեկ շունչով սերայեն մինչև
հոս եկա, քիչ տեղ չէ, ան ալ տաքին. երիտասարդ ժամա-
նակս հոգնություն, ցուրտ, տաք ի՞նչ է չէի դիտեր, օրինա-
կի համար Մոսկոֆի պատերազմին մինչև մեջքս ձյունի մեջ
օր ու գիշեր կքալեի, ամենևին հոգս չէր, բայց հիմա ա՛յ
երիտասարդ չեմ:

— Խնդրեմ, խնդրեմ, զապթիյե աղա, նստեցեք, սիգա-
րեթ մը հրամեցեք, ծո, Թադո՛ւս, սուրճ մը ըսե:

— Նո զապթիյե չեմ, — դիտել տվալ քոմիսեր պեյլին
խղճամիտ գործակատարը, որու հետ այն ատեն մտքես իսկ
չէի կրնար անցնիլ, որ այնչափ պիտի մտերմանայինք ետ-
քեն, — ինծի կըսեն Հյուանի չավուշ. չէ՞իր ճանչնար դիս,
տարօրինակ բան, այս քաղքին մեջ դիս ճանչցող չկա, շու-
կայեն անցած ատենս, մեծեն մինչև փոքրը, ամենքն ալ
բարե կուտան, ամեն կողմե սուրճի կհրավիրեն, բայց ես
այնչափ ժամանակ չունիմ, որ ամենքին ալ խաթրը չկտա-
րեմ:

Կարծեմ ավելորդ է ըսել, թե հակառակ Հյուանի չավու-
շին հայտնած կասկածներու, առջի րոպեին իսկ հասկցած
էի քոմիսերի այս հրավերին շարժառիթը: Երեկվան դեպքին
համար էր, աս շատ պարզ էր, միայն սա պարզ չէր, թե
ի՞նչ դեր վիճակված էր ինծի այդ խնդրին մեջ և ահա այս
մութ կեան է, որ կվախցնեի դիս: Բայց քիչ մը ետքը, երբ
Հյուանի չավուշ սիգարեթս ու սուրճս համտեսելե հետո իր

այնքան տևական բարեկամութեան հիմքը դրավ, թեև քիչ մը քողարկյալ կերպով՝ բայց և այնպէս հայտնեց, որ ես իբր վկա կկանչվեի։ Ասոր վրա սրտիս մուրճը բավական մեղմացուց իր հարվածները. մտածեցի կերթամ տեսածս տեղնիտեղոք կպատմեմ, ասով ի՞նչ վնաս կրնա հասնիլ ինծի, ընդհակառակը, թերևս Առաքելին ալ օգուտ մը տամ։

Անմիջապէս դորժերս կարճ կապելով ընկերացաւ Հյուանի շափուշին։ Ճամբան բազմավաստակ ծերուկը քանի մը խոշոր դրվագներով պատկերացուց ինծի իր փառավոր կյանքը, Մոսկովի պատերազմին մեջ իր կատարած անկարելի սխրագործութիւններն սկսած մինչև իր արդի պաշտոնին անհնարին դժվարութիւնները։ Իսկ ես, թեև անընդհատ հիացական բացականչութիւններ կհեղհեղեի, բայց ճիշտն ըսելով, շատ քիչ բան կրցա լսել, որովհետև միտքս այդ պահուն դիս սպասող անծանոթին վրա կշարշարվեր։

Երբ վերջապէս սերային ընդարձակ բակեն անցնելով շենքին դռնէն ներս մտանք,—վեր պիտի ելլենք,—ըսավ Հյուանի շափուշ՝ առաջին հարկին սանդուղները ցուցնելով։ Բայց հազիվ ոտքս առաջին աստիճանին վրա դրած էի, երբ մեկը փեշես բռնեց.

— Է՛յ, ո՛ւր կքշես այդ աղտոտ ոտքերով։

Սովորական տարազով թուրք մըն էր, ձեռքի դավադանով մը, որու ծայրը սադի փետուրներու փունջ մը կապված էր։ Առանց խոսելու ժամանակ տալու իր այդ տարօրինակ վրձինը հապճեպով թափ տվավ կոշիկներուս վրա ու ամիս բանալով տասնոց մը պահանջեց։ Նոր նկատեցի, որ միևնույն տեսակ դավադաններով ղինված քանի մը հոգի կային դրան մօտ, և Հյուանի շափուշ բացատրեց, որ ասոնք կապալով առած էին կառավարական շենքին մաքրութեան հսկելու գործը։ Մաքրասիրական և ելամտական այդ կրկնապէս հանճարեղ թուրք գյուտին առջև հիացած և գրպանս ալ մանրութ շունենալուս՝ տասնոցի տեղ քառասուննոց մը տվի և առաջին հարկը ելանք։

Հոս սանդուղին գլուխը գտնված դուռ մը բանալով

Հյուանի շափուշ հանդիսավոր բարե մը ղրկեց ներս և ինծի դառնալով՝

— Զորպաճի, հոս կհանգստանաս, մինչև որ քեզ կանչեն,— ըսավ ու ինք դարձյալ վայր իջավ:

Այս սենյակը, ինչպես տեսքեն կհասկցվեր՝ հաստատության խանվե-օնախին պիտի ըլլար: Մեկ անկյունը կռթնած էր սուրճի վիթխարի մրոտ օճախը, քովը հին սեղան մը սրճափայլ ջրով լի խոշոր տաշտով մը, ֆինճաններով, ճեղվաներով, նարկիլեններով, աղաոտ քուրջերով և այլ հարակից իրեղեններով բեռնավորված: Մյուս անկյունը հասարակ փայտե տախտ մը, որու վրա կիսովին ծալված անկողին մը կհանգչեր թերմաշ կապերտի մը մեջ փաթթված, մոտը աղաոտ սնտուկ մը, մեկ պատի երկայնքին նստարան մը, որու վրա հոգնած դեմքերով ու այլադան հագուստներով մարդերու շարք մը կօրորվեր, յուրաքանչյուրն իր գլուխը աշակողմյան դրացիին ուսին հանգչեցված: Իսկ ասոնց դիմացը խսիրի մը վրա դեմ առ դեմ ծալապատիկ նստած էին երկու փաթթոցավորներ, որոնք երկյուղած լուծյամբ մը խաղող ու պանիր կուտեին:

Հազիվ աթոռ մը դտած էի, երբ խահվեճին, իր պաշտոնական հագուստեն ավելի մաշած դեմքով ծերուկ մը, մոտեցավ.

— Զորպաճի, շաքարով կխմեք թե պա՞րզ:

Այդ տրամադրության և այդ մաքրազարդ մթնոլորտին մեջ ոչ շաքարովին ախորժակ ունեի և ոչ ալ պարզին, բայց և այնպես մարդուկին ափը քառսուննոց մը դնելով՝ պարզ մը ապսպրեցի և աշքերս փակելով դեղի պես վար տվի:

Այդ ծակին մեջ մեկ ժամե ավելի սպասել հարկ եղավ: Շոգեն ու սրտնեղութենես թերևս ճաթեի, եթե ներսի կյանքը շուտով շահեկան ոգևորություն մը չստանար: Սրճագործին աշկերտները անընդհատ կմտնեին ու կելլեին ձեռքերնին սուրճի սարքերով, դրասենյակներու ծառաներ կուգային, որը նարկիլե տանելու, որը սուրճ ապսպրելու և որն ալ ապտեսքի ըպրբ լեցնելու, միևնույն ատեն շմոռնալով առի-

Յեն օգտվիլ և ոտքի վրա իրենք ալ բաժակ մը սուրճ խմել
 փոխադարձաբար թարմ նորություններ հաղորդելով իրարու
 նրբեմն ալ դուռը կես մը կբացվեր և բարձրաձայն անուն
 մը կտրվեր, որու վրա նստարանի շարքեն մեկը կբակվեր,
 իսկ մյուսները մոլորալով ու աչքերնին շփելով վայրկյան մը
 իրարու երես նայելի հետո՝ բացված տեղը անմիջապես
 կփակեին ու կրկին կշարունակեին իրենց ալեկերպ ծածա-
 ճումը: Վերջապես իմ անունս տրվեցավ և իսկույն վեր
 ցատկելով հետևեցա ոստիկանի մը, որ զիս վարի հարկը
 սենյակ մը առաջնորդեց:

Ընդարձակ սենյակ մըն էր, բակին վրա նայող երկու
 մեծ պատուհաններով: Մեկ անկյունը իրարու վրա դիզված
 էին խոշոր սնտուկներ, որոնց անխուփ բերաններեն պաշ-
 տոնական թղթերու փոշոտ կապոցներ դուրս կթափեին: Պա-
 տերը զարդարված էին ոստիկանի հին համազդեհատներով,
 օտքերով, գոտիներով ու դանադան մեծության մտրակնե-
 րով: Միակ նշանը, որ ոստիկանական թանգարան մը կամ
 ավելորդարան մը մտած չէի, երկու դրասեղաններ էին,
 որոնցմե մեկուն ետևը դրագիր մը նստած էր, իսկ մյուսին
 ետևը քոմիսերը: Քոմիսեր Օսման պեյը թեև դեմքով ծանոթ
 էր ինձի, բայց այդ պահուն բավական պիտի դժվարանայի
 ճանչնալ զինք, եթե ամիսագույն թավ պեխերը և սեղանի
 տակ երկնցած տիտանական ոտքերը չըլլային: Ճակատը
 կարմիր թաշկինակով մը կապած էր, որու տակեն դետնա-
 խնձորի կեղևները մինչև աչքերուն վրա կկախվեին: Աջ ձեռ-
 քը դիտուն նեցուկ տված, ընկողմանած իր թիկնաթոռին վրա
 և հակաին հարդարանքն ու առջևը դրասեղանին վրա շար-
 ված դետնախնձորները կմատնեին, որ խելքին պտուկը լավ
 վիճակի մեջ չէր:

Քանի մը քայլ հառաջանալով դետնամած բարե մը տվի
 և կանգնեցա:

— Հը, ի՞նչ կուզես, — մոլորաց առանց դիրքը փոխելու:

— Պեյ էֆենդի, կանչած էիք զիս, ատոր համար եկած
 եմ:

— Ո՞վ ես դուն:

— Ծառանիդ Կարապետ Թորոսյան:

Ասոր վրա ուժգին փնշելով շտկվեցավ և սեղանին վրայն թուղթ մը ջոկելով. — Հա՛, Ահմեդ աղա խանը վաճառական Թորոս օղլու Կարապետը դո՞ւն ես:

— Այո, էֆենդի, ծառանիդ եմ:

Նվ պահ մը ձեռքի թուղթը կարդալն ևտքը՝

— Խանութպան Մամաս օղլու Առաքելը կճանշնա՞ս:

— Այո, պեյ էֆենդի, կճանշնամ:

— Ո՞րչափ ժամանակն ի վեր կճանշնաս:

— Տղայութենե ի վեր կճանշնամ:

— Ուրեմն լավ բարեկամներ՞ը եք:

— Այո, տեր իմ:

— Իսկ Հաճիքեոյցի մոլլա Հասան էֆենդին ալ կճանշնա՞ս:

— Ոչ, այդ անունով անձնավորություն մը չեմ ճանշնար:

— Չե՞ս ճանշնար, տարօրինակ բան. մենք բեզ իբր վկա կանչած ենք, որովհետև երեկ, երբ Առաքել ըլլալիք շունը մոլլա էֆենդիին հայհոյած է իր խանութին մեջ, դուն ալ հոն գտնված ես:

— Այո, երեկ Առաքելի խանութին մեջ ցավալի դեպքի մը ահանատես եղա, բայց մոլլա էֆենդին առաջին անգամն ըլլալով տեսա հոն, անունն ալ մինչև հիմա չէի գիտեր:

— Է, լավ, Առաքելը ինչո՞ւ հայհոյեց մոլլա էֆենդիին:

— Ներեցեք, տեր իմ, Առաքելը ոչ մեկ հայհոյություն չըրաւ, ընդհակառակը շատ մեծ քաղաքավարությամբ ու քաղցրությամբ կվարվեր մոլլա էֆենդիին հետ. բայց մոլլա էֆենդին... քիչ մը... մոլլա էֆենդին արդեն նախապես... դրդոված տրամադրության մեջ ըլլալուն... այդ տխուր դեպքին պատճառ եղավ:

— Այսինքն, խոսքին թուրքերենը՝ պարզապես ըսել կուզես, թե հանցավորը Առաքելը չէր, այլ մոլլա էֆենդին:

— Ա...յո:

— Այսինքն մեկ խոսքով ըսել կուզես, թե Առաքել

կողմած քյաֆիր սրիկան մոլլա էֆենդին ավելի լավ մարդ է:

—

— Ինչո՞ւ լռեցիր, պատասխան չտա՞ս:

— Պեյ էֆենդի, ես այդ տեսակ հանդուգն վճիռ մը չեմ կրնար արձակել. ինչպես քիչ առաջ ըսի, մոլլա էֆենդին ես չեմ ճանչնար, կրնա շատ ազնիվ ու պատվական մարդ ըլլալ, բայց երեկվան դեպքին մեջ... իրավունքը իր կողմը չէր:

— Ասոր նայե, ասոր նայե, — դարձաւ քոմիսեր պեյը իր քարտուղարին հեգնական ծիծաղով մը, — դիմացս կանգնէր փաստաբանություն կրնե. մոլլա էֆենդին կրնա լավ մարդ ըլլա եղեր, բայց ինք չի ճանչնար եղեր, կարծես թե դեռ վիճաբանելիք խնդիր մը ըլլար պատկառելի, սուրբ մոլլայի մը և... հայ խանութպանի կտորի մը համեմատությունը. հա՛, հա՛, հա՛, հա՛. ինծի նայե, դուք շատ երես եք տներ, ձեր շափը վաղուց մոռցեր եք, բայց ես ձեզի նորեն աշնպես մը սորվեցնեմ ձեր շափը, որ հավիտյան շմունաք:

Եվ գլխով նշան մը տվաւ քարտուղարին, որ անմիջապես դուրս ելաւ, իսկ ինք գլխուն կապը քակելով գետնախնձորի կեղևները նորոգել սկսաւ:

Քիչ մը ետքը քարտուղարը դուռը բացաւ և ներս մտան երեկվան մոլլան ու Առաքելը:

Մոլլան բուն շարժումներով քովես անցաւ և խոժոռ ափնարկով մը զիս շափելէ ետքը գնաց նստաւ քոմիսերին քով, որ արդեն տեղեն ելած և աթոռ մը պատրաստած էր: Իսկ Առաքելը. օ՛հ, մի հարցնեք, խեղճ մարդուն տեսքը պարզասկես աղիքներս գալարեց: Գլուխը ահագին փաթաթի մը մեջ կորսված, աջ թեր անբնական կերպով կողին փակած, դողդոջ քայլերով և ողորմ ու պաղատադին նայվածք մը ուղղելով երեսիս, քիչ մը անդին գլուխը կախեց ու կանգնեցաւ:

— Հա՛, ատամիդ ցաւը դեռ շանցա՞վ, ֆերաքա, ասորչափ բան ես փաթթեր գլուխդ, կարծես վիրավորված ըլլաս և ան ալ թնդանոթի ռումբով, — մոնչեց քոմիսերը եր-

կու ձեռքով փառահեղ պեխերը շտկելով և զիս ցուցնելով հարցուց.

— Ա՛ս է քու վկայ:

— Այո, պիշ էֆենդի:—Թոթովեց Առաքելը խղճուկ ձայնով:

— Աս երեկ հո՞ն էր,—դարձավ քամիները հոճային:

— Կարծեմ... այո, այո, հոն էր,—պատասխանեց հոճան դարձյալ խոժոռ ակնարկ մը սևեռելով ինձի:

— Է, ուրեմն շատ աղեկ. հիմա ծայրե ծայր և կատարյալ ճշտությամբ պիտի պատմես ինչ որ տեսած ես,—հրամայեց Օսման պիշ խոսքը կրկին ինձի ուղղելով,—բայց լավ ուշադրություն ւրի, կատարյալ ճշտությամբ կըսեմ, կհասկնա՞ս:

— Այո, էֆենդիմ, շատ լավ կհասկնամ և մատահ եղիք որ զուտ ճշմարտությունը պիտի ըսեմ,—պատասխանեցի խոնարհություն մը ընելով:

— Բայց ոչ հայու ճշմարտությունը, աս ալ հասկցա՞ր,—ավելցուց խոշոր ցուցամատը սպառնադին ճոճելով,—այլ բուն ճշմարտությունը, այն ճշմարտությունը, զոր հոճա էֆենդին արդեն հայտնած է. եթե տարրեր քան պատմելու ըլլաւ, 32 տատմող կոկորդղ կթափեմ: Սկսե՛ նայինք:

Եվ սկսա մանրամասնորեն պատմել ամբողջ դեպքը, բնականաբար կարելի եղածին շափ մեղմ բացատրություններ փնտռելով հոճա էֆենդիին վարմունքը նկարագրելու համար:

Պատմությունս քանի կհառաջանար, հոճան ալ նույնքան ավելի կանհանդստանար իր աթոռին վրա, իսկ քամիները, որ ճակատին դեմնախնձորները շփելով դեմքի դժկամակ ծամածռություններ կընէր, հանկարծ ընդհատեց զիս.

— Ինձի՛ նայե, կո՛ւյր ես, շե՛ս տեսներ, որ գլուխս կցափի, քու դատարկաբանություններդ լսելու ես ո՛չ կարողություն ունիմ և ո՛չ ալ ժամանակ. կարճ կապե և միայն աս հարցումիս պատասխան տուր. աս հայը ի՞նչ հայհոյություն ըրավ հոճա էֆենդիին:

— Հայհոյությո՞ւն... բայց պէյ էֆենդի, կարծեմ քիչ առաջ ըսի, որ ես հայհոյություն չեմ լսած:

— Լիրբ անհավատ, ինչո՞ւ սուտ կխոսիս, մորուքիս չհայհոյե՞ց, — պայթեցավ վերջապես մողան և տեղեն վեր ցատկելով հարձակողական դիրք մը առավ:

— Մի հուզվիք, հոճա էֆենդի, կաշաշեմ մի հուզվիք, ի՞նչ կարևորություն ունի ատոր վկայությունը, — միջամտեց քոմիսերը և թեևն բռնելով դարձյալ տեղը նստեցուց մողան:

Այդ միջոցին բաց պատուհանեն ձայն մը լսվեցավ. —

— Պէյ էֆենդի, կհրամայե՞ք:

Թորքի գլուխ մըն էր, որուն քոմիսերը ձեռքի նշանով մը սլառասխանեց և դուռը բացվելով շրջուն պաղպաղակավաճառ մը ներս մտավ իր ամբողջ կարգուաարքով:

— Լավ ժամանակին եկար, էոմեր, — ըսավ քոմիսերը, — գլուխս կցավի, առատորեն երկու պնակ լեցուր, մեկը հոճա էֆենդիին, մյուսը ինձի:

Պաղպաղակին սուաջին գդալը արդեն մեղմեց հոճային դայրույթը, իսկ քոմիսերը իրարու ետևի քանի մը խոշոր գդալ կլլելէ հետո ինձի դառնալով —

— Դուն քու կյավուրի խելքովդ սուտ վկայությամբ իբր թե բարեկամդ պիտի ազատես, բայց նորեն կըսեմ, նպատակիդ չհասնելէ զատ՝ այս ընթացքով դուն ալ իշու արքայության պիտի արժանանաս: Հիմա կորսվե գնա, քեզի մտածելու ժամանակ կուտամ, որպեսզի գալ անգամ նույն սուտերը չկրկնես, կհասկնա՞ս, քու ըսածդ ալ, ըսելիքդ ալ արդեն մեկ փարայի կարևորություն չունին, խնդիրը շատ պարզ է: Ուրեմն գնա կորսվե՛, մինչև որ նորեն կանչեմ քեզ:

Կրկին գետնսմած բարե մը տալով և Առաքելին հետ դարձյալ ցավագին ակնարկ մը փոխանակելէ ետքը, դուրս ելա:

Երկրորդ հրավերը շուշացավ: Հազիվ երեք օր անց, Հյուսնի շավուշը վերստին սիկարտ մը ու սուրճ մը խմեց վաճառանոցիս մեջ և իր անոպառ կենսագրութենեն նոր

դրվապաներ պատմեցով՝ առաջնորդեց զիս քոմիսեր պեյին քով:

Միևնույն սենյակին մեջ հարցաքննությունը նույն ուղ-
ղությամբ կրկնվեցավ, միայն թե այս անգամ գործը հան-
դիսավոր կերպարանք մը առած էր: Մոլլային հետ ուրիշ
երեք անձանոթ մարդեր ալ կային, որոնք ապշեցուցիչ ման-
րամասնություններով ճոխ վեպ մը պատմեցին, որուն վեր-
ջաբանը այն էր, թե Առաքելը ամենաաղաքոտ բացատրու-
թյամբ մը հայհոյած էր հոճա էֆենդիի նվիրական մորու-
քին: Առաքելը նույն սրտաճմլիկ վիճակին մեջ էր, ավելի
նիհարցած ու տժգույն, սակայն այս անգամ չէին թողած,
որ գլուխը կապն, և ոչ իսկ ախոռի ցավի պատրվակին
տակ, որովհետև հոճան սկզբին ի վեր կուրանար ծեծի
խնդիրը: Իսկ այս վերջին հարցաքննության ամբողջ ընթաց-
քին մորուքը անբնական կերպով վեր կբռներ, անշուշտ
ավելի ուժ տալու համար հայհոյանքի ամբաստանության:
Պահ մը համարձակեցա պնդել, որ դեպքի միջոցին Առաքե-
լի խառնութիւն մեջ ինձմե զատ դուրսեն մարդ չկար, հետևա-
բար ուրիշ վկա չէր կրնար ըլլար, բայց այս անխոհեմու-
թյանա միակ արդյունքը այն եղավ, որ հոճան ու իր վկանե-
րը կատաղի լռությանքներով վրաս վաղեցին, սակայն քոմի-
սերը ուժգին ապտակ մը իջեցնելով երեսիս, փրկեց զիս
անոնց ձեռքեն: Ի վերջո քոմիսերը հայտնեց, որ գործը
հարցաքննիչ դատավորին պիտի հանձնվի, որովհետև հոճա
էֆենդին դատ կուզէ բանալ:

Այս նոր սպառնալիքին տակ սենյակին դուրս ելած էի,
երբ Հյուանի շափուշ թեևս բռնելով խահվե-օճախին տարավ
զիս և հոն անկյուն մը քաշելով, սկսավ բացատրել, թե ի՞նչ
մեծ փորձանքներ պիտի գային թե Առաքելին և թե իմ գըլ-
խուս, եթե խնդիրը դատարանի առջև ելլեր: Ու զիս պահ մը
սարսափի մեջ թողնելէ ետքը հայտնեց, որ ինք կրնա մեզ
այդ բոլոր երեւի և աներևույթ փորձանքներեն ուղատել,
եթե պշտիկ գումար մը, 15 ոսկի, իր տրամադրությանը
տակ դնեինք: Պատասխանեցի թե խնդիրը Առաքելին կախ-

ված է, քանի որ այն է ամբաստանյալը: Ասոր վրա գնաց Առաքելն ալ բերավ և մեզի սպառնացող վտանգները անոր ալ մեկիկ մեկիկ բացատրելի հետո պահ մը մեզ առանձին խոսուց, որպեսզի խորհրդակցինք:

Կկարծեի, թե Առաքելը վայրկյան մը իսկ շախտի վա-
րաներ փրկության այդ առաջարկը ընդունելու: Բայց Հյուս-
նի շափուշը 4—5 անգամ գնաց եկավ և դեռ մեր խորհրդակ-
ցությունը չէր վերջացած:

— Մո, աղբար, ինչ կըսես, ի՞նչպես տամ, 15 ոսկին
ինձի համար դրամագլուխ մըն է:

Այս էր իր միակ պատասխանը, զոր անդադար կհեղ-
հեղեր կողկողազին ծունկերը ծեծելով: Վերջապես պատ-
րաստակամություն հայտնեցի 3 ոսկին ես իմ քսակես տա-
լու, սակայն ասոր ալ միակ արդյունքը այն եղավ, որ իր
հանկերզին 15 թիվը 12-ի իջեցուց և այս անգամ ալ կկրրի-
նի:

— Մո, աղբար, ինչ կըսես, ի՞նչպես տամ, 12 ոսկին
ինձի համար դրամագլուխ մըն է:

Ալ բարկացած ու հուսահատած դուրս ելաւ և տուն
գնացի:

Հաջորդ առավոտ վաճառանոցիս մեջ նստած միտքս
կտանջեի, դեթ ես իմ պոչս ազատելու միջոց մը գտնելու
համար: Ի՞նչ ընել: Որ կողմը կդառնայի, չէի կրնար լուծել
այն կույր հանգուցը, որով իմ պոչս կապված էր Առաքելի
պոչին: Հիմարը չէր ուզեր 12 ոսկիի զոհողությունը հանձն
առնել իր կաշին փրկելու համար, իսկ ես ալ աչք պատճա-
ռով ավելի կդժվարանայի ամբողջ դրամարը քսակես վճարե-
լու: Գործերնիս թերեւ այս աստիճան չգեշնար, եթե սկիզ-
բին ինչք ըրած ու քանի մը թուրք վկաներ գտած ըլլայինք:
Այդ կարգի վկաներ վարձել մահմեդականի մը դեմ թեւ
դժվար, բայց անկարելի չէր: Դատարանի դրան առջև փոք-
րիկ, աղտոտ սրճարանի մը մեջ միշտ նստած են մարդիկ,
սրտնց արհեստը վկայությունն է: Ամեն բանի մասին կրնան

վկայել. սովորական վկայութեան նվազագույն սակը 5 : զր-
է, ինչպէս կտեսնեք ոչ շատ սուղ, իսկ քրիստոնյայի ի
նպատակ մահմեդականի դեմ վկայելու համար այս սակը
կբազմապատկվի խնդրին մեծութեան և քրիստոնյայի քա-
կին ծանրութեան համեմատ: Բայց մենք այս ամենատես և
ամենուրեք մարդերեն ա՛լ չէինք կրնար օգտվիլ, որովհետեւ
արդեն հայտնած էի, որ ինծմե զատ մարդ չկար խանութը
դեպքին ահանատես:

Տակավին այս մտատանջութեան մեջ էի, երբ ոստիկան
մը մտնելով տոմսակ մը հանձնեց:

Առաքելեն էր: Երեկվան սպառնալիքները կերևի թե
բանտի գիշերվան մեջ դիվային համեմատություններ առնե-
լով հաղթանակը տարած էին 12 ոսկիի դրամագլուխին վրա:
Թշվառականը վերջապես կրնդուներ առաջարկված միջոցը,
սակայն պայմանով որ... 5 ոսկին ես տայի: Այս պայմանը
բավական զայրացուց զիս, բայց ատով զբաղվելու ատենը
չէր. անմիջապէս վազեցի Հյուանի շափուշը դառ:

Այս անգամ ալ աս տարբեր երգ կերգեր: Հայտնեց, որ
գործը արդեն հարցաքննիչ դատավորին հանձնված էր և
այլեւ անկարելի էր առջևը առնել: Բայց քիչ մը ետքը ա-
վելցուց, որ բոլորովին ալ անկարելի չէ, որ ինք դարձյալ
կրնա խնդիրը փակել, եթե միայն նախկին դռմարը 20-ի
բարձրացնենք: Որովհետեւ հարցաքննիչ դատավորը Պոլս:
իրաւաբանական վարժարանը նոր ավարտած երիտասարդ
մը ըլլալուն նյութապէս դեռ չէր պարարտացած և 5 ոսկիով
կարելի էր ձեռքը յուղել:

Առաքելս քիչ մնաց կաթված իջեցներ, երբ այս նոր լու-
րը իրեն հաղորդեցի: Քանի մը բոսկե անբարբառ մնաց և
երբ վերջապէս բերանը բացվեցավ, փոխանակ պատասխան
մը տալու, բռունցքով գլուխը կհարվածեր՝ սանտրը և մաս-
նավորապէս մորուքի սանտրը հնարողին ալ, շինողին ալ
յոթը պորտը հայհոյելով և իրեն ծանոթ բոլոր սուրբերու
անունով կերդնուր այլեւ սանտր չծախել: Իմ բաժինս 5 ոս-
կիի բարձրացնելով, հաղիվ կրցա զինք համողել, որ մնա-

ցած 15 ոսկին տա և նույն օրն իսկ դրամը հանձնեցի
Հյուանի շափուշին:

Չորս օր ամբողջ լուր չեղավ դործեն և Առաքելը բան-
տեն տոմսակ տոմսակի ետեւ կղրկեր իր ամբողջ մաղձը իմ
վրաս թափելով, որ անխելքութեամբ 20 ոսկի ալ ակռայի
վարձը տված էի շնորուն: Սակայն հինգերորդ օրը կոշնագիր
մը հասավ հարցաքննիչ դատավորեն և այդ ակռայի վարձ-
քին կատարած հրաշքին վայելքը ամեն բան մոռցուց:

Մոլլան, իր վկաները, Առաքելը ամենքն ալ հոն էին,
երբ ներս մտա: Այս անգամ Առաքելը աթոռի մը վրա բազ-
մած էր և ինծի ալ իսկույն նստելու հրաման տրվեցավ:
Հարցաքննիչ դատավորը, վայելուչ երիտասարդ մը եվրոպա-
կան վերջին նորաձևութեամբ հագված՝ նուրբ թուրքերենով
և մեծ քաղաքավարութեամբ դարձյալ ընդհանուր հարցաքն-
նութիւն մը կատարեց, իսկ քարտուղար մը եղեգի արագ
ձղձղոցներով յուրաքանչյուրիս խոսածը կարճանագրե-
րայց պատմութիւնը այս անգամ շատ համառոտված էր և
մոլլային վկաները իրենց վկայութեան տարօրինակ փոփո-
խութիւն մը տված էին, որի խորախորհուրդ իմաստը վեր-
ջը միայն կրցա հասկնալ, Առաքելը այս անգամ հոճա
էֆենդիին ոչ թե մորուքին հայհոյած էր, այլ մորուքին մի-
միայն մեկ թելին:

Կարճառոտ հարցաքննութիւնը վերջանալէ հետո, հար-
ցաքննիչ դատավորը խնդրեց, որ պահ մը դուրս ելլենք:
Դուրսը միջանցքին մեջ հոճա էֆենդիին ժպտալի բարևով մը
մոտեցավ մեզի և ձեռքը Առաքելի ուսին դնելով՝ ըսավ.

— Մո, գնա աղոթք ըրե, որ ինծի պես բարի մարդու
մը հանդիպեցար, թե չէ գիտե՞ս ինչ կըլլար վիճակդ, և բե-
րանը Առաքելի ականջին մոտեցնելով՝ ավելցուց. — Ալ վաղը
խանութդ որ դամ, հարկավ նոր սանտր մը կնվիրես:

Առաքել սանտրի անունը լսելուն թեև ցնցվեցավ ու
քայլ մը ետ գնաց, բայց և այնպէս խոստացավ այդ նվերն
ալ ընել: Քանի մը ընդհատեալ կրկին ներս կանչվեցանք և
հարցաքննիչ դատավորը ձեռքը թուղթ մը առնելով, հիանա-

իս անողանությամբ ու հանդիսավոր ոճով մը կարդաց իր վճռադիրը, զոր իբր թանկագին հիշատակ մը պահած հմ մինչև այսօր և ուրկն հետևյալ էական կտորը առաջ կրերևմ թարգմանաբար, որչափ որ կարելի է թարգմանել անթարգմանելի հրաշակերտ մը:

— Ճեկատելով, որ ըստ իր վկային՝ ամբաստանյալը հոճա էֆենդին մորուքին համար միայն աղտոտ ըսեր է, ինչ որ խակապես հայհոյություն չի կրնար համարվիլ և մյուս կողմն նկատելով որ ամբաստանիչին վկաները թեև նախապես ոստիկանության առջև կվկայեն թե խանութպան Առաքելը հոճա Հասան էֆենդի մորուքին հայհոյած է, սակայն ետքն իրենց արդարացի հուզումը հանդարտելով և հիշողություննին ավելի պարզվելով հարցաքննիչ դատավորին առջև իրենց նախկին վկայությունը սրբազրելով վկայեցին, որ ամբաստանյալը ամբաստանիչին ոչ թե ամբողջ մորուքին, այլ մորուքին միմիայն մեկ թելին հայհոյած է:

Ճեկատելով որ ամբաստանյալը հայհոյանքը արտաբերելին անմիջապես հետո նախատյալին արդարացի զայրույթին հետևանք իրեն արժանի պատիժը արդեն մասամբ մը կրած է:

Ճեկատելով որ այդ պատիժը տրված միջոցին ըստ ամենայն հավանականության մորուքին հայհոյված թելը կրնա փրթած ու ինկած ըլլալ, որով բնականաբար հայհոյությունն ալ հետը միասին ինկած կըլլա:

Ճեկատելով վերջապես որ ամբաստանյալը քանիցս աչքերը անկեղծ զղջումի արցունքով լեցված և պաղատադին ներողություն խնդրած է ամբաստանիչեն և հոճա էֆենդին ալ իր նվիրական աստիճանին և առաքինազարդ անձին վայել գթասրտությամբ ներել կուզի:

«Հարցաքննիչ դատավորը խնդիրը մանրամասնորեն քննելի հետո այսպիսով փակված էնկատե դսյն և ամբաստանյալն ալ ազատ կարձակե առժամանակյա ձերբակալութենեն»:

— — — — —

ԲՈՒՐԴԻ ՎԱՃԱՌԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆՍ

Ընցյալ օր հին թղթերս խառնելու ատեն՝ ծոցի տետրակ մը անցավ ձեռքս: Թեև շատ ժամանակ չէր անցեր վրայեն, բայց կողքերը արդեն մաշած էին և դժգունած թերթերը հազիվ կցուցնեին դեռ իրենց վրա մատիտով նշանակված խառն ի խառն նոտերն ու հաշիվները: Անմիջապես մյուս թղթերը կրկին իրենց փոշոտ հանգստարանին մեջ գետեղելով, բաղմոցիս վրա կերկնամ ու կակսիմ թերթիկ այդ թերմաշ տետրակս, ուր հիշողություններս ամփոփած էի առևտրական շատ նշանավոր ճամբորդութեան մը միջոցին: Խեղճ հիշատակարանս ի՞նչպես կուղիկք որ նոր մնար, երբ ձիուս թամբեն սկսած մինչև հարդի սլարկը՝ հազար ծակուծուկ մտած էր վտանգավոր ձեռքերու շհանդիպելու համար:

Հենց առաջին երեսին վրա կկարդամ—1897 ապրիլ 20-ին մեկնեցա Կարինեն և նույն տարվան հուլիս 18-ին հասա Ճիզրե: Բերաննիդ այդչափ խոշոր մի բանաք, դեռ ավելի դարմանալին կա. ճամբու ծախքիս ամբողջ դումարը հասած է 120 օսմանյան ոսկիի, որմե 100 ոսկիին առջև նշանակված է անցադրի ծախք:

Պատմեմ:

Ա.

Մենդավայրիս՝ Կարնո Սանասարյան վարժարանը հազիվ ավարտած, միակ իդեալս էր անցնել Եվրոպա և հա-

մալսարանական կրթություն մը ստանալ: Դեռ փոքր հասակես դրական ընդունակություն մը կտեսնվեր մեջս և շարաթիւ տունվազն երեք արձակ և մեկ ուսանալոր բանաստեղծություն կարտագրեի: Այդ արտագրություններս տեսրակի մը մեջ հավաքած, մեծ ոգևորությամբ հորս կկարդայի և սատուծո օրը քանի մը անգամ իրեն բացատրելով մեջս բռնկող երկնային հուրին զորությունը, կաշխատեի համողել, որ նազգին և մարդկության շահերը կպահանջին զիս վերջապես Նվրոպա դրկել: Մարդը ի դուր կջանար դիմես հանել այդ «հիմարությունները», իր նյութական անկարողությունն ու ծերությունը առարկելով: «Այնչափ զոհողություններով վերջապես զավակ մը հասցուցի, որ գործիս դուխն անցնի, ծերությանս նեցով դառնա, անոր ալ խելքը հեռուներն է», կգանգատեր խեղճ ծերունին հանդիպած ծանոթին ու կհառաչեր: Վերջապես անակնկալ դիպված մը բաղդս վճռեց: Հայրս մեռավ օր մը, կարծես ուղեկով լուր մահովը հարկագրել ինծի, որ չէր կրցած խոսքով հասկցնել: Ծրագիրներս մեկ հարվածով տակնուվրա եղան, մեր ընտանիքին ամբողջ բեռն իմ ուսերուն վրա իյնալով, ստիպվեցա հռատահատորին այրել բանաստեղծություններուն տեսրակը և հորս կտավեղենի խանութը նստիլ: Չեմ գիտեր, այդ անտիպ գործերուն ոչնչացումով հայոց գրականությունը օգուտ բրավ թե վնաս, բայց այն ատենները վատահորեն կրնայի ըսել թե գեշ չեղավ ինծի համար: Գրչի տեղ հորս արշինը ձեռք առնելով, քիչ ատենեն համոզվեցա, որ տռուտրի ամբի շնորհք ունի, բան բանաստեղծության: Առևտուրի դիցուհին առջի օրեն ժպտեցավ ինծի և կարճ միջոցի մը մեջ հորս համեստ գործը բավական ընդարձակելով, շուկայի վրա ինչպես կըսեն՝ «պատվավոր ազգային մը» դարձա, թաղական ընտրվելու շափ պատվավոր:

Այս վաղահաս հաջողութենեն քաջալերված՝ արդեն սկսեր էի իդեալներու նոր շրջան մը թևակոխել: Կերպովի գործս հետզհետե ընդարձակել, մեծ հարստություն մը դիզել և դրամի զորությամբ հաջողցնել այն բոլորը, ինչ որ

շփեցակցեցաւ գրչով իրագործել: Սակայն ո՞րու մաքեն
կանցներ թե մոտավոր ապագան կծիծաղեր վրաս...

Արդեն 1894 թվականին առևտրական հրապարակը կա-
յուն վիճակ մը ստացաւ և իմ գործերս ալ սկսան կաղալ:
Շատ անգամ ամբողջ օրեր խանութիս մեջ կհորանջեի ա-
ռանց հինգ փարայի առուտուր ընելու. բայց այդ միջոցին
որո՞ւ հոգն էր առուտուրն ու օրվան շահը: Աշնան հովերուն
հետ ծիծաղկոտ ձայների կուգային հեռուներե, հայերը օրը
քանի մի անգամ խորհրդավոր բաներ կփափսային իրաբու-
ականջի ու բոլորիս գեմքերը ուրախութենե կճառագայթեին:

Վրա հասաւ 95 թվականը. մայիսի արևը սրտերնիս
ալիւլի կենդանացուց: Մեր փափսութենքը լսելի խոսակցու-
թյուններու փոխվեցան, ուրախ լուրերը՝ կարծես անթիւ հե-
ռագրով ամեն կողմերե տարտամորեն, բայց ժամը ժամին
կհասնէին մեզի և մեկ օրեն մյուսը անհամբեր զիրար
շնորհավորելու բաղդին կպատրաստվէինք: Քաղաքին մեջ
լիոններն իջած ժանապատնիլ մարդերու բազմություն մը
կդիզվէր, ջուկային մեջ անցուդարձ կրնէին ասոնք, սպա-
ռազեն ու դաժան նայվածքներ կնետէին մեր ապրանքնե-
րուն ու մեր վրա: Անծանոթ սպառնալիք մը կբարդվէր
ւղին մեջ, մեզ սրտապնդող հույսերը սակայն դեռ շատ մեծ
էին, մտքերնեա կծիծաղէինք վայրենության այդ ամբողջ
թափորին վրա: Բայց ավետիսներուն շուտով բոթեր ալ
սկսան խառնվիլ և սարսափի ու ակնկալության տաքօրինակ
դգացումի մը տակ ճմլվելու վրա էինք, երբ վերջապես փո-
թորիկը փրթաւ ու քշեց տարաւ հույսն ալ, հուսահատու-
թյունն ալ:

Այդ օրերուն, կամ ինչպես Կ. Պոլսո հայ թերթերը
կգրէին՝ «տնտեսական տագնապին» ատեն, առուտուրի հո-
գերեն ալ բոլորովին ազատեցաւ: Անծանոթ հաճախորդներու
խուժան մը առանց մեզի հարցնելու սրբած տարած էր ինչ-
պես շատ շատերուն այնպես ալ իմ խանութիս ամբողջ ապ-
րանքը, մինչև անգամ տախտակները, խավաքարտներն ու
խանութի փեղկերն ալ. փողերը սակայն չբերին մինչև

այսօր... Այս մասին այնքան ալ չեմ ցավիր, որովհետեւ
որիշ շատ հայ խանութպաններ ապրանքներուն հետ միա-
սին իրենք ալ գնացին ու ալ չդարձան, եւ գոնե տեղս մնա-
ցի դրամագլուխիս մեկ մասին հետ:

Բ.

Այսպէս մեկ անգամեն շահ-վնասի մտմտութիւններէն ու-
ղատվելէ ետքը, մոտ երկու տարիէ ի վեր տունս փակված
տրճակուրդ կընէի: Ու ես մինակ չէի, մեծ մասը այն հայե-
րուն, որոնք կրցեր էին «տնտեսական տագնապեն» գեթ
գլուխսին ազատել՝ շնորհիվ վեհափառ սուլթանին իրենց
թղենիներուն տակ պառկած, ունեցողը պատրաստեն կու-
տեր, շունեցողը... ծոմ կպահեր:

Այս վիճակը սակայն երթալով անտանելի ու տաղնա-
պալի կդառնար ինծի համար: Դրամագլուխս արդեն բավա-
կան նիհարցեր էր, հազիվ դեռ քանի մի հարցուր ոսկի
կմնար. խանութս նորէն շտկել չէի համարձակիր, դուրսերը
երթալ գործ սրոնելու համար անկարելի էր, որովհետեւ ան-
ցագիր չէին տար:

Ելք մը գտնելու համար դիշեր ցերեկ գլուխս կճաթեց-
նէի, երբ կյուրակի օր մը եկեղեցվո բեմէն մեր առաջնոր-
դական տեղապահը մաղթանքներու տարափով մը ժողովուր-
դին ավետեց կայսերական կարգ մը շնորհներ, որոնք պատ-
րիարքարանէն հաղորդված էին: Ատոնց մեջէն ինծի համար
ամենէն կարեւորը հայերուն տրված երթեկի ազատությունն
էր: Ուրեմն կարելի էր անցագիր մը ձեռք բերել:

Նույն օրը մեր տունը եկավ Չավուշյան Սարգիսը, որ
շուկայի դրացիս և ամենամոտ բարեկամներէս էր. իրեն ալ
խանութը դարտկեր էին և ինք ալ ինծի պէս դրամագլխէն
ուտողներէն էր:

— Է՛ ինչ ըսիր նայինք այսօրվան լուրերուն, — հարցուց
Սարգիսը ներս մտնելուն պէս:

— Ի՛նչ ըսեմ, Սարգիս, սիրտս քիչ մը հանգստացավ:

եթե քիչ մը ատեն ալ այսպէս պատրաստեն ուտենք, շուտով բերաննիս քամիին պիտի բանանք. ես կմտածեմ անցագիր մը ձեռք ձգել ու Կովկաս երթալ գործ փնտռելու:

— Կովկաս, չէ՛, ես արդեն գործ մը գտեր եմ, եթե բանիդ կուգա մեկտեղ ընենք: Աս Հայաստանի կողմերուն համը փախաւ ալ, ասկէ վերջը ապահով գործ չենք կրնար տեսնել հոս. մեզի հանգստութիւն չպիտի տան, բարեփոխութեան ալ հույս մը չկա հիմակուհիմա. ինծի մնա՛ ամենէն լավ ճամբան աս կողմերէն հեռանալն է. երթանք Միջագետքի կողմը, ուր հայեր շատ չկան, հետեաբար հալածանքն ալ քիչ կըլլա: Ես վաղուց տեղեկութիւն առած եմ որ Ճիզրէի շուրջը բուրդի լավ գործ կա. այնտեղիւնէն վաճառականները ամեն դարնան մեծ քանակութեամբ ոչխարի և այծի բուրդ կգնեն և քելեկներով* Տիգրիսի վրայէն Բաղդադ կիջեցնեն, անկէ ալ Եփրոսա կղրկեն շոգենամներով: Մենք ալ երթանք Ճիզրէ այս գործը փորձենք. դուն քանի մը հարկուր ոսկի ունիս, այդչափ մըն ալ ես կգնեմ, գործի կսկսինք. ի՞նչ կըսես:

Ի՞նչ ըսեի. այն տենակ կացութեան մը մեջ կգտնվեի, որ երկար բարակ մտածելու ընդունակութիւնը վաղուց էի կորսնցուցեր: Անմիջապէս հաժանութիւնս տվի և քանի մը օրէն սկսանք պատրաստութիւն տեսնել, կարելի եղածին չափ շուտով մեկնելու և մայիսին անպատճառ Ճիզրէ գտնվելու համար:

Հակառակ կայսերական շնորհներուն՝ անցագիր հանելը այնչափ ալ դժուրին չեղավ: Ամբողջ երեք շաբաթ այս դռնէն այն դուռը վազեցինք, քանի մը զուլդ կոշիկ մաշեցուցինք և քանի մը տասնյակ ալ մեճիտիւններ* կերցուցինք աջ ու ձախ: Առաջնորդարանէն վկայական մը պետք էր, մուխթարէն (թաղապետ) թուղթ մը ապացուցանելու համար,

* Քելեկ - ուժի տիկերով շինված տեսակ մը նավ, որով կկատարեն ճամբորդութիւն ու փոխադրութիւններ Տիգրիսի վրայ:

* Մեճիտիւն - թրքական արծաթ փող մտա 2 ոսկրի արծաղութեամբ:

որ պետական տուրքերը ամբողջովին վճարած էինք և երաշխավոր մը, Ամերիկա շփախշելու համար: Վերջապես այս բոլոր ձևակերպությունները լրացնելի հոգը՝ անցադիր տրամելու հրամանը ելալ և զնացինք ներկայացանք անցադրի քարտուղարին:

Քյաթիպ (գրագիր) էֆենդին ալ անհրաժեշտ համարեց իր կողմեն քանի մը հարցաւորձ ընել, և մարդահամարի տոմարը բացալ մեր անունները գտնելու: Իմ անվանս արձանագրությունը համապատասխան էր ծննդյան թուղթիս. իսկ երբ կարգը եկալ Սարգիսին, էֆենդին տոմարին մեջ կարդաց.

— Սարգիս Չափուշյան, ծնած 1309 թեճեպ 19-ին.— քանի մը ըտպի մատներուն վրա հաշիվներ ըրալ և ապուշ ակնարկ մը ուղղելով ընկերոջս երեսին, հարցուց.

— Ուրեմն դուն վե՞ց տարեկան ես:

— Վե՞ց տարեկան, ինչ կըսեք, էֆենդի,—գոչեց Սարգիս ինքնիրմե՝ ելած:

— Ի՞նչ կպոռաս, հիմար, չհաշվե՞ս, 1309-ին ես ծնեմ, հիմա 1315 թվականն է, քանի՞ տարի կընե՞:

Իսկապես տոմարին հաշվովը 30 տարեկան ընկերս 6 տարեկան կղաւնար, ականերե էր, որ արձանագրության ժամանակ պաշտոնյան սխալվեր էր:

— Տոմարը սխալ է, էֆենդի, խնդրեմ ուղղեցեք, ես ի՞նչպես կընամ 6 տարեկան ըլլալ,—ըսալ Սարգիս վրդոված ձայնով:

— Լեզուդ քաշե՛, շո՛ւն,—պոռաց էֆենդին կատուած՝ խռշոր թանաքամանը աջ բռունցքին մեջ առնելով,—պետական տոմարը սխալ չի կընար ըլլալ. ինչպես այստեղ գրված է, այնպես ալ անցադրի մեջ կգրեմ ձեռքդ կուտամ. կ'ուզես առ, չես ուզեր մի՛ առներ:

Ընկերոջս տաք բնավորությունը դիտնալով՝ անմիջապես գուշակեցի, որ մեզի համար շատ վտանգավոր ընդհարում մը տեղի պիտի ունենար. ուստի Սարգսին թեկն քաշելով միջամտեցի.

— Ի՞նչ ամփոփեցինդ դուրս կուտաւ, ծո՛, էֆենդին իրա-
ւոյնք ունի. ի հարկե, պետական տոմարը չի կրնար սխալ
ըլլալ. դուն ես շուտ մեծցեր, լուր չունիս:

Այս խելոք միջամտութեանս վրա քյաթիպ էֆենդին
քիչ մը հանդարտեցաւ. խնդրեցի, որ միմիայն իմ անցա-
գիրս դրե և գործերնիս վերջացնելն հետս դուրս ելանք:

Զայրույթն Սարգիսին բերանը չէր բացվնր, խեղճը
ամբողջ կյանքին մեջ անցադրի պետք չէր ունեցած, որով-
հետե դեռ բնավ չէր ճամբորդած և հետևաբար մտքն իսկ
չէր անցներ թե մարդահամարի տոմարը կրնար այդչափ
պզտիկցուցած ըլլար դինքը: Հիմա՝ վեց տարեկանի անցա-
գիր առնել, ինք իր ոտքը թակարդի մեջ ձգել կնշանակեր.
Իսկ այդ շատ ակնհայտնի սխալը ուղղել տալը, եթե ոչ
անշարեկի՝ դեթ երկար ժամանակի կարոտ էր, մինչդեռ մենք
մայիս ամսուն անպատճառ ծիդրե պետք է դանվեինք, օր
տուաջ քրդերու հետ ապրանքի մասին պայմանավորվելու
համար: Արդեն ապրիլ 19 էր, 10—12 օրվան ճամբա ունե-
ինք առջնիս, մեր վաղեմի ծանոթ կարավանապետ քուրդ
Ալի աղայի կարավանը հաջորդ օրը պիտի մեկնէր. ուստի
օրոշեցինք որ ես մեկնիմ: Իսկ Սարգիսը մնաւ առայժմ:

Հաջորդ օրը իրիկվան դեմ արդեն մեր կարավանը քա-
ղաքի դռնէն դուրս կելնէր: Երբ դրան մեջ մտանք՝ քովնտի
սենյակներէն խումբ մը մարդիկ անմիջապէս մեր վրա
թափեցան. յուրաքանչյուրը մեկ ճամբորդի մոտեցաւ, ծե-
քունի դապթիյե մըն ալ իմ ձիուս սանձէն բռնեց: Ես ար-
գեն անցագիրս բացած՝ պատրաստ բռնած էի ձնոքս և իս-
կույն պարզեցի:

— Այդ ի՞նչ է, անցագի՞ր է, խոթե՛ դրպանդ, ատոր
տեղը քսակդ հանե, — ձայն տվաւ դապթիյեն դուխը շարժե-
լով:

Դժվար չէր միտքը հասկնալ, հանեցի հինգ դրուշնոց
մը դրի ափը:

— Դե՛ հիմա դնա՛, բարի ճանապարհ, — ըսաւ ու ձիուս
պուխը բաց թողուց:

Ճանապարհի վրա մեր առաջին հանդիպելիք քաղաքը Բաղեշն էր: Կարինեն մինչև հոդ 8 օր տևեց. ճամբան ամեն քայլի կհանդիպեինք Համիդի հեծելազորքերու, որոնք ամբողջ օրը ձիու վրա՝ դաշտերն ու ուղիները կշափչփեին, «վնասակար տարրերը» ջնջելու, հայ դյուղացիները ցորենի, գուլքի, անասուններու ծանրաբեռնութենեն ազատելու և երկիրը միշտ այդպես խաղաղ լրահպանելու պաշտոնով: Կարավանին մեջ միակ հայն էի ես, սակայն կարավանապետ Ալի աղան հորս վաղեմի բարեկամն էր, տարիներով մեր ապրանքները փոխադրած էր, այդ պատճառով շէր կրնայ տանիլ, եթե մեկը մինչև իսկ ծուռ նայվածք մը նետեր վրաս: Քառասուն տարիե ի վեր այդ ճամբաներու վրա կբռնեք, մոտիկ հարաբերություններ ունեի քուրդ ցեղապետներու հետ, այդ պատճառով ալ հասարակ քրդերը կքաշվեին իրմե: Ահա այս մարդուն պաշտպանութեանը շնորհիվ առանց դուխս ճամբան թողնելու հասա Բաղեշ:

Մեր կարավանին գլուխը արդեն քաղաք մտած էր, իմ ամբողջ իրեղեններս ու անկողինս ձիուս վրա բարձրած էին և ես ալ ասոնց վրա թառած՝ բավական բարձր դիրք մը ունեի, ուրկե օրորվելով կդիտեի գեղեցիկ ձորի մը երկու շրթներուն վրա սփռված Բաղեշը: Սակայն այդ բանաստեղծական դրությունս երկար չտևեց: Առաջին ձգված կամուրջի մը գլուխը աղմուկ մը բարձրացավ հանկարծ: Ռստիկաններու և ծխախոտի ու հանրային պարտքի դետերու խումբ մը հարձակում էր գործեր կարավանին վրա. մեկը անցագիր կհարցներ ճամբորդներեն, մյուսը ջորեպաններուն վրան-գլուխը կխուզարկեր որ չլինի թե առանց թղթադրոշմի նամակներ փոխադրեն, իսկ ուրիշներ ճամբորդներուն իրեղենները դուրս կթափեին արդիլված ծխախոտ և մաքսե փախցված ուրիշ ապրանքներ փնտռելու: Ես հանդիստ սրբատով մոտեցա. ինչու պիտի վախնայի, փառք աստուծո կանոնավոր անցագիր ունեի և քովս ալ արգիլված բան մը չկար, երբ ոստիկաններու գլխավորը հանկարծ զիս նշմա-

րեց. քանի մը բռակն աչքերը դեմքիս սեւեռեց և բերանը խո-
շոր մը բանալով վրաս վազեց պոռալով.

— Ամա՛ն, թուժո՛ւն, թա՛մ պու խընդիր տիր (ամա՛ն,
բռնեցե՛ք, հենց այս խոզն է):

Այս տարօրինակ աղաղակի իմաստին վրա մտածելու
ժամանակ իսկ շունեցա, մեկ ականթարթի մեջ բոլոր ոստի-
կանները վրաս թափեցան ու զիս ձիեն վար առնելով ճամ-
բուն եզերքը քաշեցին:

— Ռ՛ւրկն կուգաս,—հարցուց զլիսավոր ոստիկանը,
դժվարին որս մը բռնած շան մը պես հեալով:

— Էրզրումեն, էֆենդի, ահավասիկ անցադիրս:

Անցադրիս վրա հարեանցի ականարկ մը ձգեց ու դրապ-
նը դրավ ծիծաղելով.

— Այդ բոլորը լավ ես սարքեր, աղվես կյավուր, ընկիր
առջև, հիմա անմիջապես ոստիկանատուն պետք է երթաս:

— Բայց ինչո՞ւ, էֆենդի, պատճառը հասկնանք:

— Քալե՛, շո՛ւն,—որոտաց փողիս էֆենդին աքացի մը
տալով ետևես,—հիմա ժամերով քեզի բացատրություն տա-
լու պարտականություն չունիմ, ոստիկանատուն երթանք,
կիմանաս:

Այլ հասկցա, որ բերան բանալու չէր դար, ուստի գլու-
խըս կախած սկսա քալել, մինչդեռ անդին ոստիկան մը ու
քանի մը դետեր սկսեր էին իրեղեններս տակն ու վրա ընել:
Քաղաքին մեջեն իմ անցքս բավական հանդիսավոր էր,
չորս ոստիկաններով շրջապատված կհառաջանայի, իսկ
զլիսավոր ոստիկանը առջևես իր հոյակապ փորը կտաներ,
աջ ու ձախ գոռոզ ականարկներ նետելով: Իսկ երբ ոստիկա-
նատուն հասանք՝ ըրած տպավորությունս աննկարագրելի էր:
Փսփսուքներ փոխանակվեցան ինծի ընկերացող ոստիկաննե-
րուն ու հոն գտնվողներուն միջև և զիս անմիջապես ոստի-
կանության կոմիսերին առջևը հանեցին:

Կոմիսերը երկայնահասակ, ալեխառն մազերով մարդ
մըն էր, այն դեմքերեն, որոնց վրա բնությունը առաջի օրեն
տպշության կնիքը կդրոշմե: Զիս ձերբակալող հաստափոր

սասիկանը առջևես մտաւ, իր գլխաւորը բարեւելե ետքը՝
մոտեցաւ և բան մը ըսաւ աղանջին: Ժպիտ մը փայլեցաւ
կոմիսերի նիհար, զառամած դեմքին վրա, նարկիլէի ծխա-
փողը բերնէն հանեց և իր օգնականին դառնալով—

— Շո՛ւտ, շո՛ւտ, սա անցյալ օր Ախլաթեն եկած թուղ-
թը բերեք:

Կոմիսեր Էֆենդին թուղթը ձեռքը բռնած՝ մէյ մը վրան
կնայեր, մէյ մը երեսիս: Դեմքին ժպիտը ավելի բացվեցաւ
և վախտ աշտերուն վրա հրճվանքի ջղածդություններ սկսան
նշմարվիլ: Ինծի համար տանջող հանելուկ մը եղող այդ
բաղդատությունը ավարտելե ետքը հանկարծ օգնականին
դարձաւ:

— Կարդամ, անդամ մըն ալ դուք համեմատեցեք:

«Միջահասակ, ոչ շատ դեր և ոչ ալ շատ նիհար, թուխ
մազերով, ճակատը բավական լայն ու դուրս ցցված, ճա-
կատին տակը երկու աչքեր, աչքերուն վրա դույզ մը հոնքեր,
քիթ մը, քիթն տակը բերան մը և գլխին երկու քովերն ալ
երկու աղանջներ»:

Օգնականը լարված կլսեր, ճպտատ աչքերովը անդադար
դեմքս խուզարկելով. երբ ընթերցումը ավարտեցաւ, աջ
ձեռքը կուրծքին դրավ ու պատասխանեց.

— Հաւատաքս վկա, նմանությունը կատարյալ է: Իսկ
ես այլևս չկրնալով տանել անշարժ արձանի դիրքը՝ բերանս
բացի:

— Ենդրեմ, Էֆենդի՛, այս ի՞նչ հանելուկ է, որո՞ւ
կնամանեցնեք դիս:

— Լո՛ւտ, լի՛րբ, ձայնդ կտրե՛, քեզի բան չհալցու-
ցինք,—պտույ կոմիսերը նստած տեղէն թիզ մը վեր թռչե-
լով. հետո քանի մը անգամ նարկիլէն կլկացուց, աչքերը
ավելի խոժոռեց և ցուցամատը շարժելով՝ հրամայեց.

— Հիմա ամեն մեկ հարցումիս կես առ կես և ամե-
նայն ճշտությամբ պատասխան պիտի տաս. կիմանա՞ս:

— Այո, էֆենդի, պատրաստ եմ, — պատասխանեցի թե-
մեննա՞ն մը ընելով:

— Ո՞ւրկե կուգաս:

— Էրզրումէն:

— Ո՞ւր կեքթաս:

— Ճիւղրե:

— Ի՞նչ ընելու:

— Բուրդ գնելու:

— Էրզրում բուրդ չկա՞ր:

— Կար, բայց ոչ նույն քանակութեամբ և նույն գնե-
րով:

— Ինչո՞ւ Տիարալեքիւրի վրայով չգնացիր:

— Ինծի ըսին, թե այս ճամբան ավելի մոտ է և ավելի
հարմար:

— Ո՞վ ըսավ:

— Բարեկամներ:

— Ի՞նչ են այդ բարեկամներուդ անունները:

— Հիմա անունով, մականունով չեմ կրնար հիշել, թե
որոնք էին ինծի այդ խորհուրդը տվողները. Էրզրումի մեջ
ունեցած հայ և թուրք ծանոթներս էին:

— Բնիկ էրզրումցի՞ ես:

— Այո, էֆենդիմ:

— Ասկե առաջ ճամբորդա՞ծ ես երբեք:

— Էրզրումի նահանգին մեջ ճամբորդած եմ, բայց նա-
հանգեն դուրս չեմ ելեր:

— Ո՞րտեղիւր եղած ես և ո՞ր թվականին:

— Հինգ տարի առաջ անգամ մը Երզնկա գնացած եմ
առևտրական գործով, անգամ մըն ալ Ալաշկերտ:

— Ալաշկերտ ինչո՞ւ գնացիր:

— Կտավեղեն տարի ծախելու:

— Ճիշտը խոսե՛:

— Զուտ ճշմարտութեանը կըսեմ:

— Է՛լ լավ, ո՞ւրկե կուգաս հիմա:

* Թեմեննա՛ն — թրքական բարեւ:

— Էրզրումեն, էֆենդի:

— Ատ անգամ մը ըսիր հասկցանք, միկնույն բանը միշտ չեն կրկներ:

— Բայց ի՞նչ ընեմ, էֆենդի, երբ դուք միկնույն հարցումը կընեք:

— Միկնույն հարցումը կընեմ որ նոր բան ըսես. Ախլաթի կողմերը չե՞ս եղած բնավ:

— Ամենեին:

— Իսկ խոռվարարապետ Սերոբը չե՞ս ճանչնար:

— Անունը նոր կլսեմ:

— Հիմա ո՞ւր երթալու միտք ունիս:

— Տիգրիսի եզերքը դռնվող ճիզրե քաղաքը ալիտի երթամ բուրդ գնելու:

— Նորեն նույն խոսքերը կը կրկնես, անպիտա՛ն,— պոռաց հանկարծ կոմիսերը ոտքը գետին դարնելով,— Տալվորիկի կողմերը երթալու դիտավորություն չունի՞ս:

— Կաղաչեմ, էֆենդի՛, Տալվորիկ ես ի՞նչ գործ ունիմ. ինչպես ըսի և ինչպես անցագրիս մեջ ալ գրված է՝ ուղղակի Էրզրումեն կուգամ ու ճիզրե կերթամ բուրդ գնելու:

— Սո՛ւտ է, սո՛ւտ, բոլորը սուտ է, շա՛ն որդի, ինչպես կերևի՝ դուն առանց ծեծ ուտելու ճշմարտությունը չպիտի խոսիս,— գոչեց կոմիսերը ոտքի ելնելով,— մենք քու մասիդ վաղուց տեղեկություն ստացած ենք, ինչպես քիչ առաջ տեսար՝ մինչև անգամ դիմագծությունդ ալ ունեինք: Դուն Սերոբի մարդերեն ես, այս ձմեռ Ախլաթի գյուղերը թափառեր ես և հիմա ալ Տալվորիկ կուղես երթալ, միայն Ալաշկերտ երթալդ չեինք գիտեր, ան ալ խմացանք քիչ առաջ: Չեոքես չես կրնար աղատիլ, ես քեզ շաբաթ մըն է փնտռել կուտամ. եթե խելք ունիս ըրածներուդ ու գիտցածներուդ մաքողջը անուշությամբ խոստովանես, ես ալ կաշխատիմ կերպով մը աղատել քեզ. ապա թե ոչ գործդ մինչև կախաղան կհասնի:

— Բայց կաղաչեմ, էֆենդի, դուք զիս ուրիշ մեկու մը տեղ կղնեք. մինչդեռ ես կանոնավոր անցագիր ունիմ.

Ջրղրումի մեջ ծանոթ մարդ եմ, կրնաք իմ ծախքովս հեռա-
ղիք մը տալ անմիջապէս և ստուգել...

— Սո՛ւս, սո՛ւս, երկար խոսք չեմ ուզեր ես,—ընդմի-
ջեց կոմիսերը բարկութեամբ,—հիմա գնա՛ ներս, այս ըսած-
ներուն վրա խորհե, քեզի երկու օր միջոց կուտամ:

Եւ դառնալով ոստիկանին՝ հրամայեց.

— Առե՛ք ներս:

Անմիջապէս զիս բռնելով վար իջեցուցին. վրաս գլուխս
խուզարկեցին և փոքրիկ սենյակ մը հրելով դուռը վրայեւ
փակեցին:

Դ.

Սենյակը բավական մութ էր և փայտե կոպիտ նստա-
քան մը միայն կար մեջը. բայց ես ճամբու հողնություննե-
րեն և կրած հանկարծակի հուզումես այնպէս ուժասպառ
եղած էի, որ այդ նստարանին վրա փռվելուն պէս աչքերս
փակվեցան: Շատ խռով քուն մը անցուցի: Էրղրումը, ճամ-
բու տալավորություններս, քիչ առաջվան հարցաքննությունս,
Ճիղրի բուրդի հակերն ու կոմիսերի. սպառնացած կախա-
ղանի պատկերը իրար խառնվելով սարսափելի մղձավանջի
մը տակ կճնշեին զիս: Կեսքուն, կեսարթուն վիճակի մեջ
դեռ երկար պիտի մնայի, եթե մեկը հանկարծ շափափեցներ
զիս: Աչքերս բացի, ծերունի դապթիյե մը, որու աչքերեն
ջուրն ու ճպուռը այնպէս կհոսեին, ինչպէս խեղը Արաբիա-
յի արմավենիներեն՝ կանգնած էր սնարին քով, ձեթի ճրագ
մը ձեռքը:

— Ե՛լ, հե՛, ե՛լ, ճրագ եմ բերեր,—կը կրկնէր մարդը
զիս ցնցելով:

Շտկվեցա նստա, արդեն մթնէր էր. սաստիկ անոթու-
թյուն կզգայի և միևնույն ժամանակ ծխելու մեծ ախորժակ:
Հանեցի մեծիտիե մը տվի ծերուկին, խնդրելով որ քիչ մը
հաց, պանիր, քիչ մըն ալ ծխախոտ բերե ինծի: Ճրագին
օտոտ լույսովը երբ արծաթին փայլը տեսաւ, ծերուկին

աղբերահոս աչքերը նշուլեցին. «գլխուս վրա» ըսավ ու դուրս գնաց: Քիչ ետքը վերադարձավ ապսպրածներս բերելով, բայց դամին ավելցածը ավելորդ է ըսել թե դրական մոռցավ:

— Իմ անունս Օսման չավուշ է, այստեղի պահապանն եմ ես,— ներկայացուց ոստիկանը ինքզինք,— երբ բանի մը պետք ունենաս, ըսե, անմիջապես կկատարիմ:

— Կավ ուրեմն, Օսման չավուշ, շնորհակալ եմ քու բարությանդ համար. ես այսօր կարավանով էրզրումեն եկա, դիս քաղաքի մուտքին առջև բռնեցին հոս բերին. իսկ իրեղեններս չեմ դիտեր ինչ եղան. չե՞ս կրնար գտնել բերել քով:

— Տեսնեմ,— պատասխանեց Օսման չավուշ գլխովը տարակուսական նշան մը ընելով ու գնաց:

Կես ժամու չափ հետո կրկին ներս մտավ և մոտենալով կամացուկ մը, կարծես կվախնար որ լսեն.

— Իրեղեններդ վաճառեցու սենյակն են. մյուս բաները անկարելի է առնել, բայց անկողինդ թերևս կարողանամ բերել, եթե շներուն առջև քիչ մը ոսկոր նետեմ:

Ինձի ալ ամենեն ավելի անկողինը պետք էր, ուստի առանց երկար-բարակը փնտռելու՝ հարցուցի.

— Ո՞րչափ պետք է, Օսման չավուշ:

— Կարծեմ չորս ճերմակով կլինի:— Պատասխանեց բարեսիրտ չավուշը նույն զգուշ ձայնով:

Չորս ճերմակը տվի, անկողինս եկավ. փայտե նստարանին վրա փռեցի, տեղավորվեցա, որովհետև կտեսնեի, որ անշուփ ալ շուտ չախտի կրնայի ազատիլ այդ հյուրընկալ ճախեն:

Այսպես երկու օր անցուցի. կոմիտեի էֆենդիին շնորհած պայմանաժամը լրացած էր, ուստի դիս կրկին իր տնտեսյանը արժանի ըրավ: Առաջին հարցաքննությունը կես առ կես կրկնվեցավ երկրորդ տպագրությունը, միակ փոփոխությունն ու հավելումը ապտակի և դավազանի հարվածներուն մեջ կկայանային: Հակառակ այդ բոլոր ճիգերուն,

ճարտիկ ուտիկանապետը շիրցավ սակայն «նոր բան» մը
ըսել տալ ինծի և զիս կրկին իմ ճգնարանս ճամբեց, այս
անգամ առանց պայմանաժամի:

Եվ իրոք, անկե վերջը կարծես իմ գոյությունս ալ
մոռցվեցավ, ցերեկները կմթնեին, գիշերները կլուսնային,
բայց ես իմ սովորական Օսման չափուշէս դատ մարդու երես
չէի տեսներ: Այս կացութիւնը ամբողջ շորս շաբաթ շարու-
նակվեցավ. քանի մը անգամներ կոմիսերին նամակ դրած
էի, կուտակալին ալ երկու աղերսագիր, սակայն ձայն-ձուն
չելավ: Բուրդի ժամանակը կանցներ, բայց ո՞վ էր ալ ձիգ-
րեի բուրդին մասին մտածողը, երբ հիմա իմ բուրդիս հետ
Լաշիս ալ աճուրդի կհանեին: Կատաղության, թախծության,
հուսահատության ժամեր իրարու կհաջորդեին. երանի կու-
տայի Սարգսին, որ շիրցավ հետս դալ և կանիծեի սև բաղ-
դրս, որ մարդահամարի պաշտօնյան իմ ծննդյան թվականս
ալ սխալ չէր արձանագրած. վեց տարեկան չէ, թող վեց ամ-
սական դարձնեին զիս, միայն թե այս վիճակին չհասնեի:

Վերջապես օրին մեկն ալ խցիկիս դուռը բացվեցավ և
Օսման չափուշի տեղ նոր դեմք մը ներկայավ: Ներս մտնողը
երկարահասակ մարդ մըն էր, եվրոպականի և թրքականի
խառնուրդ տարազով, մեջքը կուղ, երկար ալեխառն: մորու-
քը կուրծքը կավլեր և մեկ աչքն ալ կույր էր: Ժպիտը շր-
թունքներուն՝ մոտեցավ ինծի:

— Բարե՛, դուն մեր էրզրումցի Սահակ աղային տղա՞ն
ես եղեր:

— Այո՛, — պատասխանեցի այս ծանոթության վրա
զարմացած և քիչ մըն ալ ուրախացած:

— Ես այսօր իմացա. է՛, ի՞նչպէս է նայինք հայրդ:

— Հայրս վաղուց մեռած է:

— Չէ՛, ճանրմ. վա՛խ, վա՛խ, խեղճ Սահակ աղա, ի՞նչ
լավ բարեկամներ էինք. էրզրում եղած ժամանակս ամեն օր
խանութը կերթայի սուրճ խմելու. դուն այն ժամանակ դեռ
երեխա էիր, երբեմն խանութ կբերեին գիրկս կառնեի կսի-
րեի քեզ, բայց չես կրնար հիշել, շատ փոքր էիր.

— Խնդրեմ, կրնա՞մ ձեր անունը հարցնել.

— Ինծի Պաշրամ աղա կըսեն. կուսակալին տան ծախսարարն եմ:— Պատասխանեց հորս անծանոթ բարեկամը կոր քամակը շտկել փորձելով:

— Ուրեմն, Պաշրամ՝ աղա, քանի որ հանգուցյալ հորս աջդափ մոտ բարեկամն եք, կաղաչեմ ճար մը ըրեք վիճակիս: Էրզրումեն ելա Ճիզրե կերթայի բուրդ գնելու, այստեղ քաղաքին եզերքը ձերբակալեցին դիս ու հոս բերին: Չեմ դիտեր որո՞ւ կնամանեցնեն ու ծանր ամբաստանություններ կընեն վրաս, մինչդեռ ես անմեղ երիտասարդ մըն եմ, կանոնավոր անցագիր ալ ունիմ:

— Ես ալ արդեն ճիշտ ատոր համար եկած եմ,—պատասխանեց Պաշրամ աղան մտերմորեն քովս նստելով,—կտոր մը աղ ու հացը տասը տարվան իրավունք ունի ըսեր են, ես ալ քու հորդ հետ այնչափ տարի աղ ու հաց կերած եմ, չեմ կրնար մոռնալ. երբ հոս լինելդ իմացա, անմիջապես վաղեցի եկա որ ճար մը ընեմ քեզ աղատելու: Ես ձեռքէս եկածը չեմ խնայեր, բայց պետք է որ դուն ալ իմ խորհուրդներս լսես:

— Ինչ որ պետք է ընել, խնդրեմ ըսեք, անմիջապես կատարելու պատրաստ եմ:

— Շատ բան պետք չէ. բայց դիտես որ հիմա առանց ստակի գործ չի դառնար, ամեն բանի ճոթը ատոր կապված է,—ըսավ Պաշրամ աղան բութամատն ու ցուցամատը իրար շփելով:

— Անշուշտ, բայց ո՞րչնափով կվերջանա դործս:

— Շա՛տ չէ, հարյուր կարմիրդ կերթա:

— Հարյո՞ւր կարմիր, ի՞նչ կըսեք, Պաշրամ՝ աղա,—բացադանչեցի խնքնիրմես ելած,—ատ անկարելի է, չեմ կրնար տալ, կարողութենես վեր է:

Եվ շկրնալով վայրկենական զայրույթս զսպել, շարունակեցի.

— Ի՞նչ, անմեղ տեղը ամբողջ ամիս մը բանտարկվիմ, ծեծ ուտեմ, տանջվիմ, գործես մնամ և դեռ հարյուր ոսկի

ալ տուգանք տամ. չէ՛, անկարելի է, չեմ կրնար, փարա մը չեմ տար. անմիջապէս հեռագիր կուտամ Պոլիս ուղղակի վեհ. սուլթանին, վիճակս կ'ապրդեմ, արդարութեամբ կ'աւելնորեմ: Դեռ անցյալները իրադե ելալ որ հայերը ազատ ըլլան ուղած տեղերնին ճամբորդելու...

— Հանդա՛րտ, հանդարտ, տղա՛ս, հանդարտ խոսե, ըսալ Պաշրամ աղան հայրական շեշտով մը՝ թեա բռնելով,—բարկութեամբ լալ բան չէ, այդ խոսքերը չըլլա թե ուրիշի առջև ալ ըսես, հետո գործդ ամելի կ'ծանրանա: Մուլթանին դիմելդ ալ օգուտ մը չունի. անոր հոգը հատեր էր, քու հեռագիրդ պիտի կարդար. ես քեզի ինչ որ կըսեմ՝ մտիկ ըրե՛ք օգտիդ համար է. ստակներդ ես չպիտի առնեմ դրպանս դնեմ. պետք եղած տեղերը պիտի տամ որ ազատիս:

— Քա՛ւ վիցի, Պաշրամ աղա, այդ տեսակ կասկածներ չունիմ ես, բայց այդչափ մեծ գումար չեմ կրնար տալ, ունեցած շունեցածս 200 ոսկի է, անոր 100-ը տամ, ինձի ի՞նչ կ'մնա:

— Է՛հ, ըսածներուս վրա խորհե, ես պետք է երթամ, գործ ունիմ. երբ ժամանակ դռնեմ, կրկին կուգամ,—վերջացուց Պաշրամ աղան ու բարեկեցով դուրս ելալ:

Գլուխս ձեռքերուս մեջ առած՝ բալական երկար մտածեցի: Պաշրամ աղայի հորս հետ ունեցած բարեկամութեան շատ հավատալս չէր գար, պարզապէս կտեսնեի որ մարդը լոկ միջնորդ մըն էր կոմիտերին՝ թերեւ ալ կուսակալին կողմէ: Բայց ինձի ի՞նչ անոր անձնավորութեանը կամ հորս հետ ունեցած հարաբերութեանը, երբ խնդիրը դրամին գլուխն էր և միմիայն դրամով պիտի կրնայի փրկվիլ: Վերջապէս այն եզրակացութեան հանդեցա, որ պետք էր տալ ու օձիքս ազատել. շա՛տ շա՛տ վերջին փորձ մը միայն կարելի էր ընել փրկանքին քանակը վեղչելու: Այդ միջոցին Օսման շաւուշս ներս մտնելով, ան ալ միեկնուցն խորհուրդը կուտար:

— Պաշրամ աղային մտիկ ըրե, անոր ձեռքը շատ բան

կա, քեզի պէս շատերը աղատեր է, շատերը կախաղանի տակեն առեր է և հաւատարս վկա, դեշ մարդ ալ չէ:

Հաջորդ առաւմտ Պայրամ աղան կրկին եկավ. դարձյալ նույն հայրական խրատները, իմ կողմէս դարձյալ քիչ մը ընդդիմություն և վերջ ի վերջո 80 ոսկիի կասկեցինք, դրամն ալ կանխիկ վճարեցի: Հորս բարեկամը խոստացավ դռնս նույն օրը անպատճառ վերջացնել:

Ամբողջ օրը սենյակիս մեջ անդադար կճեմիի, ամենափոքր ոտնաձայն մը լսելուս խեղուցն դրան մոտենալով: Սակայն իզուր, օրը երեկոյացաւ և Օսման շաւուշեա ղաա եկող դայող չեղավ: Գիշերը հաղար ու մեկ տանջանքներով լուսցուցի, վերջապէս հաջորդ առաւմտ Պայրամ աղան իր դեմքը ցցուց:

— Է՛, կշնորհավորեմ, տղաս, գործդ վերջանալու վրա է: մեկ ժամեն կուգամ քեզ կհանեմ,— ըսավ դռնէն ու կրկին աներևութացավ:

Այդ մեկ ժամը, ա՛հ, ջորեսպանի ժամն մը ամէլի երկար տևեց, մինչև որ Պայրամ աղան կրկին եկավ ու դիս սենյակէն դուրս հանեց:

— Է՛հ, տղա՛ս, դիտես ինչ քաշեցի մինչև արձակմանդ հրամանը ձեռք բերի. գործդ այնչափ ծանր էր, որ եթե Պայրամ աղային խաթրը չլինէր, հաղար ոսկիով ալ չէիր կրնար տակէն ելնել. ինչ որ է փառք աստուծո աղատեցաք. հիմա նախ կոմիսեր էֆենդիին քով տխտի երթանք, շատ հեղությամբ խոսե հետը և չի մոռնաս շնորհակալություն հայտնել:

Մեր կոմիսեր էֆենդին այս անգամ բոլորովին փոխված էր, մինչև անգամ աթոռ առաջարկեց ինծի և Պայրամ աղայեն ոչ նվազ հայրական շեշտով հայտնեց, որ երգրումեն տեղեկություններ ստացված էին իմ մասիս, մանավանդ հորս բարեկամ Պայրամ աղան ալ բարեխոսած էր, ռասի կրնայի ճամբաս շարունակել: Հետո քանի մը խոսքով սուլթանին անհուն գթությունը, կուսակալին արդարասիրությունը բացատրեց, շմոռնալով իր սրտի ու մտքի քանի մը

առաքինությաններն ալ հիշել և անցագիրս տվաւ, պատմի-
րելով որ քովի սենյակը տանիմ, Բաղեշէն անցնիլս ետեր
արձանագրել տալու համար:

Կոմիսեր էֆենդիիս անհուն երախտագիտությունս ու
սրտագին շնորհակալություններս հայտնելե հետո, Պալլում
աղային հետ քովի սենյակը մտանք վիզի արարողությունը
կատարել տալու համար: Սենյակին մեջ միայն երկու աղ-
տոտ գրասեղաններ կային, որոնց առջև երկու գրագիրներ
նստած եղեգե գրիչները կտաշէին իրարու հետ խոսակցե-
լով: Յերեկվան ծուլ պաշտոնի և ցովության գիշերներու
մեջ այլանդակված դեմքերով, Ասիան Եվրոպայի հետ զորով
հաշտեցնել ուղող տարազով՝ թուրք քյաթիպի երկու հարա-
պատ տիպիր, որոնք շնն նկարագրվիր, այլ միայն լույս աշ-
քերով պետք է տեսնել: Մեկը մտնալանդ շատ ակնախափող
տեսարան մը կպարզեր իր հագուստներուն հարուստ երփ-
ներանգութեամբը, սլարսկական կարմիր շալե ժակետ մը,
կապույտ թավիշ բաձկոն մը դեղին կոճակներով, բաց-կա-
նանշ փողկապ մը և ճերմակ տաքատ մը: Զուխտակ գրա-
գիրները հազիվ գրիչները տաշէր վերջացուցեր եղունգներուն
վրա կփորձէին՝ երբ միջանցքին մահմեդական աղոթքի բար-
ձր աղաղակ մը սկսավ: Պաշտոնատան մուլան էր, որ մի-
ջանցքին մեջ կեսօրվան էզանը կուտար. դանազան սենյակ-
ներե պաշտոնյաները սկսան դուրս թափիլ, մեյմեկ ջրաման
ձեռքերնին, լվացքի և աղոթքի միակ անդանցառելի պար-
տականութիւնը կատարելու: Պալլում աղան և մեր երկու
գրագիրներն ալ անշուշտ ետ շափափ մնային այդ սրբազան
պարտականութենէն: Ուստի ես դրան առջև կես ժամէն ա-
վելի սպասեցի, մինչև այդ ալ վերջացաւ:

Քյաթիպները տեղերնին նստան ու իրենց ընդհատված
խոսակցութիւնը սկսան շարունակել, առանց վրաս իսկ նա-
շելու:

— Վերջապէս լավ քեֆ ըրինք, — սկսավ գուլնդգուլն
էֆենդին, ետեր պատուհանին մեջ դրված ջրի փարշ մը

դիտուն քաշելիս կտքը,—ամբողջ գիշերը շքեացանք, հիմա
ապուշի պես եմ:

— Ո՛ւր էիք որ,—մեջ մտաւ մեր Պայրամ աղան:

— Էֆենդիմ, Իզզեթ պեյի տունը հրավիրված էինք,
Ֆերիտե հանրմը բերեր էր, ամբողջ գիշերը խաղցուցինք,
օղին ալ առատ էր. է՛հ, ա՛լ մի հարցներ, հարսնիք էր,
հարսնիք պատասխանեց Էֆենդին ուրախութենէն աղտոտ
ստամները ցույց տալով:

— Ֆերիտեն դեշ կնիկ չէ, հասկա դուք անոր մայրը
տեսնեիք, շան քածը հուրի էր, հուրի, քանի՜ քանի՜ անգամ
խաղցուցեր եմ. հե՛յ ջահիլ ժամանակներ, հե՛յ,—հառաչեց
Պայրամ աղան և հուղմունքէն բաց աչքն ալ գոցվեցաւ:

— Հապա կերակուրները, Պայրամ աղա,—ավելցուց
գրագիրը,—մարդը 10 տեսակ կերակուր էր պատրաստել
տվեր, բայց ի՞նչ կերակուրներ, մանավանդ փլա՛վ մը բերին
բերնիդ արժանի...

Եվ տեսնելով որ քյաթիւլ Էֆենդին գիշերվան տալաժո-
րություններուն նկարագրությունը դեռ շատ պիտի երկարեր,
կամաց մը մոտեցաւ և խնդրեցի, որ գործս վերջացնէ:

— Ալլա՛հ, ալլա՛հ, համբերե՛, քիչ մը շունչ առնենք,
խո շալաթեցար,—պոռաց Էֆենդին երեսիս:

Բարեբաղդաբար Պայրամ աղան միջամտեց.

— Վնաս չունի, գրե՛ տուր, Էֆենդին իմ բարեկամիս
տղան է. և ինձի մոտենալով ականջիս փափսաց—«ճերմակ
մը դիր ձեռքը»:

Էֆենդին ճերմակը տեսնելուն պես ամեն բան մոռցաւ
և գրիչը ձեռք առնելով գործս վերջացուց:

Բեռնակիր մը գտնելով անկողինս ու իրեղեններս ալ
վերցնել տվի և սրտահույզ բոպեն հասաւ հրաժեշտ առնե-
լու իմ երկու աչքի լույսերես՝ Օսման շափուշէն ու Պայրամ
աղայէն: Օսման շափուշը չորս մեճիտով գոհացուցի, իսկ
Պայրամ աղային ափը հինգ ոսկի դնել հարկ եղաւ: «Բարե՛,
ճանապարհ, շմոռնաս Պայրամ աղայի լավությունը»,
պատվիրեց ետեւս հորս բարեկամը:

— Մի՞թե կարելի է մոռնալ...

Ոստիկանութեան հշուրանոցեն քաղաքի հշուրանոց մը փոխադրվելով, Ճիզրե գնացող կարավան մը փնտռելու ետեւ էի, երբ հանկարծ սաստիկ տենդ մը բռնեց զիս: Գլուխըս նույն օրը բարձի վրա դրի և երկու շաբաթեն հազիվ կրցա բարձրացնել: Այդ վիճակին մեջ բժիշկը թույլ չէր տար ճամբա երթալ, ուստի շաբաթ մըն ալ սպասել հարկ եղաւ: Ուղղակի Ճիզրե գնացող կարավան չէր գտնվեր, այդ պատճառով ստիպվեցա Սղերդի կարավանին միանալ:

Հազիվ էի Սղերդ հասած և խան մը իջեանած էի, երբ ոստիկան մը գալով անցագիրս առավ և ինձ ալ պատվիրեց որ շուտով ոստիկանատուն ներկայանամ: Հոգնած ու զբաղված լինելով նույն օրը չկրցա այդ պատվերը կատարել, բայց մինչև երեկո ոստիկանին մեկը գնաց, մյուսը եկավ, հայտնելու որ կոմիսեր էֆենդին զիս կուղեր:

Հաջորդ առավոտ ելա գնացի: Շատ կսխալեի կարծելով թէ ամեն աղաշխարհք վերջացուցած էի: Այստեղի կոմիսեր էֆենդին ալ իր նուրբ օրենսդիտութեամբ, բոլորովին նոր բան մը մեջտեղ հանեց—Ամերիկա շիախչելու համար մարդու երաշխավորութիւն չի ընդունվիր, այլ օրենքով պետք է անպատճառ հիսուն ոսկի հնչուն դրամ դրվի կառավարութեան սնտուկը:

— Կալ, բայց էֆենդի', ինձի այս անցագիրը տվողները այդ օրենքը չգիտե՞ին:

— Ես ուրիշներու ըրածը չեմ գիտեր, ես օրենքը միայն գիտեմ,—վճռական կերպով պատասխանեց ոստիկանապետը, որ Պոհթանցի քուրդ մըն էր,—անցագիրդ կմնա հոս, մինչև որ 50 ոսկին բերես:

— Խնդրեմ անցագիրս տուր, էֆենդի', երթամ գործիս, կուշանամ. եթե օրինական սխալ մը պատահած է, և եթե պատասխանատուն ես եմ՝ հետո էրզրում վերադառնալուս կտուժեմ:

— Կյավուրին նայե', կյավուրին. մարդ պիտի խաբէ

խելքովք. երզրում—մերզրում ես չեմ ճանչնար, եթե վաղը
ելնես ասկե Ամերիկա փախչիս պատասխանատուն ես եմ,
ոչ թե դուն կամ երզրումք:

Ալ ի՞նչ ըսեի այդ գլխով մարդուն, որ Ամերիկա փախ-
չելս այնպես հեշտ կերեակայեր, կարծես Սղերդը մեծ նա-
վահանդիստ մը լիներ և օրը քանի մը շոգենամ ճամբա հա-
ներ դեպի Նե-յորկ: Անցագիրս թողո՛ցի ու դուրս ելա,
սաստիկ բարկացած և ուխտ ընելով որ այլևս փորա մըն
ալ չտամ: Նույն օրը հեռագիր տվի Բաղեշ՝ կուսակալին ու
կոմիսներին և խնդիրը պարզելով անօրինութ՜յուն խնդրեցի:
Ստեղծն անցավ 10 օր և ոչ մեկ պատասխան չեկավ:

Քուրդ կոմիսներն ալ իր Պաշրամ աղան ուներ, որ ամեն
օր քովս կուգար, այն զանազանութ՜յամբ միայն, որ աս
տաանց հորս հետ ծանոթ ելնելու կբանակցեր հետս և առ-
հասարակ ավելի անկեղծ կխոսեր: Ոստիկանապետը խմայեր
էր Բաղեշ իմ գլխես անցած դարձածները, 80 ոսկիին պատ-
մութ՜յունը և բարկացեր էր, թե «ինչ է, Պիթլիսի կոմիսները
առամներ ունի, ես չունի՞մ, ինձի ինչո՞ւ բան մը չի տար»:

Խնդրի ներքին երեսը այսպես պարզվելի հետո, ահա-
նելով որ Բաղեշեն կամ ռւրիշ տեղե մը օգնութ՜յան հույս
չկա, ստիպվեցա ուխտս դրժել և 10 ոսկիի կրկին գնել ան-
ցագիրս Սղերդի կոմիսներին:

Ընդամենը 17 օրի շափ ալ Սղերդ օգափութութ՜յուն ընե-
լի ետքը, կարավան մը գտնվելով մեկնեցա և հուլիս 18-ին
վերջապես հասա Ճիդրե:

Անցյալեն փորձված՝ հասնելու օրը անմիջապես ոստի-
կանատուն ներկայացա, անցագիրս ցույց տվի, խանի սե-
նյակս վերադառնալով երկար նամակ գրեցի Սարգիսին և
իրև բուրդի վաճառականութենես դույացած առաջին վաս-
տակ՝ 120 ոսկիին հաշիվը ներփակեցի:

Քիչ մը հանգստանալի հետո զնացի բուրդի միջնորդնե-
րեն քաղդեացի Աբդիշոյին՝ հայտնելու թե եկեր եմ ապրանք
գնելու:

— Գա՛լ տարվան համար,— պատասխանեց մարդը
քահ-քահ խնդալով,— շա՛տ կանուխ ես եկեր:

ԿԱՌԱՂԱՆԵՆ... ԱՄՈՒՍՆՈՒԹՅՈՒՆ

Գաղթականի առաջին կաղանդն ու ծնունդն էր որ
կանցնեինք: Տարին բացող այս հանդիսավոր օրերուն՝ ձմե-
ռը գրեթե ամեն տարի իր էն կատաղի պահեստի մրրիկներն
ու քամիները իրենց շղթաներեն կարձակե, կարծես վախնա-
լով, որ սիրո մեծ ավանդությունը մոռցնել կուտա մարդս՝
խրճիթին ու պալատին տարրերությունը: Եվ դեռ միամիտ
քանաստեղծները՝ անշուշտ իր ճերմակ դիմակեն խաբվելով՝
ձերուկի մը կնամանեցնեն բնության այս անգութ հերթապա-
հը, որուն բարձրացուցած աղմուկն ու իրարանցումը սա-
կայն էն հուժկու երիտասարդներու լեզեռններ իսկ պիտի
շիրնային հանել: Մանավանդ այն տարին, անպիտանը հար-
կավ զգալով տաճկահայ գաղթականներու ներկայությունը՝
արտասովոր հրահանգներ տված էր իր մեծ ու պլտիկ դոր-
ժակալներուն: Մեզ պիտի վախցնեի խելքովը, հա՛, հա՛,
հա՛, մեզ, որ տատուծո ստեղծած էն ահարկու շարիքներուն
դեմ ոգորած էինք և արյուն-ծովերու փոթորիկներեն ճողոպ-
րած: Խարխուլ ապաստարաններուն մեջ, կիսամերկ և պա-
րապ ստամոքսով՝ կուշտ կուշտ խնդացինք վրան ամբողջ
երկու ամիս. արտառահմանի այդ հյուրընկալ անկյունին
պարզեւած կյանքի ապահովության զգացումը այնչափ մեծ
էր մեր մեջ, որ կրնար տնվազն յոթը այդպիսի ձմեռներու
միահամուռ հարձակումին դիմադրել: Վերջապես Շրապալույ-
ցի, Գիշերը, Ֆիմարը ալ թող տվավ մեր օձիքը, լուսամուտեն

կամ պատին մեկ ճեղքեն նշմարած էր անշուշտ, որ այդ գիշեր մինչև անգամ մեր օջախին մեջ կրակ կփայլեր:

Ինչպես տերտերը ժամուն մեջ ծանուց՝ «բարեպաշտուհի տիկին մը» այդ օրը ածուխ-բաշխել կուտար գաղթականներուն, «իր ննջեցելոց հոգուն»: Չեմ գիտեր թե ննջեցյալներու հոգիներուն օգուտ մը տվա՞վ այդ ածուխը, բայց մինչև օրս չեմ մոռցած այն մեծ օգուտն ու հաճույքը, զոր ան մեր մարմիններուն պարգևեց: Այդ անակնկալ դանձին վայելքը կարելի եղածին չափ երկարելու համար, խումբ մը երիտասարդներ որոշեցինք բոլորիս բաժինները միացնել և միայն մեկ սենյակի մեջ վառելով ամենքս ալ հոն հավաքվիլ: Խնայողական այս հաշիվը սակայն ճիշտ չելավ, ինչպես առհասարակ ամեն աղքատի հաշիվ: Միևնույն երկրի դանադան հեռավոր անկյուններեն, իրարու բոլորովին անծանոթ և միայն օտարության մեջ հասարակաց տառապանքով մտերմացած երիտասարդներ վառ կրակարանի մը շուրջ երբ կբոլորին, ցրվին ալ նույնչափ հեշտ չի կրնար ըլլալ: Ուստի նստեցանք ու նստեցանք, մինչև որ գիշերին հետ ածուխի ամբողջ պաշարն ալ ճերմկացոյցինք:

Խոսակցությունը՝ հայրենի երգիքին տակ անցված կադանդներու և ծնունդներու կարոտալի վերհիշումներովը նախաբանված՝ անակնկալ զուգորդություններով հետզհետե ծավալեցավ ու կենդանացավ: Կրակին տաքությունը հալեցուցած էր ամենքիս ալ լեզվին ու հիշողության կապանքները և ահա յուրաքանչյուրը իր հիշատակներեն դեռ չսյատմված դրվագներ կհաներ, իրեն իսկ զարմանք պատճառելու աստիճան հորդ առատութեամբ մը ու ամբողջ խոսակցությունը անզգալաբար կփոխվեր տեսակ մը թաքուն մրցումի, որու միակ մրցանակը ընդհանուր հետաքրքրությունն էր: Ու երբ արդեն հիշեցի թե տաճկահայեր էինք մրցակիցներս, ավելորդ չէ՞ր ըսել թե նյութի նեղություն չէ որ կքաշեինք: Ամեն տաճկահայ, որ մեր սա ոչ վառելիք և ոչ ալ մարելիք հայրենի օջախեն հեռու չէ ապրած՝ լոկ իր վերջին տարիներու կյանքեն ինչէր ըսես չի կրնար պատմել:

Կարգով իրար հաջորդեցին մեկը մյուսին ավելի տխուր
ու տարօրինակ ինքնակենսագրական պատմություններ և ես
ալ իմ կարգիս Բուրդի վանառականությունս պատմեցի:
Ավարտելես հետո արդեն սկսած էի հաղթանակս կարդալ
հպարտորեն ունկնդիրներուս դեմքերուն վրա, երբ հանկարծ
լուսթյունը ընդհատեց ընկեր մը, որուն կպատկաներ վերջին
հերթը: Մեր շրջանակին մեջ նորեկ մըն էր աս, միշտ տե-
սակ մը երազուն տրամադրության մեջ ու սակավախոս. իր
կյանքեն աշուշափը միայն գիտեինք, որ հեռու տեղերե կու-
գար: Անապատցի դրած էինք անունը:

— Պետք է խոստովանիլ, որ քու պատմությունդ ամե-
նեն հետաքրքրականն էր,—դարձավ ինծի Անապատցին իր
հաղվադեպ չոր ծիծաղը շրթունքներուն,—բայց հաղթանակը
քեզի չպիտի ձգեմ, թեև քեզի պես վարպետ պատմող մը
չեմ: Կենսագրությունս չէ, որ պիտի պատմեմ, որովհետև
ազգային տեսակետով ան շատ է աղքատ ձերիններուն հետ
չափովելու համար: Ես շատ հեռվեն, անապատներու խորե-
րեն միայն հետևեցա մեր հայրենի կիսավեր բույնը տար-
տըղնող մրրկին և հենց այդ պատճառով ալ իմ տանջանքս
ավելի կսկծալի եղավ թերևս, զուտ հոգեկան տանջանք մը:
Ահա այդ տանջանքի օրերեն պզտիկ միջադեպ մը կուզեմ
պատմել ձեզի:

— Պատմե՛, պատմե՛,—գոչեց ամբողջ խումբը մեկ բե-
րան, ուրախացած որ այդ շխուսը այսպես ինքնահոծար բե-
րանը կբանար և ամենքս ալ՝ ինչպես կըսեն՝ ամբողջ
մարմնով ահանջ կտրած մտիկ ընելու պատրաստվեցանք:

Բաղդադ կգտնվեի հայկական վերջին սարսափներու
միջոցին—սկսավ Անապատցին—արաքական խալիֆաներու
առասպելահոշակ մայրաքաղաքը, ուրկե կմեկնեին երբեմն
այդ սարսափներու հրահանգները: Այն օրերեն ի վեր կջար-
դեն, հոգնած, պարտասած դահիճներուն նորեր հաջորդելով

անընդհատ: Ինչ հսկայաքայլ հառաջդիմություն սակայն:
Այն ատենները ջարդի հրամանը ամենող սուրհանդակ մը
կամ պատուհասի բանակի մը տառնորդող Ամիրան, առ-
նվազն ամիսի մը պետք, ունեին Տիգրիսի այդ հեռավոր
ափերեն մինչև ակունքը բարձրանալու համար: Այդ միջո-
ցին մեջ գուժը, որ թևեր ունի՝ սովորաբար աղետեն առաջ
կհասներ թշվառներուն երկիրը և ալևոր կրոնական մը կա-
րող կըլլար կոր քամակը երերցնելեն դահիճներուն դեմ եր-
թալ, թանկագին ընծաներով ու իր ծերուկի լացովը ողորկու-
անոնց սրտերը: Եվ եթե այսպիսի աղերս մը ապարդյուն
ալ անցներ, ժողովուրդը գեթ օր առաջ ամուր ու անառիկ
տեղեր կապաստաներ: Իսկ հիմա՞: Հիմա՞ նոր խալիֆան
երկու աշխարհամասերու սահմանին վրա իր փոսքը փռած՝
թե այս կողմի և թե այն կողմի գործողությունները այնպի-
սի հրաշալի արագությամբ մը կվարեն, որ ոչ միայն ուրիշ-
ներուն՝ այլ պետք եղած ժամանակ ինքզինքին իսկ կրնա
հավատացնել թե պատահածը ուրիշ բան չէ, բայց եթե
քնական անխուսափելի աղետ մը: Նոր քաղաքակրթությունը
ուրիշ շատ մը բաներու հետ ջարդերն ալ դյուրացուց: Ելեք-
տրական հոսանքը՝ մահվան ձեռքին պես աներևույթ՝ ուղ-
ղակի դահճապետին շորս պատերեն ակնթարթի մեջ անոր
կամքը կհասցնե ամեն կողմ: Եվ ահա զոհերը իրենց էն
աներկևան մեկ պահուն կիյնան արյունովա, արևմագին դեռ
կանգուն դյուղեր ու ավաններ արևու մուտքը ալ չեն տես-
ներ: Շնորհիվ դիտություն՝ նորանոր դյուռեր ապագային
անշուշտ ավելի պիտի կատարելագործեն այս սխառմը:
Սակայն խոսքիս թելը շխճիմ, դառնամ պատմությունս:

Բաղդադի կողմերը կտառսած շեղավ. հայերու թիվը
այնքան չնչին էր հոն, որ սուրը պատյանեն հանել չէր ար-
ժևր: Կառավարական շրջաններու հպումեն վարակված քա-
ղաքացի ժողովուրդին մեկ մասը թեև քիչ մը ժանիքները
կրճտեց, սակայն Հայաստանեն հասած լուրերը ընդհանրա-
պես բուրբոսին հակառակ տրամադրություն մը զարթուցին
Արարներու մեջ: Անապատի ըմբոստ զավակը, երբ պատա-

մամբ: բարձր քաղաք կոխեր, հեռավոր անծանոթ բախտակից մէջ դաւած ըլլալու սրտառու շահագրգռութեամբ մը հանդիպած առաջին քաղաքացիին կուղղվեր սա միամիտ հարցումով:— «Ի՞նչպէս վերջացավ էսմանենքու պատերազմը Սուլթանին դեմ»:

95-ի ջարդերուն ատենն էր. առավոտ մը շուկա ելած էի գործով, երբ ծանոթ հայ զինվորական դեղագործ մը հանգիստելով լուր տվավ թե՛ էլ-Կատիֆի մէջ զինվորական բժիշկ դոկտոր Սարգիսը քաղաքական շատ ծանր ամբաստանութեամբ մը ձերբակալված և նախորդ իրիկունը Բաղդադ բերված էր դատվելու: Ավելի բացատրութեամբ մը շարեցավ տալ, որովհետև դոկտորին քով մարդ չէին ձգեր: Հանկարծակիի եկա: էլ-Կատիֆ պղտիկ քաղաք մըն է Պարսից ծոցին եզերքը. ի՞նչ կրնար ըրած ըլլալ խեղճ մարդը հոն, ուր ապահովաբար իրմե դատ ոչ թե հայ, ալ ուրիշ քրիստոնյա մը իսկ չկար: Մզկիթի վրա՝ հարձակիչ, զորանոց գրավել, մինակը այս տեսակ բան մը փորձելու համար դոկտոր Սարգիս յոթ զլխով դե մը և կամ խենթ մը ըլլալու էր, մինչդեռ զինք լավ ճանչնալուն՝ հաստատ գիտեի որ երկուքեն ոչ մեկն ալ չէր:

Մեկնութեամբ մը գտնելու ճիգիս մէջ խորասուզված՝ ճամբաս կշարունակեի, երբ հանկարծ անունս կանչվեցավ բարձր ձայնով: Շուրջս նայեցա. հայրենակից հարչուրապետ մըն էր, որ զիս կկանչեր սրճարանէ մը: Ներս մտա. երկու ուրիշ սպաներ ալ նստած էին քովը, մեկը հեծկազորքի երիտասարդ հիսնապետ մը, իսկ մյուսը վիթխարի հասակով ու պարտապանաց փորով թնդանութեամբ հազարապետ մը, որ սաստիկ բարկութենէն մարմնին բոլոր անդամները պատերազմական վիճակի մէջ գրած կպոռպուար.

— Ապերախտ շուները, փառիշահին հացը ուտեն ու դավաճանութեամբ ընեն՝ չէ՛, ա՛լ հերիք է, բոլոր կյավուրները պետք է քշել բանակէն:

— Նստե՛, նստե՛, — ըսավ ինծի հայրենակիցս շինծու ծիծաղով մը, — լավ լուրեր ունիմ քեզի հաղորդելիք:

— Ի՞նչ լուր, — հարցուցի աթոռ մը առնելով, — հայրենիքե՞ն:

— Չէ, չէ, տեղական լուր է. քանի մը օրեն լավ տեսարան մը պիտի ունենանք զորանոցի հրապարակին վրա, քու զոկտոր Սարգիսիդ շնորհիվ:

— Ի՞նչ է պատահեր, աստվածդ սիրես:

— Ի՞նչ պիտի պատահի. մարդը լավ առուտուրի է ձեռք զարկեր, բայց չէ կրցեր գլուխ հանել: Անգլիական պետութեան հետ բանակցութեան է սկսեր էլ-Կատիֆը ծախելու. 200,000 անգլիական ոսկիի սակարկեր են, 90,000 ոսկին արդեն կանխիկ ստացեր է, իսկ մնացած 110,000-ին համար ալ մուրհակ է առեր: Ասկէ զատ, Զեյթունի ապստամբներուն օգնելու խոստում ալ առեր է Անգլիայէն: Սակայն էլ-Կատիֆի պահակազորքին դնդապետը իրմեն վարպետ փրթելով գործը հասկցեր է և զինք անմիջապէս ձերբակալելով հոս է զրկեր: Քանի մը օրեն պիտի կախեն զորանոցի հրապարակին վրա, քեզ ալ կհրաւիրեմ հանդեսին ներկայանալիս:

Ապուշ կտրեցաւ Բժիշկ մը, որ երկիրներ կրնա ծախել տեր-աստված, դեռ ինչեր պիտի լսեինք: Մարդը այնպիսի ձևով մը հաղորդեց լուրը, որ կարծես այդ քամբախտ էլ-Կատիֆը տուն մը կամ արտ մը ըլլար: Զարմացումս բացէի բայց պիտի հայտնեի, սակայն երբ անգամ մը հետո նրոտողներուն երեսները նայեցաւ, համարձակութեանս փախաւ հանկարծ: Երեքին ալ դիմքերը դժոխային կատաղութեան մը կարտահայտեին. մահաւաճող հաղարապետին սոսկալի փորը փուքի մը պէս կելկեջեր ու կֆշֆշար, մեկ վայրկյանն մշուար զայրուլթի նոր ժայթքում մը սպառնալով. իսկ տակի խեղճ աթոռը սրտաճմլիկ ճիշեր կարձակեր, մսի այդ վիթխարի բուրդին ծանրութենէն:

— Ներողութեան, — դարձաւ վերջապէս հայրենակցիս՝ հարցումի, անվտանգ ձև մը գտնելով, — բայց այդ քաղաքին բանալիները ինչո՞ւ էին հանձներ զոկտոր Սարգիսին:

— Ի՞նչ բանալի, — շտապեց պատասխանել հիանալե-

տը, — էլ-կատի՞ք սլարսպատատ քաղաք չէ, մինչև անգամ
ամբռնություններ ալ չունի:

— Ուրեմն դոկտորը ի՞նչպես պիտի հանձնէր քաղաքը
անգլիացիներուն:

— Ի՞նչ դժվար բան է, — մոռնեց հազարապետը, — զին-
վորական բժիշկ է, ամբողջ պահակազորքը կթունավորեր,
երկիրը կմնար անպաշտպան և անգլիացիները հանգիստ,
հանգիստ կգրավէին:

— Պիտի կախեն, բայց ախտո՛ւ, — հառաչեց հիսնապե-
տը, — ա՛խ, իմ ձեռքս տային, ձիուս պոչին կկապէի և այն-
չափ կքշէի, մինչև ամենամեծ կտորը ականջը մնար:

— Չէ՛, չէ՛, այդ դեռ քիչ է, — վրա բերավ սիրելի հայ-
րենակիցս, — իմ ձեռքս տային, ցիցի վրա կնստեցնէի կամ
աքցանով մը միսեն ամեն օր մեկ կտոր կփրցնէի և կամ
ավելի լավը...

— Ո՛չ առ, ո՛չ ան, — ընդհատեց հազարապետը որոտա-
ձայն, — մեղք չէ՞ ձեռքերուս, որ շան դիակին վրա այդչափ
աշխատանք թափեմ. թնդանոթ մը լավ կլեցնէի, այդ անպի-
տանն ալ «խոզի դնդակ» մը շինելով բերանը կկոխէի և կրա-
կը տվածիս պես բո՛ւմ...

Հոս՝ կատաղի ոմբաձիգը բռունցքին հետ փորն ալ
այնպիսի բուռն թափով մը առաջ նետեց, որ մարմնին ալ
հավասարակշռությունը կորսնցնելով՝ կռնակի վրա դետին
փռվեցավ: Պարզված տեսարանը ջարդի կատարյալ մանրա-
նկար մըն էր, սա տարբերությամբ միայն, որ հոս զոհերը
անշունչ առարկաներ էին, իսկ կյավուրի պիղծ արյունին
փոխարեն ջարդուփշուր եղած նարկիլեներու դեղնած ջուրն
էր, որ կհոսեր: Երկու սպաները, սրճարանին երեք սպասա-
վորները և ես միացած՝ հազիվ կրցանք ոտքի հանել ահեղ
հերոսը: Նստարանի մը վրա ինկավ, աչքերը պայթելու տա-
տիճան շնչասպառ ու երեսը խոզի ապուխտի պես կարմրած:
Ամբողջ տասը բուլե խեղդվելու չափ հազաց և ոմբաձիգու-
թյան այս ձախող փորձեն ծայրահեղորեն մոլեգնած՝ հայ-
հոյանքի տարափ մը փախեց:

— Կյաւմուր շուն շանորդի, խընգիր, էշ, սրիկա, դավոճան, թնդանոթին մեղք չէ՞, մեղք չէ՞ վառողին. ոտքերը կկտաւեմ, վիզը չվան մը կանցնեմ և հրեայի մը ձեռքը տալով՝ ամբողջ քաղաքը պտըտցնել կուտամ քաշկուտելով։ Շա՛ն ծնունդ քեզի...

Երեւակայված ահուկի պատիժներու տալաւորութեան տակ՝ մազերս փուշ-փուշ եղած էին, երեսիս գույնը նետած և դեռ շատ հաւանական էր, որ վախես կաթվածահար ըլլայի, եթե այս դերազանցորեն կատակերգական տեսարանը վրա չհասներ։ Հիմա ալ գերմարդկային ճիգեր կընէի ծիծաղքս զսպելու, ուստի փորձանք մը չհանելու համար փութացի դուրս նետվիլ այդ սարսափելի զինվորական ասլանին։

Շարաթ մը ետքը մեյմըն ալ իմացանք, որ դոկտոր Սարգիսը անպարտ արձակված է։ Քանի մը ընկերներով անմիջապէս քովը գնացինք ամբողջ դեպքին ստուգութիւնը իմանալու։

Էլ-Կատիֆի պահակազորքին զնդապետը և քանի մը ուրիշ պաշտոնյաներ թշնամացած էին դոկտորին և այդ հրաշակերտ դրաքարտութիւնը հերյուրած՝ զինք մեջտեղէն վերցնելու համար։ Սակայն Բաղդադի մյուշիրը՝ խնդրին էութիւնը հասկնալէ ետքը, իր մեկ «էշքեֆ սահաբ»-ին ** խորհուրդը հղացած էր մեկ անգամեն երկու բարերարութիւն ընելու։ Տարիներէ ի վեր պոլսեցի հույն աղջիկ մը կպահէր քովը՝ իբրեւ իր տղայոց դաստիարակուհի։ Արդ՝ դոկտորին հասկցուցած էր, որ ազատումի մեկ միջոց մը միայն կա... այդ աղջկան հետ ամուսնանալ և իրեն փեսա դառնալ։

— Ի՞նչ ընեմ, ես ալ ընդունեցի, ըսավ դոկտորը խըղճալի ձայնով մը։

Ընկերներս միաբերան իրենց հաւանութեամբը վաճառեցուցին այս խելացի որոշումը։

— Ի հարկե, եղբայր, ի հարկե, լավ եք ըրեր, — ետ ալ

* Մյուշիր — մարշալ, բանակի հրամանատար

** Էշքեֆ-սահաբ — բարի ժամ

իմ կարգիս միտքարեցի խեղճ մարդը, — ամուսնութիւնը, եթե մինչև իսկ բռնի ալ ըլլա, կախաղանեն լավ է վերջապետ:

Դեռ նստած էինք, երբ խումբ մը դինվորականներ եկան շնորհավորութեան, որոնց շարքին մեջ և մեր թնդանոթաձիգ հաղարապետը: Դոկտորը ստիպվեցավ անգամ մըն ալ պատմել ծայրե ծայր գլխեն անցածը, ավելորդ է ըսել՝ արձակման պատճառը միայն Մյուշիք փաշային արդարադատութեանը վերադրելով: Սակայն ամեն մարդ լսած էր արդեն առաջիկա հարսանիքին լուրը:

— Ես այդ լիրբ դնդապետը վաղուց կճանչնամ, — ըսավ մեր հաղարապետը՝ պատմութիւնը լմննալուն պես, — անձնական թշնամութիւնը հագեցնելու համար ամեն ստորնութեան կզիջանի շանորդին. ես արդեն դեպքը լսելուս պես ըսի թե անպատճառ զրպարտութիւն է:

Ականջներուս հափատալս շէր դար. հաղարապետին երեսը նայեցա շեշտակի, ինք ալ իմ երեսս կնայեր և ի վերջո ես էի, որ ստիպվեցա սլքերո վար առնել:

— Բայց, տղայք, տաք երկիրները հիշեցուցիք ինծի ու ես սկսա մըսիլ, — ըսավ Անսպաւտցին իր տարօրինակ պատմութիւնը վերջացնելով: Եվ ձեռքովը առկայծ կրակին վրա նետեց ածուխին վերջին մնացորդը, զրադաշտյան մոգականի մը լրջութեամբ մաղթելով:

— Աստված ողորմի բարեպաշտուհի տիկնոջ մեռելներու հոգուն և մեզ ալ օր առաջ անոնց շարքը անցնե՛ իր անհուն ողորմութեանը արժանացնելու համար:

ԵՐԿՈՒ ՊԱՏԿԵՐ

Ստեգանոս Ժամատչյանի հիշատակին

I

Գլավուր-Բողան:

Անունը վրան:

Ոչ մեկ հայ կհանդգնի երբեք խախտնել այդ դաժան գոհհներուն մեջ, ուր քաղքին թրջության է՛ն հարապատ մասը խտացած է:

Հսկայական սղբակույտ մը, որու մեջ հյուղակիները — ավելի որջերու քան մարդկային բնակարաններու նման — այնպիսի ժամածուռ ու անկարելի դիրքերով խրված են, որ կարծես անծանոթ տիտան մը ժամանակին ամբողջ քաղաքը ավլած և աղբյուրը իր վիթխարի թիովը միջնաբերդի բարձունքեն վար նետելով ահամա հիմնադիրը եղած է այս թաղին:

Երիկուն է:

Գլավուր-Բողանի համբավավոր մեղերաներեն պատավ ճաթման ըստ սովորականին նստած է իր խրճիթին շեմին վրա, ոչ թե վերջալույսը վայելելու, այլ անցորդները դիտելու և մանավանդ պաշտպանելու համար իր հավերը, որոնք օրվան այս պահուն մասնավորապես ենթակա են փողոցի լակոտներուն քարկոծումին: Գրկին մեջ հանգստավետ դիրքով մը բազմած է իր սիրասուն թռնիկը, մերկ, ցեխոտ

սրունքները մամիկին ծունկերուն վրա կախած և ձվածի
ճղճիմ գլուխը անոր կուրծքին հանգչեցուցած: Մարթը աղափ
ստվար խավի մը տակ կորսված, եռանկյունի լայնանիստ
քթով, մանրիկ ճպոտտ աչքերով երեխա մը, որուն մերկու-
թյունը աղտոտ շապիկ մը միայն կծածկէ, իսկ գլուխը
նույնչափ աղտոտ դդակ մը, որու վրա սակայն խնամոտ
ձեռքեր մետաղե կիսալուսին մը և բաղմաթիւ ուլունքներ
ու հուռութեներ կարած են չար աչքե դերժ պահելու համար:

Ու պառավը դժվարին կացութեան մեջ է:

Կշանա մեկ կողմե հայհոյանքի ուժով իր հավերք
պաշտպանել փողոցի քարաղեն որսորդներուն դեմ, մյուս
կողմե անուշ լեզվով ողորել իր թոռնիկը, որ նորաբողբոջ
ցուցամատովը միջնաբերդի դույզ աշտարակներուն միջե
փայլող արևուն շիկակարմիր սկավառակը կցուցնէ շեշտակի
և կպահանջէ վայրկենաբար իրեն բերել այդ խոշոր աղվոր
սեխը:

Իսկ արևը՝ այդ փոքրիկ որկրամու բռնավորին վտան-
գավոր ախորժակեն սարսափահար՝ արագ քայլով դեպի
մարը կփախչի:

Փոքրիկ Դուրսունը թեև դեռ հազիվ երեք տարեկան,
բայց արդեն բեկ տխտխտ ստացած է իր մամիկեն: Ոչ
միայն որովհետև ամեն թուրք ավելի կամ պակաս բեկ
կծնի արդեն, այլև Յաթման իր փորձառու աչքերով այժմեն
իսկ դատած է այն բնորոշ նշանները, որոնք կխոստանան
սուանձնապես արժանի հանդիսացնել իր թոռնիկը այդ տխ-
տսին:

Ահա այդ կարգի խոստմնալից նշաններու ճոխ հավա-
քածոյին վրա կուգար ավելնալ նաև Դուրսուն բեկին այս
իրիկվան խորախորհուրդ պահանջը և այս առթիւ դգացած
ներքին հրճվանքն է պատճառը, որ պառավը փոխանակ
սրտնեղելու և հանդիմանելու, ընդհակառակը ջերմ համ-
բույրներով կլվա իր թոռնիկին անվա դեմքը և հետևյալ
բացատրութեամբ կզսպէ անոր հոյակապ ախորժակը:

Նրկու մինարեններուն միջև փայլող այն կլորակ բանը

սովորական սեխ մը չէ, այլ համակ ոսկիե վիթխարի սեխ մը, որ հեռո՛ւն, շատ հեռո՛ւն շղթայով մը կախված է երկինքեն և որուն ան միայն կրնա տիրանալ, ով որ իր ձին մինչև հոն քշելու և իր սուրին մեկ հարվածովը այն շղթան կտրելու արիությունն ու ուժը ունենա:

Այս խորիմաստ բացատրության վրա լակոտը թաթիկներովը աչքերը կսրբե և արևը պահ մը ապշությամբ դիտելն հաքը.

— Անա՛, ադ ըսածդ ես չե՞մ կրնար ընել, երբ որ քիչ մը մեծնամ բաբայիս դահդահին վրա կհեծնիմ, բաբայիս մեծ սուրը կառնեմ կերթամ շղթան կկտրեմ, կրնամ չէ՞, անա՛:

— Հարկավ կրնաս, հոգի՛ս, հարկավ կրնաս. միայն թե առաջ լավ ձի հեծնել և լավ սուր խաղցնել պետք է սորվիս:

Իսկ այս հավաստիքին վրա Դուրսուն բեկ արդեն հափշտակված՝ խլնոտ շրթունքները կլզե, որովհետև անմիջապես աչքին առջև կալատկերանա այն ցանկալի օրը, երբ ինք ձիուն վրայեն սուրի ուժգին հարվածով մը շղթան կկտրե և... ոսկեղեն սեխը փաթ վար կիջնա մեջեն շորս կտոր եղած, կրծվելու պատրաստ:

Բայց ապագա հերոսը հանկարծ կսթափի իր անուշ երազանքեն սուր ճիշ մը արձակելով:

Խոշոր ու սև շուն մը, որ փողոցին վերի ծայրը դիզված մեծ աղբակույտը մութը կոխելն առաջ վերջին անգամ մըն ալ քրքրելու զբաղած էր, իր բարերարուհին նկատելուն պես գործը ընդհատած և պոչը փարտելով վազած ու մեկ ստումով անոր դիրկը նետած էր իր առջևի թաթերը:

Պառավը, որ այս անգամ նույնպես հանկարծակիի եկած է այդ սովորական ողջունեն, կռուփի հարվածով մը շունը կվանե և կջանա սրտապնդել իր թոռնիկը, որ կոկորդալիի կհեկեկար, աչքերնն ու քթեն առվակ մը հոսեցնելով դեպի բերանը:

— Մի վախճար, ձագս, մի՛ վախճար, Փափաղն է, շուն Փափաղը:

Շունը, որ քանի մը քայլ հեռանալով պոչը ոտքերուն մեջ առած ապշությամբ կնայեր, շիրնալով մեկնություն մը տալ իրեն եղած այս կոպիտ ընդունելության, իր անունը լսելուն ահա կամաց-կամաց կսկսի նորեն մոտենալ:

— Մո Փափա՛ղ, մունդառ Փափաղ, եկո՛ւր:

Պառափին այս անակնկալ հրաժերին վրա շունը վերըստին պոչը կանկե և մոտենալով իր կողը կսկսի քերել անոր արունքներուն վրա:

Ֆաթման մեկ ձեռքով Փափաղին դուխը կրռնե, իսկ մյուս ձեռքով իր սարսափահար թոռնիկին աջ դաստակը առնելով անոր թաթիկովը կսկսի շան կռնակը հարվածել:

— Զա՛րկ, մի վախճար, դա՛րկ սա շան գլավուրին:

Դուրսուն բեկ սկիզբը դեռ կվախճա ու կշարունակելալ, ջանալով հա քաշել ձեռքը: Բայց տեսնելով, որ անասունը ձայն ծալտուն չի հաներ, հետզհետե կսրտապնդի և վերջապես ազատ ձեռքով կսկսի իջեցնել իր հարվածները: Ֆաթման իր դասավանդությունը կատարելալ ընելու համար դնտնեն ճպոտ մը կգտնե և թոռնիկին ափին մեջ կդնե, իսկ լակոտը այս դենքով ավելի խրախուսված, իր անդոր բազուկներուն ամբողջ ուժը կթափե տքալով ու քիթը վեր քաշելով: Եվ ի վերջո կատաղությունը այն աստիճանի կհասնի, որ ճպոտը մեկդի նետելով, շանը մեկ ականջը կրռնե և բոլոր ուժովը կսկսի քաշել: Խեղճ Փափաղը ա՛լ չկրնալով դիմանալ կաղկանձելով կփախչի, իսկ հաղթական Դուրսուն բեկը հրճվանքի՝ բացադանշությունների կարձակե անոր ետևեն և թևերը շարժելով մամիկեն կպահանջե հա քերել զայն:

Ֆաթման իր աննման թոռնիկին քաջասրտության այս նոր ապացույցին զգլխած, պինդ մը կուրծքին կսեղմե դանի և անոր թևերն ու ձեռքերը կհամբուրե բացադանշելով:

— Թևերդ զորանան կտրիճ ձագս, թևերդ զորանան:

Այդ միջոցին փողոցին ծայրեն աղմուկ մը կբարձրանա:

Ճերմակ փաթթոցավոր երկու լակոտներ վազելով ու պոռալով կմոտենան և պառավին առջև կնետեն շոր խոտի ու փայտի կտորվանքներու խոշոր տրցակ մը:

— Ծո աս ի՞նչ է, ո՞ւրկե կուգաք այսպես հեալով,— կհարցնե Ֆաթման զարմացած:

— Անա՛, գլավուրի լակոտ մը ծեծեցինք, քթեն բերնեն արյուն բերինք շան ձագին և աս ձեռքեն խլեցինք:

Կպատասխանեն թզուկ հոճաները մեկ բերան, բերած տրցակնին ցույց տալով:

Ֆաթման ոտքի կելնե և մեկ ձեռքով տրցակը կշռելե հաքը.

— Ապրի՛ք տղաքս, շատ ապրիք, տեսեք, եթե ամեն օր այսպես լեցուն ձեռքով դաք՝ շատ աչքս կմտնեք հա՛: Բայց հայրերնիդ ո՞ւր է:

— Բարբա ալսօր քիչ մը ուշ տուն պիտի գա, տեղ մը դնաց, բայց մենք անոթի ենք, անա՛,— կպատասխանե մեծ տղան:

— Ե՛լավ, եկեք ներս քիչ մը հաց տամ,— կըսե պառավը և սվարը առնելով տղոց հետ տուն կմտնի:

Ներսը մինչդեռ տղաքը հացի մեջմեկ շերտ խածնելով իրենց շահատակության մանրամասնությունները կպատմեն, Ֆաթման և իր մանկամարդ հարսը հիացումե հիացում պտորելով վերջապես այն աստիճան կողկորվին, որ մեջմեկ կտոր ալ պանիր կնետեն անոնց առջև:

Զեթի ճրագը արդեն սկսած է նշուել և հարսը օջախին մեջ տղոց բերած փայտին կրակովը ընթրիքի պտուկը կեռացնե, երբ դռնեն ներս կմտնե երիտասարդ հոճա մը. Ֆաթմայի որդին, հարսին ամուսինը և տղոց հայրը:

Ֆաթման անոր ընդառաջ փութալով.

— Հոճա՛, ո՞ւր մնացիր, եկո՛ւր տես տղաքդ ի՞նչ են բերեր,— և տղոց դառնալով— ծո՛ մեջմըն ալ պատմեցեք հայրերնիդ լսե:

Ու տղաքը հազիվ ավարտած իրենց դյուցազններդությունը, պառավը, որ դիտմամբ է՛ն վերջվան պահած էր ամե-

նամեծ անակնկալը, հաղթութեան նշանի մը պէս Դուրսուն-
բեկը դիտուն վրա բարձրացնելով կբացագանչե.

— Հապա առ պղտի՞կս, չեք հարցներ թե ինչե՞ր ըրավ,
ինչե՞ր, ինչե՞ր:

Եվ հեքիաթի մը ճոխութեամբ կպատմե բեկին թարմ
սխառագործութիւնները, արևուն փախուստեն սկսած մինչև
Փափաղին պարտութիւնը, հետևյալ վերջաբանով.

— Միշտ ըսեր եմ և նորեն կկրկնեմ, որ նմանը չտես-
նըված կտրիճ մը պիտի ըլլա առ ձագուկս:

Հոճան իր երեք զավակներուն ևս իրենց արժանի քաջա-
լերանքը տալի հետո, ինք ալ իր կողմեն կավետե թե կո-
տորածին ավարը այս իրիկուն բաժնված և քսան հատ
կարմիր ոսկի բաժին ինկած է իրեն:

Այս ավետիսին վրա քիչ մնաց ուշաթափ ըլլան կիները,
որոնք աչքերնին կփակեն ու շեն կրնար քսան հատ ոսկին
մեկտեղ երեակայել և անպատճառ տեսնել կուղեն: Բայց
հոճան խոհեմութիւն կհամարե առայժմ հինգ հատեն ավելի
մեջտեղ շահնել, խոստանալով մնացածն ալ մաս առ մաս
ցուցնել:

Ընթրիքի դդալներուն աղմուկը հաղիվ դադրած՝ փոք-
րիկները արդեն անմեղութեան քունը կխռկան, հարսը քովի
խցիկին մեջ հեշտանքի անկողինը կփռե, Ֆաթման աման-
ները կլվա:

Իսկ հոճան շիրուխ մը քաշելէ հետո զուրանը ձեռք
կառնե և ձեթի ճրագին աղոտ լույսին տակ—թեև ճրագի
ամենեւին պետք չունի, որովհետև գոց գիտե արդեն—հուղ-
ված ու գեղեցկաձև կեղանակե.

«Փառաբանե անունը քու տիրոջդ՝ բարձրելոյն,

«Որ ստեղծած է ամեն ինչ և հավասարակշռութիւն
հաստատած ամեն բանի մեջ,

«Որ որոշած է ամենքին հակառակիւրդ և որ ամենքը
դեպի նպատակ մը կվարե...

Դուրսը մութ դիշերին մեջ շներու ամբողջ ոհմակը կա-

տաղտրեն կհաջե, հեռավոր խուլ ու շարաշուք սոնումի մը
դիմելով:

II

Մարթան դրան անջև անհանդարտ շարժումներով փո-
ղոցին երկու ծայրերը կդիտէ:

Շաբաթ մը կա, որ ամբողջ ընտանիքով տաք կերակուր
չեն դրած բերաննին: Փայտը արդեն ամեն տարի սուղ, այս
աշնան աղքատին համար անմատչելի նյութ մը եղած է:
Նկեղեցիեն քիչ մը բրինձ բաժներ էին և թշվառ կինը այս
երեկո տաք ապուր մը կուզէր կերցնել իր սիրելիներուն,
այդ պատճառով մեծ որդին՝ տասներկու տարեկան Արամը՝
դրկած էր փողոցներեն քիչ մը վառելիք հավաքելու:

Բայց օրը արդեն իրիկուն եղած է և տղան դեռ մեջտեղ
չկա:

Ա՛լ հուսահատ՝ շարշաֆը վրան կառնէ տղուն ետեւն
երթալու համար, երբ ան վերջապես կհայտնվի:

Հաղուտաները բզկտված, դեմքը արյունվա և խոշոր
դեղեցիկ սև աչքերեն մեկը ուռած՝ ներս կմտնէ դռնէն:

Մայրը զարհուրած վրան կվապէ:

— Տղա՛, ատ ի՞նչ է, ի՞նչ ես եղեր:

Փոքրիկը ձեռքերովը դեմքը կծածկէ: Այտերուն վրա
արցունքները դեռ չեն չորցած, բայց մորը ներկայութեան
ավելի կփղձկի և բուն հեկեկանքով հազիվ կթոթովէ:

— Մայրի՛կ... թուրք տղաքը ըրին... շատ փայտ հա-
վաքեր էի... մեյդանեն... կուգայի... երկու... թուրքի
տղա... դեմս ելան... փայտը ուղեցին... շտվի... ուղե-
ցին խշել... փախա... ետեւս վաղեցին... չկրցան հասնիլ...
վերջեն... վերջեն... մեծ բեխավոր թուրք մը դեմս ելավ...
բռնեց ինձի... տղոց ձեռքը տվավ... փայտս խւեցին... ինձի
տղ... ծեծեցի՛ն:

— Ա՛խ հողիս, աստուծմե դռնան, ի՞նչ կրնանք ընել,
աստուծմե դռնան.— կհառաչէ Մարթան աչքերը լեցված և

ձեռքը ծունկին դարձելով, խիկ պզտիկ տղան, երկամյա Տիգրանը՝ մորը փեշին փակած՝ ահուկի լաց մը կփրցնէ։

Ու մինչդեռ խեղճ կինը բակին մեջ մեծին վերքերը լվալու և փոքրիկին ձայնը կտրելու տագնապին մեջ է, դուրսէն կուգա ամուսինը, որ այս տեսարանին առջև ավելի դաշրայած, քան հուզւած՝ կպրտա։

— Աս ի՞նչ է, կնի՛կ, ի՞նչ կըլլանք նորեն։

— Բան չկա, ստորդ պագնեմ, դնա ներս նստե, — կպատասխանէ կինը վախի և աղերսանքի շեշտով մը։

— Ի՞նչ քեզ է բան չկա, — կպրտա մարդը ձայնը ավելի բարձրացնելով, — աս ի՞նչ արշուն է, աս ի՞նչ լացունկոծ է նորեն։

— Սիրտդ թունդ մի հաներ, մեծ բան մը չէ եղածը, — կջանա հանդարտեցնել Մարթան, — Արամը թուրքի տղոցմեծեծ է կերեր, քիթը արշուներ է քիչ մը։

— Թուրքի լաճերու ո՞ւր է հանդիպեր, ի՞նչ դարձ ունի դուրսերը, չի՞ կրնար շնթակիլ տունը նստիլ, ինչո՞ւ կթողուա, որ դուրս ելլա։

— Կաղաչեմ հերիք է, ա՛լ մի պոռար. մենք ի՞նչ հանցանք ունինք. տղան դուրս դրկեր էի, որ փողոցներէն քիչ մը ցախ ժողվե ապուր մը եփեմ իրիկունը, տուն գալու ատեն թուրքի լաճեր ծեծեր ժողվածը ձեռքէն առեր են։

— Օ՛խ, շատ աղեկ են քրեր, ապուր չէ շուին մեծը ռուսիներ տե օր մը տուաջ սատկելինք ազատելինք։

Այս խոսքերով դառնացած սրտին ժահրը քիչ մը թափելէ հետո, մարդը ներս կերթա, պատուհանին առջև կնստի և դուխը կախ կծխէ ու կհազա։ Արհեստով ոսկերիչ է ինք, վարպետ արհեստավոր և բնականիքի գորովագութ հայր, բայց ահա ամիս մը առաջ Չարին ձեռքերը հանկարծ երկրնցան և մեկ հարվածով խանութեն իր հարստությունը և տունեն իր երջանկությունը հափշտակեցին...

Մարթան իր տղուն վերքերը լվալե ու փաթթելե ետքը քովի սենյակը աշկուղին կզնէ զանի փոքրիկին հետ։

Վիշտը խեղդած է ամենքին ալ ստամոքսի պահանջը։

Տղաքը հոս խոր քունի մեջ կհանգչին, մարդը անդին նստած
տեղը վշտակոծ գլուխը կուրծքին վրա կհակե: Նվ ամեն ինչ
կլուե:

Ու խորին լուսնյան մեջ հանկարծ ձայն մը կբարձրանա
մեղմ ու տխրանուշ,

Քամին ելավ էրան էրան,

Մշո մայրեր սևավորան.

Մարթան՝ տղոց սնարին քով իր վշտին մեջ ընդարմա-
ցած՝ մեկեն կսթափի: Պահ մը ուշադիր մտիկ կընե, մշեցի
զաղթական կիներն են, որ կերգեն քովի տնեն.

Հազարապետ ընկավ թաղեր

Ծառեր կտրեց, տարավ ճուր,

Մայրիկ, մայրիկ,

Մայրկա դարդեր սարերով են

Անուշ, անուշ.

Ու կրկին փղձկելով կսկսի արտասվել, ձեռքերը իրաք
միացուցած և աչքերը հառած առաստաղին, ուր մրոտ գե-
րաններու միջև սարդերը հապճեպ իրենց ոստյանները
կհյուսեն վաղվան որսին համար:

ՎԵՏԻ ԾԻՃԱՂԸ

Սերաստիան գրավւած էր: Երկար դիմադրութենէ հետո խարդախությունը վերջապէս բացած էր անոր դռները: Եհարկու աստատակին առջև:

Այդ առաջին իրիկունն, որ քաղաքին սև պարիսպներն ու աշտարակները լուռ էին ու ամայի և արտակարգորեն գեղեցիկ վերջալուսի մը ցոլքերուն տակ մռայլ տեսիլքի մը պէս կրարձրանային դաշտին մեջէն: Թաթարական բանակը իր վրաններով շուրջանակի ծածկած էր ամբողջ դաշտը, մարդոց ու անասուններու վայրենի ժխորով մը սղծելով պատերազմի իրիկվան մեղամաղձությունը: Վրաններէն մեկուն տակ նստած էր Ան, որու ձայնը Ասիայի հեռավոր տափարակներէն ի մի հավաքած էր մարդկային այդ հեղեղը և մինչև հոդ քշած: Լեակքիմուրը: Բերանը երկար շիբուխին դրած տխուր կմտորեր, աչքերը մերթ Ալիսի կարճրորակ ալիքներուն հառելով և մերթ դժբախտ քաղաքին, որու ուրվագծերը հետզհետե կլուծվէին թանձրացող մթության մեջ: Քովը անբարբառ կանգնած էին իր գլխավոր զորավարները աչքերնին անքթիթ անոր սևեռած: Հանկարծ գլուխը վեր առավ և մատով նշան ըրավ զորավարներէն մեկուն, որ խսկուն առաջ անցնելով գլուխ տվավ և կանգնեցավ ձեռքը կուրծքին: Խալիլն էր աս, Խալիլը, որ դժոխի կրակ տիտղոսը կկրեր բանակին մեջ:

— Ո՛վ Խալիլ, — խոսեցաւ Լենկթիմուր, — գիտես թե որ-
չա՞մ նուդի նստաւ մեզի այս անօրին քաղաքին ամբարտա-
ւան դիմադրութիւնը: Մեր քաջերն շատերը ինկան անօր-
դարիսպներուն առջեւ, իսկ անդին օսմանցի Բայազիդը ժա-
մանակ շահեցաւ կայսրութիւն մը ձեռննելու: Արդ, անշուր
և անօրինակ պետք է ըլլա իմ վրեժխնդրութիւնս այս ան-
գամ: Քու վարժ ձեռքերուդ կհանձնեմ անոր դործադրութիւ-
նը: Վաղը արեւի ծագումեն մինչև մուտքը քեզի ժամանակ-
քաղաքը պետք է հիմնահատակ կործանես և բնակիչները
պետք է բնաջինջ ընես, այլ այնպիսի դատ մը պետք է
տես, որ մնացողները այլևս չան մը շունենան այս աշ-
խարհի վրա և ապրելու ախորժակը կորսնցնեն: Գնա՛, վա-
ղը վերջալուսին կտառսեմ տեղեկութեանդ:

Հաջորդ իրիկուն Լենկթիմուր դարձյալ նստած էր նույն
դիրքի մեջ, երբ Խալիլ ներկայացաւ և այսպես խոսեցաւ. —
«Ո՛վ մեծազոր խաքան, հրամանդ դործադրված է: Այսօր
արեծագեն մինչև արեղատք մեր դորքը արձակեցի անօրին
քաղաքին վրա. սպանութիւն, թալան, բռնաբարում հաշիւ
չունին. բոլոր իշխանները սաստիկ տանջանքներով սպանել
տվի և պահակազորքին 4000 ընտիր կտրիճներ ողջ ողջ թա-
ղել տվի:

— Իսկ հիմա ի՞նչ կընեն սերաստացիք, — հարցուց
Լենկթիմուր անվրդով:

— Օ՛հ, տեսնելու բան է, թե ի՞նչպես կոռնան ձաղեր-
նին կորսնցուցած շներու պես:

Այս պատասխանին վրա մոռցութեան նոր խաւ մը
պատեց խաքանին դաժան դեմքը: «Ուրեմն հրամանս դեռ
դործադրված չէ, — դուայ, — գնա՛ և վաղը արեւի ծագումեն
մինչև մուտքը շարունակե վրեժի դործը»:

Երկրորդ իրիկունը Խալիլ հաղթական ներկայացաւ իր
տիրոջը. — «Ո՛վ ամենազոր խաքան, կամքդ կատարվա՛ծ է:
Այսօր մեր դորքը կրկնապատիկ կատաղութեամբ լրացուց
երեկվան պակասը: 5000 կիներ հրապարակով խայտառա-
կելի հետո ձիերու պոչերուն կապել տվի և բաց դաշտի

մեջ արձակելով կտոր կտոր ընել տվի, 7000 մանուկներ մեկտեղ հավաքելով մեր ձիավորներուն կռիտակ տվի և հիմա սեբաստայիք այնպիսի վայնասուն մը փրցուցած են, որ քարերը կղողան:

— Ոչ, դեռ չէ կատարված հրամանս,— պոռաց Լենկթիմուր կատաղութենեն ատամները կրճտելով,— գնա՛ և վաղը արևի ծագումեն մինչև մուտքը վերջին պայմանաժամ քեզի:

Երբորդ իրիկունը խալիլ ալլալած մտավ իր տիրոջ վրանը և անոր ոտքերուն փաթկվեցավ. — «Ո՛վ տեր, ներե ինձի, այլևս իմ ուժես վեր է այս անօրեն քաղաքը պատմել: Այսօր աննկարագրելի մոլեղնությունը՝ շարունակել տվի ավերումի և սարանության գործը, անհավատներու դանկերեն հակայական բուրդ մը կանդենել տվի և վիթխարի հիշատակարան մը անոնց ոսկորներեն: Կողոպտելու, թալնելու ա՛լ բան չմնաց: Բայց... բայց հիմա... ողջ մնացողները... փողերով ու թմբուկներով փողոցները ինկած կերդեն, կտրեն ու կխնդան:

Դիվային ժպիտ մը շողաց Լենկթիմուրի շրթունքներուն վրա. — «Կեցցե՛ս, հրամանս այս անգամ գործադրված է,— բացառանչեց ան,— ոտքի ե՛լ և հանդիսավոր մուտքս պատրաստե, տեսալրանը դիտելու»:

ՆՈՐԱՎԵՊԻՆ ՆՈՐԱՎԵՊԸ

Այդ կիրակի օրը շատ ուշ արթնցալ Ատոմ Որբունի: Փողոցը արդեն սկսած էր աղմկիլ եկեղեցիեն վերադարձողներու բազմութենեն՝ երբ ան դեռ անկողնին մեջ կռնակի վրա երկնցած, աչքերը բաց՝ անհանդարտ երազանքի մը մեջ էր: «Է, ասանկ չլլար, գոչեց հանկարծ ընդոտո ոստումով մը մահճակալեն վար ցատկելով, մինչև որ զրիչս ձեռքս շառնեմ, բան մըն ալ պիտի չկրնամ որոշել»:

Գուլպաներն ու տաբատը հագալ և մոտեցալ լվացքի սեղանին, շապիկին թևերը սոթաեց, բայց հանկարծ ետ դարձալ քնծիծաղով մը. «Ձէ՛, մուսամներս կվախշին, ավելի աղեկ է լվացվելն առաջ գործս վերջացնեմ»:

Ժակետն ալ հագալ և դիմացի պատին վրա դետեղված հայելիին առջև ձեռքի խնամոտ շոյանքով մը երկար մաղերն ու սիրուն, թարմ մորուքը շտկելն ետքը դրոսեղանին դուխն անցալ:

Մոպասանի նորավեպերու հատոր մը և սև ու ճերմակ թղթի թերթեր ցիրուցան փռված էին սեղանին վրա՝ լապտերի մը շուրջը, որուն ցամքած պատրույզը կվկայեր, որ գիշերը մինչև ուշ ատեն տենդոտ տքնություն մը տեղի ունեցած էր հոն: Եվ իշոք, Ատոմ Որբունի, թեև նոր մտած գրական ասպարեզը, բայց արդեն փայլուն ներկայացուցիչներեն մեկը Պոլսո գրական նոր ուղղության՝ գիշերը Մոպասանի հուզիչ նորավեպերեն մեկը խոր հառաչանքով մը փակելն ետքը՝ անոր աղգեցութենեն ներշնչված սկսած էր գրել:

նորաձեպ մը, որ հակառակ կես դիշերը երկու ժամ անց
երկար հսկումի մը՝ դեռ չէր վերջացած: Գիշերը շատ խռով
քուն մը ունեցած էր. իր դեռ կիսատ նորաձեպին հերոսանե-
րը՝ մեկը իր դեմքին նկարագրութենէն դժգոհ, մյուսը իր
զգացումներուն ոչ-բավական զորավոր պատկերացումն
նկղացած: Քանի մը անգամ խթած արթնցուցած էին խեղճ
գրագետը, որ ամեն անգամ բարձին տակին թուղթ ու մա-
տիտ մը հանելով, իր սնարին քով պզտիկ սեղանի մը վրա
պաստող մոմին լույսին տակ՝ թելադրված սրբազրություն-
ները կնոտադրեր: Սակայն զինքը ամենէն ավելի տանջողը
նորաձեպին վերջավորությունն էր: Քանի մը տեսակ վերջա-
բան միկնուցն ժամանակ եկած պաշարած էին իր բազմա-
շարժար երեւոյթութիւնը, մեկը մյուսէն ավելի «աղվոր»,
մեկը մյուսէն ավելի սրտահուլ, ու հիմա չէր դիտեր, թե
ո՞րը ընտրեր: Եվ սակայն պետք էր վերջապես ավարտել
գրութիւնը, ամիս մը կար, որ իր ստորագրութիւնը չէր
երեցած թերթերուն մեջ:

Գրասեղանին առջև անցնելով, Աստմ Որբունի ձեռքին
մեջ հավաքեց անթիվ անգամ ջնջված ու սրբազրված թղթե-
րը, զորս ինքն իսկ դժվար պիտի կարդար, եթե արդէն հա-
ճախակի ընթերցումով դոց ըրած չլինէր: Ամբողջութիւնը
անգամ մը աչքն անցուց, գիշերվան նոտազրութեան համա-
ձայն անգամ մըն ալ սրբազրեց, հետո կրկին կարդաց ու
աթոռն վեր ցատկեց, հիացումէն շիրնալով ինքզինքը բռն-
նել:

— Ըսելիք չկա, աղվոր է. ա՛խ, մեյ մը սա անպիտան
վերջավորութիւնն ալ հարմարցնէի...

Ու անմիջապես երեւակայեց իր այդ խաղխղված էջերը
թերթի մը առաջին սյունակներուն մեջ մտքուր ու մասնա-
վոր խնամքով մը տալված ու տակը խոշոր տառերով Ա. ՈՐ-
ԲՈՒՆԻ... Հապա այն ահագին տպավորութիւնը, զոր իր
շուրջը պիտի սփռեր: Քանի՞ ծանոթներ փողոցին մեջ ձեռքը
պիտի սեղմէին՝ «Աստ ի՛նչ աղվոր գրած էիք, մյուսչու Որ-
բունի» բացազանչելով. քանի-քանի աղջիկներ պիտի ար-

տասվեին ծածուկ ու քանի անուշ ժպիտներ պիտի քաղե՞
ծանոթ օրիորդներե... Ու վաղվան այս երանավետ հեռա-
նկարեն զգլխած՝ Ատոմ Որբունի սկսած էր սենյակին շըր-
ջանը ընել ավելի ցատկելով, քան քալելով, երբ հանկարծ
սենյակին դուռը բացվեցավ:

— Մեղա՛, — գոչեց տարիքը առած կին մը ներս մտնե-
լով, — կես ժամ է դուռը կղարնեմ, չե՞ս խմանար, ի՞նչ կը-
նեիր:

— Դործ ունիմ, մայրիկ, մի խանգարեր դիս, — պատաս-
խանեց բանաստեղծը սրամտած ձայնով մը:

— Կիրակի օրով ի՞նչ դործ է նորեն, տղա, ժամ աչ-
չեկար: Աստուծմե չե՞ս վախնար, մինչև այս ատեն քնա-
նա՞լ կըլլա:

— Զիս հանգիստ ձգե կըսեմ, մայրիկ, չե՞ս հասկնար:

Մայրը հանկարծ սեղանին վրայի լաստերը նկատելով.

— Վայ, ձունը գլխուս, դիշերը նորեն լուսցուցե՞ր ես.
պիտի մեռնիս դուն, տղա, կամ պիտի մեռնիս, կամ պիտի
խենթենաս աս կարդալուն երեսեն, քեզի քանի՞ անգամ
ըսեր եմ, որ կես դիշերվընե առաջ տեղդ պառկիս:

— Տե՛, լավ, մայրիկ, հա՛ հերիք է, աչ աստվածդ սի-
րես գնա, քու խելքդ ամեն բանի շի հասնիր, — վրա բերավ
Ատոմ ձայնը ավելի բարձրացնելով:

Խեղճ կինը լաստերը առավ ու դուրս ելավ — «Դուն մի-
նակ քու խելքիդ ես հավնեիր, խոսք մտիկ չես ըներ» մըմռա-
լով քթին տակեն:

— Ո՛ւֆ, դե եկո՛ւր դրականությամբ պարտալե ասանկ
մարդոց մեջ, — զայրացած աղաղակեց Որբունի սենյակին
դուռը ետեեն փակելով և կրկին դրասեղանին առջև անցավ:

Գլուխը ձեռքերուն մեջ առած՝ պահ մը հուզումը հան-
դարանցուց, մտածումները ամփոփեց ու գրիչը ձեռք առավ:
Քանի մը տող դրեց, ջնջեց, նորեն գրեց, սակայն անիծված
վերջավորությունը չէր կաղապարվեր, ու միտքը հետզհետե
լարվելով՝ բանաստեղծը սկսավ բարձր ձայնով մենախոսել:

— Ամուսնացնե՞մ թե չամուսնացնեմ, ամուսնացնե՞մ

թե շամուսնացնեմ... ամուսնացնեմ... չէ շամուսնացնեմ...

Բայց ձայն մը հանկարծ սթափեցուց զինքը... սենյակին դուռը կրկին կբաղխովեր, արագ ու ամուր հարվածներով:

— Տե՛ր տատված, — պոռաց Ատոմ բարկությամբ աստուր տակեն քաշելով, — ի՛նչ է, նորեն, մայրիկ, զիս հանդիսաշախտի՛ թողու:

— Դուռը շքանաս ծո՛, — լսվեցնով դուրսեն:

Ատոմ ճանչցավ անմիջապես իր ընկեր Տիգրան Ասապյանին ձայնը. աճապարանքով մը թղթերը հավաքեց գրգրոցին մեջ խոթեց ու գնաց դուռը բացով:

— Աս ի՛նչ կընեիր ներսը, ծո՛, — հարցուց նորեկը իր նուրբ ձեռնափայտի զլխովը Ատոմին մորուքը խառնելով, — դուռը կզարնեմ, կզարնեմ, չես խմանար, ետեհն ալ ամուր մը փակեր ես:

— Խեղքը վրան է քի դուռին ձայնը խմանա՛, — ձայն տվավ մայրը, որ միջանցքին մեջն էր, — դադեթային բան կգրե նորեն:

— Զգե՛, ախպար, մի՛ հարցնեք, — պատասխանեց Որբունի դուռը գոցելե հետո՝ զլուխը թոթվելով, — բան մը սկսած եմ գրել, չեն թողներ. որ վերջացնեմ. մեկը կեչնե՛, մյուսը կմանե սենյակս...

— Զըլլա՞ թե ես ալ կխանդարեմ քեզ:

— Զէ՛, չէ՛, ամենեին, կազաչեմ նստե, աղեկ որ եկար. դրությունս վերջացնելու վրա եմ, միայն թե վերջավորությունը չեմ գիտեր ի՛նչպես բերեմ. հիմա դուն խորհուրդ տուր ինձի:

— Շատ աղեկ. դրածդ մեյ մը կարդա՛, նայինք:

Ատոմը թղթերը գրոցեն հանեց, ձեռքին մեջ այս կողմ, այն կողմ դարձուց տատամսոտ շարժումներով ու պատասխանեց.

— Զէ՛, բարեկամ, երեկ գիշեր սանկ կես ժամվան մեջ աճապարանքով մը գրած եմ, դեռ չեմ ալ սրբագրած, ամենի աղեկ է չկարդամ:

— Վնաս չունի՛, ճանը՛մ, կարդա՛ ես ալ բան մը դրած էմ, բերի, որ կարդամ քեզի:

— Անանկ է նե, առաջ դո՛ւն կարդա:

— Ա՛լ շատ նազ չեն ըներ, կարդայիր պիտի, կարդա՛:

— Չէ՛, չէ, հրատարակվելեն հաջորդ կարդաս ամէլի աղեկ կըլլա. տպագրվածը ամէլի զորավոր ազդեցութիւն մը կընեն մարդու վրա, քան ձեռագիրը. հիմա մինակ սկիզբը կարդամ, հաջորդ ալ տարունակութիւնը բերանացի պատմեմ, դուն կարծիքդ հայտնե:

Ատոմ իր աթոռին վրա ամէլի լավ տեղափոխեցաւ, քանի մը անգամ հազալով կոկորդը մաքրեց ու սկսավ.

— Առավան անուշիկ զովութիւնը հեշտօրոր զեփյուռին թեթե թեթովը ամառվան աղվոր բնութիւնը սկսած էր գրգռել և արեւը իր մոռ արդանդը արշունելով դուրս կսողար ու տուրակին սաղարթախիտ ծառերուն մեջեն պրիսմակվելով իր բոց ասեղները կցրցքներ ծովուն լուրթ հայելիին վրա: Օդին մեջ հասմիկի ու մեխակի դինովցնող բույր մը ցանցընված էր ու թռչունի աղվոր ալգերդներ դարձաւորձիկ պտույտներով խոլ հոսանք մը կշաղցնէին եթերին մեջ: Այդ պահուն համակ թույր ու բույր էակ մը՝ ծովուն եզերքը ժապավինող արահետին նուրբ փոշիները իր երկնային ոտքերուն քնքուշ հալումովը սարսուցնելով կճեմեր: Կարծես Աստղիկն ըլլար, որ առավան մշուշին մեջ իր լոգանքը առնելի հաջորդ իր շրջագայութիւնը կկատարեր: Արշալույսի մեղկ ճառագայթ մը կհամբուրեր իր կնոջական կաթ ծոծրակը, ուր հնկած մազի սիրուն դանդուրները իրենց գինով, հեշտանքոտ շոյանքը կուտային անոր փափուկ միսերուն:

— Ինտո՞ր է,—հարցուց Ատոմ Որբունի, թղթերը դըրպանը խոթելով.

— Չշարունակե՞ս:

— Սկիզբը աս է, մնացածը բերանացի պիտի պատմեմ, դուն հիմա առշափին համար կարծիքդ հայտնե:

— Փե՛ք խըլախ է, անկեղծորեն կըսեմ. մանավանդ սա արեւի ծագումի պատկերը սքանչելի է, սակայն «իր շրջա-

գայությունը կկատարեն» նախադասութիւնը աղվոր չէ փա-
խեր. գրվածքին «effect»-ը կկոտրեն կոր. ասանկ հինցած,
banal բացատրութիւններ գործածելն պետք է խուսափել:
Զորօրինակ, ատ նախադասութիւնը սաւես փոխես ինտո՞ր
կըլլա—«իր գեղեցկութիւնը կթափորեն բնության մեջն»:

— Ո՛հ, առիկա հրաշալի պատկեր մըն է,—գոչեց Որ-
բունի, տեղին վեր ցատկէլով.—«իր գեղեցկութիւնը կթա-
փորեն», այսինքն թափորի մը հանդիսավորութիւնովն ու
սրբութիւնովը կպատօցնեն բնության մեջն... սակայն «թա-
փորել» բառ կա՞:

— Ատ ալ խո՞սք է,—պատասխանեց Տիգրան Ասա-
պյան քիչ մը վիրավորված,—եթե չի կա, կշինենք, ուրիշ
բառ շինողները մեզմե ավելի դրապետ չեն յա:

— Ասոր տարակո՞չս կա,—ըսավ Ատոմ ու անմիջա-
պէս գրպանէն թուղթը հանելով որոշված սրբապրութիւնը
կատարեց. և լսած գովեստներէն ողևորված ոտքի ելավ ու
ձեռքը Ասապյանի ուսին դնելով.

— Հիմա նորավեպիս պարունակութիւնը պատմեմ,
մտի՛կ ըրե: Ատ՝ ինչպէս շատ գեղեցիկ կերպով դուար՝ իր
գեղեցկութիւնը թափորող աղջիկը, որուն անունը Նվարդ
դրած եմ՝ զովակն է հարուստ ընտանիքի մը, որ ծովեղե-
րյա դյուղ մը ամարանոց ելած է: Նվարդ, որ կրթված,
զգայուն ու բանաստեղծական սրտի տեր աղջիկ մըն է
(կերեակայեա, անանկ չէ՞, մեր... Վարդանուշին պէս հրեշ-
տակային բան մը), սովորութիւն ունի ամեն առտու
պտույտ մը կատարել ծովուն ափը: Ատ պտույտներէն մե-
կուն միջոցին կհանդիպի Մուշեղին, ձկնորս երիտասարդ
մը, որ իր առնական ու արեւելյան տիպար գեղեցկությամբ
կազմվածքովը Նվարդին սիրտը կգերե: Տղան ալ աղջկան
աղվորութենէն կհամիշտակվի և վերջապէս օր մը պուրակին
մեկ առանձնութեանը մեջ իրարու սիրտ կբանան: Սակայն
աղջիկը երբ իր սերը ծնողքին կհայտնէ, ասոնք սասափկ
կբարկանան ու խստիվ կմերժեն իրենց հավանութիւնը:
Հիմա՛, իշտե, հոս եկեր կեցեր եմ. չեմ գիտեր ամուսնաց-

նե՞մ թե շամուսնացնեմ: Մեյ մը ստալես կմտածեմ, աղջիկը
օր մը նաւարկելու կերթա, հանկարծ նաւակը շրջվի և Մու-
շեղ ալ, որ մոտերը ձուկ կորսա, արկածը տեսնելով ծովը
նետվի և աղջիկը ազատե, ու ասոր վրա ծնողքը հուզված
իրենց աղջիկը իր ազատարարին տան: Մեյ մըն ալ կմտա-
ծեմ սանկ *tragique* կերպով վերջացնեմ. նվարդ իր ծնող-
քին հետ քաղաք վերադառնա, ծնողքը խիստ հսկողութեան
ընեն վրան, անանկ, որ ալ Մուշեղը չկրնա տեսնել և սրտին
ցավեն թորախտի ենթարկվելով մեռնի: Մուշեղն ալ իր սի-
րուհիին մահվան լուրը առնելուն ինքզինքը ծովը նետե կամ
խենթենա...

— Ատ խենթենալը ձգե,— դռնեց հանկարծ Տիգրան
Ասապյան, որ բավական սրտնեղութեամբ մտիկ ըրած էր
ամբողջ պատմութեանը:

— Ինչո՞ւ, ի՞նչ կա որ,— հարցուց Ատոմ զարմացած:

— Բան մը չի կա, միայն թե իմ նորավեպս ալ խելա-
դարութեամբ կվերջանա, դուն ուրիշ բան մը ընտրե: Արդեն
քուկինդ տեղ-տեղ անշափ նման է իմ նորավեպիս, որ կար-
ծես թե ինձմե առած ըլլաս:

— Ի՞նչպէս կրնամ քեզմե առած ըլլալ ծո, խըյանե՛թ,
երբ դեռ երեսը չեմ տեսած դրածիդ:

— Ըսել չեմ ուղեր թե ինձմե առած ես: Ատ նմանու-
թեանը երկուքնուս ալ դրական նույն դպրոցին պատկանել-
նես հառաջ կուգա, և արդեն տարբերութեաններ ալ շատ
կան. զորօրինակ, իմ նորավեպիս աղջկան անունը Սաթե-
նիկ է, տղուն անունը Միհրան, իմ նորավեպիս մեջ աղջիկն
ու տղան վերջալուսին կսիրահարին, մինչդեռ քուկինիդ մեջ
տրշալուսին. դուն անտառի մեջ ես սիրահարեցուցեր,
մինչդեռ ես նաւակին մեջ և այլն: Սակայն վերջավորու-
թեանները իրարմոռ նման ըլլան նե աղեկ չըլլար:

— Ի՞նչպէս պիտի ընես, իմ կարծիքովս ամուսնացնե-
լը պաղ կփախչի. ատ տեսակ վերջավորութեանը հին ու-
մանթիկ դպրոցին հատուկ է, մինչդեռ նոր, իրապաշտ ուղ-

դությունով վեպերը միշտ *tragique* վերջավորութիւն մը կու-
նենան:

— Ուրեմն շամուսնացնե՞մ, կրսես. խենթեցնելն ալ քո
նորավեպիդ մեջ կա. հապա ի՞նչպէս ընեմ. ծովուն մեջ
խեղդեմ տղան:

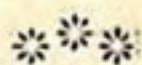
— Ատիկա էն աղեկն է, քանի որ տղան ալ ձկնորս է
արդեն:

— Իսկ աղջիկը, թոքախտե՞ մեռնի թե ատրճանակով
ինքզինքը սպանե:

— Ատրճանակով. ատիկա ալ դեռ չէ, սանկ դուցատղ-
ւերդական բան մըն ալ կմտնա մեջը... ստիպն չէ. թո-
քախտե թող մեռնի, ատանկ ավելի քնքուշ կըլլա և ավելի
սրտառուշ. մանավանդ նկարագրական աղվոր պատկեր մըն
ալ կրնաս դնել մեջը, թե ինչպէս աղջիկը հիվանդութենէն
սանկ մեղրամոմի պէս կհառնի:

— Իրավ, ատիկա խըշախ վերջարան մը կ'ըլլա, ուրեմն
լմնցավ, հիմա քուկինդ կարդանք, — դռնեց Ատոմ ուրախու-
թենեն ծափ դարնելով:

Ու երկու բարեկամներ սկսան կարդալ մյուս նորավե-
պը, որ խկապէս հեղինակին քիչ առաջ թված տարբերու-
թյուններով միայն կզանազաներ առաջինէն: Եվ ավելորդ է
հիշել, թե ընթերցանության պահուն Ատոմ Որբունի տոկո-
սով հանդերձ կհատուցաներ իր ընկերոջ գովեստները:

Երկու օր հետո խմբագրատունն մը կեղնէր Ատոմ Որ-
բունի, թերթ մը ձեռքը և երանության ժպիտը շրթունքնե-
րուն: Փողոցներէն հաղթական քալվածքով մը կանցներ և
իրեն այնպէս կթվէր թե բոլոր անցորդներուն ուշադրությու-
նը իր վրա դարձած էր, այդ պատճառով դետին կնաչեր,
համեստության դեմ շմեղանչելու համար: Նորավեպը այդ
օրը լույս տեսած էր թերթի մը մեջ, խմբագրութեան կողմի
հետևյալ ծանոթութեամբ.

«Մեր ներկա թվով կհրատարակենք մեր տաղանդավոր
աշխատակից Ա. Որբունիի մեկ հոյակապ ու գողտրիկ էջը,
որ վստահ ենք թե հուղոսի արցունքներ պիտի խլեն մեր
զգայուն ընթերցողներու աչքերեն»:

Եվ միևնույն թերթի միևնույն համարին մեջ հետևյալ
ծանոթությունն ալ կար.

«Մեր վաղվան թվով պիտի հրատարակենք մեկ վսեմ
նորավեպը մեր հանրածանոթ աշխատակից Տիգրան Առա-
պյանի»:

ՀՈՍՀՈՍՆ ՈՒ ԻՆՏԵԼԻԳԵՆՏԸ

Մելիք-Քյալաբաշյան ինք ալ ճշտիւ չէր կրնար ըսել, թէ փրկչական ո՞ր թվականնն ի վեր հաստատուած էր հայա-ցիւի 'Դյուֆուր փողոցին թիւ 6 տան այդ բարձունքը: Այս-քան միայն կ'իշեր, որ նոր եկած ատենները տանտիկնոջը մէկհատիկ որդին, որ հիմա ամուսնացած և տղու մըն ալ տեր էր՝ իր բացակայութեանը հաճախ սենյակը մտնելով իրեղենները տակնուվրա կ'ընէր: Իսկ Ֆրանս Այլըլե (այս-պէս կ'ընչվէր տանտիկինը) այդ անհիշատակ ժամանակնե-րեն ի վեր իր սիրական կատուներուն բազմաթիւ սերունդ-ները փայփայելու երջանկությունը վայելած էր: Վաղեմի այս ուսանողը ինչ որ պատմեր միջոցը տարիներով կ'աշ-վէր, ժամանակի մյուս պղտիկ շափերը կարծես գոյութիւն չունէին իրեն համար:

Շուշեցի էր պարոնը. տեղին բեալական դպրոցը ավար-տելուն պէս վճռած էր արտասահման անցնիլ «մտավոր պաշար ձեռք բերելու և ապագայում մեր հասարակական խավար ասպարիզում լուսավորութեան դամբար հանդիսա-նալու»: Նյութական միջոցները կ'պակսէին, բայց ադոր ալ ճարր դանվեցաւ: Բագվի մեջ ունեցած քանի մը բարեկամ-ներուն միջնորդութեամբը հաջողեցաւ բարերար մը գտնել և հասաւ հայալցիգ: Քանի մը ամիս պանսիոնի մը մեջ ապրե-լով գերմաներենը քիչ մը սորվելէ հետո՝ երբ կարգը եկավ համալսարան մտնելու, դժվարին և տանջող հարց մը բույն դրավ անփորձ երիտասարդին գլխուն մեջ—ի՞նչ մասնագի-

տություն ընտրել: Դասախոսություններու ցանկը ձեռքը՝ ժա-
 մերով կամամար: Երեւակայեցեք երեխա մը, մեկը մյուսին
 ամէլի հրապարիչ զանազան պատուներով բռնաւորված
 ւեղանի մը առջև՝ աղոնցմե մեկնումեկը ընտրելու կաշկան-
 դումեն շփարուն: Ճիշտ նույնն էր Մելիք-Քյալլբաշյանին ալ
 վիճակը. վիճակ մը սակայն՝ ուրկե արդար լինելու համար
 պետք է ըսենք՝ անցած են ու սխալի անցնին բոլոր ուսա-
 նողները գրեթե առանց բացառութեան: Ինք նախապես մտա-
 դրած էր բնական գիտություններու հետեի, լա՛վ. բայց
 մի՞թե նվազ հետաքրքրական էր գործօրինակ պատմութիւնը,
 իսկ գրականութիւնը, մաթեմատիկը, բժշկութիւնը, որ
 փայլուն ապագա կիսոստանար, հապա հասարակական գի-
 տութիւնը, որ անհրաժեշտ էր յուրաքանչյուր հասարակա-
 կան գործիչի համար, և այլն, և այլն: Երկար մատաւնջու-
 թենե ետքը՝ ժամանակ չկորցնելու փութկոտութիւնը ստի-
 պեց զինք բնական գիտութիւններու արձանագրվիլ, մինչև
 հաջորդ կիսամյակ վերջնական ընտրողութիւն մը ընելու
 վերապահութեամբ: Հաջորդ կիսամյակին գործը բժշկութեան
 շրջեց, սակայն ադ ալ հոգեկան անգործութիւն մը չբերով
 իրեն, հետեւեալ զինք տանջող հակամարտ ախորժակներու
 մղումին անձնատուր՝ շարունակեց աւժանելի տեղափոխու-
 թիւնը, մինչև որ բոլոր ֆակուլտետներու շրջանը ընելե հե-
 տո՝ շնչաւառ եկավ. թառեցավ հասարակական գիտութիւն-
 ներու վրա ու հոն ալ մնաց: Այս երկար շրջանին մեջ ար-
 դեն քանի մը բարերարներ հուսահատաբար դադրեցուցած
 էին ուրբիներու առաքումը, սակայն Մելիք-Քյալլբաշյան
 ամեն անգամին ալ արշավանք մը կատարելով դեպի Բա-
 գու, վերադարձած էր ստիպենդիալի նոր ավարով մը: Եվ
 ամեն անգամ որ այս կարգի դրամական տաղնապներու—
 կամ իր իսկ բացատրութեամբը— «փողային կրիզիսնե-
 րի»—մատնվեր, շէր կրնար զսպել զայրուլթի քանի մը բա-
 ցադանչութիւններ իր հանդուցյալ հորը հասցեին: Անհեռա-
 տես մարդը, ելիր իր դրամները վատնելու էր Շուշիի շրջա-
 կայքը կալվածներ գնելու, որոնց հասույթը հազիվ կգոցեր

իրենց տան տարեկան ծախքը: Մինչդեռ եթե այդ գումարով
Բաղվի մեջ հողեր գնած ըլլար, այսօր հոն քանի մը փոս
փորել տալով պիտի կրնային կնյաղի պես ապրիլ, առանց
«բուրժուա շանորդիներին» բերան ծռելու:

Սակայն ճշմարտութեան դեմ մեծ մեղանշում մը ըրած
պիտի ըլլայի, եթե իր կենսագրութեան այս համառոտ-դու-
խը փակեի, առանց շեշտելու, որ Մելիք-Քյալլաբաշյան
ծուլ մը չէ: Չեք կրնար գտնել խոսակցութեան նյութ մը, որ
դինք լռութեան դատապարտե: Ամեն բանի կհետաքրքրվի և
ամեն ճշուղե ալ կկարդա, թեև հաստ հատորներե շատ չի
ախորժիր և ավելի կսիրե բրոշյուրները, որոնք այնչափ շուտ
կվերջանան և այնչափ ալ ճոխ մթերք կհայթայթեն վիճա-
բանութեան ու թղթակցութեաններ գրելու:

Եթե կար բան մը, որ բնավ չէր դբաղցներ շուշեցի
այս ինտելիգենտին միտքը՝ ան ալ ապահովաբար իր սեփա-
կան կյանքն էր, իր ո՛ւրիշ գալը և ո՛ւր երթալը: Ուստի
շատ կսխալիք եթե կկարծեք, թե այս պահուս իր սենյակին
մեջ ճեմելով այդ ջուլոտ մը անախորժ հարցումներու մա-
սին կմտածեր ան: Մարդուն մտածումը արդեն վաղուց
սկսած էր խրտչիլ իր անցյալին մթութեաններուն մեջ խո-
րասուղվելէ, իսկ ապագային մեջ աչքերը ալ ուրիշ բան չէին
ջրկեր, բայց եթե աղոտ ու սրտառուշ հեռապատկերը դիտու-
թեան պարիսպներուն վրա վերջին շունչը փչող ուսանողի
մը: Մանավանդ որ դուխն ալ առհասարակ մտածելու վի-
ճակի մեջ չէր այսօր: Գիշերը ուշ ատեն վերադարձած էր
ուրա ուսանողութեան երեկույթեն և այդ պատճառով բաժա-
կան ուշ արթնցած, այսինքն՝ ժամը 12-ին:

Ճաշի տեղ նախաճաշով գոհանալէ ետքը, սենյակին
մեջ վերվար կքալեր «մի օպերա շվացնելով»: Տաքատը և
ժակետը միայն հագած ըլլալով՝ օձիքին բացվածքեն կուրծ-
քի թավ անտառին մոտքը կերկնար: Այդ անխնամ վիճա-

կին մեջ ամենի աչքի կզարներ զարաբաղցի հայու իր ան-
խարդախ տիպը: Հասակը չէր կրնար երկարութեամբը պար-
ծենալ, բայց լայն թիկունքն ու մկանուտ թևերը անթերի
առողջութիւն մը կ'ավետէին: Դեմքին մազերը՝ կարծես
բնութենէն իրենց հատկացված սահմանները նեղ դռնելով՝
սկսեր էին ոտնձգութիւններ քնել դեպի դրացի խոպան մա-
սերը: Գլխուն ծամերը մանավանդ՝ վայրենի գեղեցկութիւն
մը կ'ցուցադրէին իրենց խենթ աճումովը, լերան գագաթը
բուսած մացառքի նման, որուն դպած չէ բնավ պարտիզ-
պանին հատոցը: Իսկ սենյակը իրեն հակապատկեր մը չէ,
որ կ'պարզեր այդ պահուն: Սեղանին վրա, դրքերու շնորհա-
կույտին ստորոտը կ'հանգչեր նախաճաշի ամսեն. սենյակի
շորս կողմը ցիրուցան ամբողջութեամբ մեկուն կռնակէն կախ-
ված էր շապիկ մը, մյուսին վրա աղտոտ վարտիք մը, եր-
րորդին վրա սկսած օձիք մը: Գործածութենէ նոր ելած
դուլդ մը գուլպաներ հատակին վրա կ'սողային. բազմոցին
վրա զգեստին դեռ չհաղնված մասերը կ'սպասէին, թենոց-
ներէն մեկը սեղանի դրքերուն բարձունքէն՝ մյուսը սեղանին
տակ, կարծես զիրար կ'ինտոնէին: Անկողինը իր արտասովոր
տակնուլրացութեամբ դիշերվան հուզումները կ'ալատմէր:
Դրան ետև կ'ախված էին երկու վերարկու և բազմաթիվ
մաշած տաբատներ, զանազան կիսամյակներու փառքին
անփառունակ վկաները:

Մելիք-Քյալլաբաշյան այս շքեղութիւններու մեջ ան-
տարբեր՝ իր ճեմքը կ'շարունակէր, երբ հանկարծ սենյակին
դուռը բաղխվեցավ.

— Հեռայն (մտեք), — պոռաց շուշեցին քնատութենէ
ամենի խռպոտած ձայնովը:

Սակայն բաղխումը կրկնվեցավ և ինք սրտնեղած՝ դե-
պի դուռը կուղղվեր բանալու, երբ լսեց տանտիկնոջ ձայնը,
որ կես Ֆրանսերէն, կես գերմաներէն՝ կըսէր.

— Մտե՛ք, մտե՛ք, ներսն է պարոնը:

Դուռը բացվեցավ. երիտասարդ մըն էր եկողը, մաքուր
սև զգեստներ հագած՝ խնամոտ արդուզարդով մը. իսկ դեմ-

քը առաջին ակնարկին կհիշեցներ սափրիչներու խանութնե-
րը կախված հայտարարություններու պատկերները: Գլխու
արագ հակումներու ընկերացած ժպիտով մը՝ տանտիկնոջ
«Մերսի, մաղամ, մերսի» մը ուղղելէ հետո՝ ներս մտավ:
Նույն անուշ ժպիտը երեսին, եղեգե. ձեռնափայտն ու սիլինդր
դիտարկը ձեռքը, նուրբ մեջքը ուղղանկյուն մը կաշմե-
լու աստիճան ճկելով բարեկեց Մելիք-Քյալլաբաշյանը:

— Պատիվ ունիմ ինքզինքս ներկայացնելու Ձեզ. Սու-
րեն Շափարշ, շրջանավարտ Կեդրոնական վարժարանէն:
Հոս եկած եմ ուսանելու: Ժընեկն անցնելու՝ Ձեր ազնիվ
բարեկամներէն պարոն Լիլավյան, որուն հետ ծանոթանալու
հաճույքը ունեցա՝ հաճեցավ ազնվորէն Ձեր հացեն և
Ձեզի ուղղված հանձնարարական նամակ մը տալ ինծի:
Արդ՝ կխնդրեմ որ կարդաք զայն և չզլանաք ինծի Ձեր թան-
կադին աջակցությունը, որուն համար հավիտյան երախտա-
պարտ պիտի մնամ Ձեզի:

Եվ այս ամբողջը գրեթե մեկ շունչով արտասանելէ ետ-
քը՝ նամակը տվավ Մելիք-Քյալլաբաշյանին, որ բերանն ու
աչքերը խոշոր խոշոր բացած՝ շմորած մնացած էր այս
մուտքի ճառին տպավորության տակ: Քիչ մը սթափեցավ,
երբ նամակը ձեռքն առավ:

— Խնդրեմ նստե՛ք, — ըսավ իր անհավատալի հյուրին
դառնալով և շվարուն արտորանքով մը՝ աթոռները դրավող
իրերը հավաքեց ու պահարանին մեջ փակեց: — Ներողու-
թյուն, սպիտակեղենս փոխել եմ, այդ պատճառով սենյակս
մի քիչ անկարգ դրության մեջ է:

— Ո՛հ, կաղաչեմ, — հարեց քաղաքավարի հյուրը աթոռ
մը առնելով, — ընդհակառակը ես պետք է ներողություն
խնդրեմ, որ ասանկ անպատեհ ժամանակ մը Ձեզ անհան-
դիստ ըրի, սակայն ուրիշ կերպ չէի կրնար ընել, որովհետեւ
բոլորովին անծանոթ եմ քաղաքին:

Մելիք-Քյալլաբաշյան հանձնարարական նամակը կար-
դալէ ետքը, ինք ալ իր կողմէն քաղաքավարի ըլլալու ճիգով
մը խոսակցությունը բացավ:

— Թույլ տվեք հարցնել, ո՞րտեղացի եք:

— Բնիկ մայրաքաղաքացի եմ, — պատասխանեց նորեկը ինքնագոհ շեշտով մը:

— Այսինքն Կոստանդնուպոլսի՞ց:

— Այո, այո, Պոլիսեն:

— Ի՞նչ եք ուզում սովորել:

— Գլխավորաբար գրականություն, — պատասխանեց Սուրեն Շավարշ ու ձայնը խորհրդավոր կերպով մը ցածցնելով՝ ավելցուց — և... քիչ մը սոսիալիսթություն:

— Ուրեմն հասարակական գիտություններ էլ եք ուզում լսել:

— Ո՛չ, ո՛չ, — գոչեց մայրաքաղաքացին վիրավորված ձևով մը, սխալ հասկնալով հասարակական բառին իմաստը, որ Պոլիս գործածական չէ, — հասարակ գիտությունները արդեն Պոլիս Կեդրոնականին մեջ սորված եմ, իսկ հոս եկած եմ բարձր գիտություններ սորվելու:

Ու կրցածին չափ շեշտեց «բարձր» բառը:

Ղարաքաղցին, որ «հոսհոսների լեզվին» այնչափ ալ ծանոթ չէր՝ շատ բան մը չհասկնալով այս թյուրիմացութենեն՝ շփոթացավ վրան ու իր հարցումները շարունակեց:

— Ուղիղ Պոլսի՞ց եք գալիս:

— Այո, սակայն ճամբան բավական ուշացա. ամիսի չափ ստիպվեցա Մարսելյ մնալ զանազան կարևոր գործերու համար, շաբաթ մըն ալ ժընև նախկին դպրոցական ընկերներս վար դրին. անպիտանները այնչափ կարոտցեր էին դիս, որ դեռ երկար կուզեին քովերնին պահել, բայց ես չկեցա, ըսելով, որ օր մը առաջ աշխատություններուս պետք է սկսիմ:

— Գերմաներեն իմանո՞ւմ եք արդեն:

— Շատ քիչ բան մը, գրեթե չեմ գիտեր. Պոլսո գերմանական վարժարանը հաճախող բարեկամներես սանկ քանի մը բառեր սորված եմ ֆրոյլայն, ֆրաու, ֆուս, մուրբր, լիպե, րոխքըր. բայց կարծեմ դժվար չպիտի ըլլա սորվիլը:

— Ասենք էնքան էլ հեշտ չի, բայց վերջապես կարելի է սովորել, մանավանդ որ տաճկահայերդ լեզուներ հեշտ էք սովորում:

— Այո, այո, աղեկ ըսիք, — հաստատեց տաճկահայը մեծ հրճվանքով, — զորօրինակ ես հայերենն զատ դիտեմ ֆրանսերեն, թուրքերեն, անգլերեն և քիչ մըն ալ հունարեն, որ շատ դյուրութեամբ սորված եմ:

— Ուրեմն կմնա՞ք այստեղ, — հարցուց ռուսահայը, խոսակցութեանը իր բուն նպատակին դարձնելու դիտումով:

— Այո՛, այո՛, առնվազն կիսամյակ մը պիտի անցնեմ հոս, թեև մտադիր եմ Պերլին ալ երթալ, սակայն հետո երբ լեզուն լավ մը սորված ըլլամ: Անշուշտ ինծի համար ավելի դյուրին էր Փարիզ ուսանիլ, որովհետեւ ֆրանսերենի մեջ շատ զորավոր եմ, սակայն ես կուզեմ գերմանական կրթութեան առնել. գերմանական կրթութեանը այսօր աշխարհի մեջ առաջինն է. անանկ չէ՞:

— Անշուշտ այդպէս է. ուրեմն սենյակ պիտի վարձեք, թե ուզում եք պանսիոն մտնել, լեզու սովորելու համար:

— Լեզուն փանսիոնի՞ն մեջ կսորվեցնեն:

— Դրսում էլ կարելի է սովորել, բայց, ի հարկե, ավելի հեշտ կլինի պանսիոնում, էնտեղ առիթ ունեք խոսելու, իսկ դրսում դա մի քիչ դժվար կլինի:

— Անանկ է նե փանսիոն կմտնամ, սակայն դրամական տեսակետով տարբերութեան մը կընե՞:

— Ի՞նչպէս:

— Ըսել կուզեմ փանսիոն մտնալը աժան կնստի, թե սենյակ վարձե՞լը:

— Նու, ասենք տարբերութեանը էնքան էլ մեծ չէ, բայց լավ պանսիոնը, ի հարկե, մի քիչ թանկ կլինի, ամսական գոնե մի 100 մարկ կպահանջեն:

— Ի՞նչ կըսեք, եղբայր, ատիկա ահագին գումար մըն է. — գոչեց Սուրեն ալլալած, — հարցուր մարքով Պոլիս տուն մը կապրի. չէ, սիրելիս, ես այդչափ ստակ չեմ կրնար տալ:

— Բայց դրսում էլ դրանից պակասով հազիվ թե կա-

բողանաք ասլրել, ի հարկե, եթե չեք ուզում վատ ասլրել:

— Ինչ կըլլա, եղբայր, ուսման սիրուն քիչ մըն ալ գեշ կապրիմ. Փարիզ ընկերներ ունիմ, որոնք առանց ստակի կապրին, ես նորեն ամսական 60—70 ֆրանկ մը ստանալու հույս ունիմ:

— Նու—դա ջոկ հարց է, էդ դեպքում շատ էժան սենյակ պետք է վարձեք:

— Այո, այո, կարելի եղածին չափ աժան, կաղաչեմ մի խնայեք Ձեր աջակցությունը, որովհետեւ ես իմ դժխուս բան մը չեմ կրնար ընել, ոչ լեզու գիտեմ, ոչ ալ քաղաքին ծանոթ եմ:

— Ես սիրով կանեմ, միայն թե էսօր էգուց չէ կարելի մի այդպիսի սենյակ ճարել, պետք է երկար ման գալ և կամ լրացրում հայտարարություն տալ:

— Ալ դուք գիտեք, կաղաչեմ ինչպե՞ս որ պետք է անանկ ալ կարգադրեցեք, շնորհապարտ կկացուցանեք դիտ:

— Դուք ո՞րչափ ժամանակ ե լիք Եվրոպա եք,—խոսակցության նյութը փոխեց պոլսեցին, իր դործը արդեն կարգադրված համարելով:

— Ես... բավական ժամանակ է ինչ այստեղ եմ,—պատասխանեց համիտենական ուսանողը, խոսակցության այս փոփոխումեն զգալապես սրտնեղած,—բայց սկզբում զանազան առարկաներ եմ լսել, էնպես, ընդհանուր կրթության համար, այնպես որ խկապես մասնագիտությամբ պարապվելս հազիվ մի քանի տարի կլինի:

Ու այս անախորժ հարցումորձին շարունակությունը խափանելու համար, անմիջապես տեղեն ելնելով հարցուց.

— Թեյ խմո՞ւմ եք:

— Կաղաչեմ, չափազանց ազնիվ եք, ինչու ավելորդ հոգնություն կքաշեք. արդեն առանց ադոր ալ բավական նեղություն բարդեցի վրանիդ:

— Ոչինչ, նեղության բան չկա, ես ինքս էլ եմ ուզում խմել,—ըսավ Մելիք-Քյալլաբաշյան ու սկսավ թեյի պատրաստություն տեսնել:

Այդ առիթեն օգտվելով Սուրեն Շավարշ թերթերու ծրար մը հանեց դրականն ու սկսավ աչքե անցնել:

Երբ հյուրասեր դարաբաղցին թեյը վրա դնելով կրկին իր տեղը նստավ, շատ ուրախացավ տեսնելով որ իր անխորհուրդ հյուրը զբաղում մը գտած էր և փութաց ընդհատված խոսակցությունը այդ նյութին վրա դարձնել:

— Պոլսական թերթե՞ր եք կարդում:

— Ո՛հ, կներեք անքաղաքավարութեանս,— գոչեց Սուրեն թերթերը ժողվելու շարժում մը ընելով,— չեմ կարդար, միայն հարեանցի կերպով մը կնայիմ թե գրական ի՞նչ նորութիւններ կան: Մարտեյլեն մեկնելու օրերս Լայփցիկ *poste restante* հասցե տված էի, հոս հասնելուս պես նամակատուն հանդիպեցա առի, սակայն դեռ չէի բացած:

— Ոչինչ, ոչինչ, խնդրեմ կարդացեք,— քաջալերեց Մելիք-Քյալլարաշյան: Հոսհոսին ուղածն ալ ադ էր. անմիջապես թերթերեն մեկը երկնցուց անոր:

— Եթե կհետաքրքրվիք մեկ հատն ալ դուք աչքե անցուցեք, ղորօրինակ սա հոգվածը գեշ չէ:

Ղարաբաղցին ակնարկ մը նետեց ցույց տրված հոգվածին վրա, որ ճամբու նոթեր վերնադիրը և Ֆանթազիո ստորադրութիւնը կկրեր:

— Ինչացո՞ւ է էդ Ֆանթազիոն, Պոլսում հայտնի դրո՞ղ է:

— Բավական հայտնի,— ըսավ հոսհոսը և պահ մը խորհրդավոր կերպով ժպտելե հետո ավելցուց,— ձեզի պես բարեկամե մը ինչ պահեմ. ատիկա իմ գրական անունս է. աղվոր ծածկանուն է չէ՞. սակայն պիտի աղաչեի որ մարդու չըսեք, որովհետև ընդհանրապես հոգվածներս մեծ աղմուկ հանած են, ամեն ոք կհետաքրքրվի իմանալու թե ո՞վ է դրողը. բայց ես չեմ ուզեր, որ ես ըլլալս գիտնան, ասանկ ավելի խորհրդավոր կըլլա: Կաղաչեմ, եթե կհաճիք դուք ալ կարդացեք և ձեր հեղինակավոր կարծիքը հայտնեցեք. թեև ատիկա աղվոր գրութիւններեն չէ, մեկ մասը շոգեկառքին մեջ և մյուս մասն ալ Մարտեյլ գրված թուցիկ բաներ են: Ափսո՞ս որ լավագույն հոգվածներս հիմա քովս

չեն, պայուսակիս մեջ են. սակայն անգամ մը տեղավորվիմ
նե անոնք ալ կբերեմ ձեզի:

Տարաբախտ շուշեցին քաղաքավարութեան համար ստիպ-
ված էր կամ կարդալ և կամ կարդալ ձեռքնել: Մինչդեռ
հարեանցի ակնարկով մը հողավածին երկարութեանը շափելու
վրա էր, «հանդիպեցաւ նախադասութեան մը, որ կարծես աշ-
քերն ու ուղեղը միանգամայն վիրավորեց: Շշմլած դեմքով
մը քանի մը անգամ կարդալէ հետո, դարձաւ հեղինակին:

— Ախր սա ի՞նչ է նշանակում, ի՞նչ եք կամեցել ասել
էս ֆրագով. ու գարեջուրի գավաթները իրենց բշուրեղի
հնչուն շփնդովը եղբայրորեն իրարու զարնվելով անհուն
արամուրջունով մը հառաչեցին:

— Այո՛, իրավունք ունիք հարցնելու, — բացատրեց Սու-
րեն ուսուցանողի լրջութեան մը հազնելով, — որովհետեւ ա-
տիկա շափաղանց գրական նկարագրութեան մըն է, ատիկա
պետք եղածին պես հասկնալու համար պետք է որ ներկա
ըլլալիք մեր այդ հավաքումին: Մարտեյեն մեկնելու
նախընթացը բարեկամներս ինծի ողջերթ մաղթելու համար
սրճարանի մը առանձնասենյակը ժողովված էին, անոնցմե
մեկը իր աղվոր, հնչական ձայնովը Վերհարենի մեկ նոր
սքանչելի կտորը կկարդար և այդ հողեղմյալ տողերուն
հեշտօրոր տպավորութեանը տակ՝ մեր հիացումի ընդարմա-
ցումը գարեջուրով կղողղղացնէինք: Բաժակները անընդհատ
իրարու կհաջորդէին ու կերեակայեինք, որ այդ բաժակները
իրարու զարնվելով սանկ հառաչանքի պես ձայներ մը կհա-
նէին: Սանկ պահ մը երեակայեցեք ու ան ատեն պիտի
հասկնաք, անանկ չէ՛:

— Նու, չորտ եվո զնայետ, հասկանալի է, — մրմռաց
Սելիք-Քյալլաբաշյան թաւ հոնքերը կիտելով:

Եվ քիչ մըն ալ հողավածին պոչեն ծայրեն կարդալէ հե-
տո՝ թերթը սեղանին վրա դրավ, քթին տակեն խնդալով:

— Ինտո՞ր է, հավնեցա՞ք, — հարցուց անմիջապէս Ֆան-
թաղիո:

— ...Վատ չի, միայն թե, տաճկահայերդ խոսքեր շատ

ևք դործածում, դրանով գրվածքի էներգիան կորչում է. այսօրինակ, այստեղ մի խոսք կար, որը ես մինչև անգամ չկարողացա կարդալ:

Եվ թերթը կրկին ձեռքն առնելով հիշյալ բառը գտավ ու ծիծաղը հազիվ դապած՝ ցցուց հոգվածագրին:

— Ասիկա չկրցար կարդալ, — բացականչեց Սուրեն դարմացած, — սակայն շատ պարզ է տպված, խոյանք:

— Ի՞նչ է նշանակում դա:

— Խոյա՞նք. կնշանակե խոյի պես վրա վազել. ասիկա խոյանալ, խոյ (այսինքն արու ոչխար) բառերեն կծագի և ֆրանսերեն élan, élanement բառերուն կհամապատասխանե:

— Որ էդպես է, ասենք ոչխարի նման վազ տալ պրծնի դնա, էլ ի՞նչ եք այդպիսի տգեղ խոսքեր թխում. մեր լեզուն արդեն առանց այն էլ բավական տգեղ է, իսկ այդպիսով դուք նրան ավելի եք տգեղացնում: Այ, օրինակ, մի ուրիշ խոսք — և դեմքի սոսկալի ծամածուծյամբ մը արտասանեց — ժո-ղո-վր-դա-կան. ֆո՛ւյ, ի՛նչ վատ խոսք է, այդ մեր անպիտան կոնսոնանտները երբեմն մի այնպիսի դիսոնանցիա են առաջ բերում, որ կրթված ականջները չեն կարողանում տանել. ինչո՞ւ դործ չածել ուղղակի պապուկե խոսքը, որը բոլոր կուլտուրական լեզուներում ընդունված է և վեր կենալ էդ տեսակ սարսափելի խոսքեր թխել:

— Ի՞նչ խոսք պետք է դործածել ըսիք, — հարցուց խեղճ հոսհոսը, որ ապշած մտիկ կրներ դժբախտ հայ լեզվի այս տարօրինակ բարենորոգչին քննադատությունները:

— Պ, ո, պ, ու, լ, ե, ր, — հեզեց Մելիք-Քյալլարաշյան, ցուցամատովը օդին մեջ գրելով, — դա անպայման ավելի սիրուն խոսք է, քան թե մեր էդ անիծած ժողովրդականը:

— Հա, փոփյուռի՞ք ըսել կուզեք, — գոչեց պոլսեցին պահիկ մը մտամտալե ետքը, — բայց, եղբայր, ասիկա ֆրանսերեն է... Ուրեմն կուզեիք որ հոգվածը ֆրանսերեն՝ գրեի, — ավելցուց, մտքին իսկ չկրնալով անցնել, թե լեզու

մը դեղեցկացնելու համար կարելի է սեփականը մտարելով
օտարեն բառեր մուրալ,— ֆրանսերեն ալ նույնչափ հաջող
կրնամ գրել, սակայն «Արևելք»-ը ֆրանսերեն հոգվածներ չի
տալեր:

Այս միջոցին Մելիք-Քյալլաբաշյան թեյ լեցնելու դբա-
ղած ըլլալով, ուշադրութիւն չդարձուց վերջին խոսքերուն
մը: Իսկ հոսհոսը, թեյին քանի մը ումպ խմելով, կոկորդը
կազդուրելէ և միջանկյալորեն ուսական թեյին հակիրճ
ներբողյան մը կարդալէ ետքը՝ ավելի ոգևորված շարունա-
կեց.

— Ի՞նչ կըսեք, եղբա՛յր, սրտերնիս հրաբուխի մը
կնամանի, որ սակայն բռնութեան կառնարիչներուն տակ ճընշ-
ված՝ չի կրնար կոր ժայթքիլ: Պոլիս անանկ խըյախ գրիչի
տեր տղաք ունինք որ, սակայն խեղճերը չեն կրնար կոր
գրել, տաղանդնին խորշակահար ծաղիկի նման կցամքի կեր-
թա... ազատութիւն՝ չկա, ազատութիւն՝ չկա, ապա թե ոչ սանկ
երկու տող գրեին նե ամբողջ հայ ազգը ոտքի կհաննին:

— Բայց մի՞թե ձեզ արգելում են հասկանալի լեզվով
գրել. ես կարծում եմ, որ մեղավորը մենակ տաճկաց ցեն-
զուրը չէ. ձեզ փշացրել է ֆրանսիական գրականական խո-
հանոցը, ձեր ամբողջ բելետրիստիկան մի ինչ-որ ֆան-
տաստիկական աննորմալ բան է, ձեր հենց ամենալավ
գրողները սեփական ինիցիատիվա չունեն, իրանց իմպուլս-
ները ստանում են Պարիզի ժոնգլերներից, ինքներդ ձեզ
համար թխել եք մի տեսակ՝ էսպես ասած գրականական
ժարգոն, որից խեղճ ժողովուրդը, ի հարկե, ոչինչ չի հաս-
կանում. էլ ո՞ւմ համար եք գրոտում. պետք է աշխատել
պարզ գրել, որքան կարելի է պարզ, էնքան պարզ, որ մին-
չն անգամ... կարդալ չիմացողը կարդա և հասկանա:

— Կաղաչեմ, բարեկա՛մ, ի՞նչ կըսեք, ատիկա կարելի
բան չէ, ժողովուրդը ի՞նչ կհասկնա բարձր գրականութենէն.
գործօրինակ կոշկակար մը անշուշտ բան մը չի կրնար հաս-
կընալ վերլենեն, սակայն ադոր համար կուզեի՞ք որ վեր-
լեն արտադրած չըլլար իր անմահ էջերը: Բանաստեղծու-

թյունը երկնային բան մըն է, իրենց ամբողջ էությունովը ամպերեն ալ վեր սավառնող էակները միայն կրնան ըմբռնել անոր գեղեցկությունները:

— Այ ձեր սխալը հենց էդտեղ է,— ըսավ գրգռված Մելիք-Քյալլաբաշյան, որուն զարաբաղցիի համառությունը բռնած էր,— բոլոր գրականությունների մեջ իսկական պոեզիայի աղբյուրը, էսպես ասած, գլխավոր ֆակտորը հենց ինքը ժողովուրդն է եղել: Այսպես, գրականության պատմության մեջ մենք տեսնում ենք, որ զանազան էպոխաներում ստեղծված բոլոր շկոլաներն էլ իրանց հիմք են ունեցել պոպուլեր, կամ ինչպես դուք եք ասում, ժողովրդական պոեզիան: Օրինակ, մեղանում էս վերջերս մի նոր պոետ է դուրս եկել, մի ջահել տղա՝ Ավետիք Իսահակյան, գուցե ծանոթ է ձեզ, ես ունեմ մոտոս նրա բրոշյուրը, եթե ուզում եք, կարող եք վերցնել կարդալ. ժողովրդական մոտիվներ է գրում, բայց անպիտանը էնքան կենդանի է գրում, որ կարծեք հենց կյանքից խլած լինի:

— Այո, այո, անկե քանի մը ոտանավորներ կարդացած ըլլալս կհիշեմ, սանկ տողեր մը ունի, որոնք շատ աղվոր են,— և պոլսական ձևով սկսավ արտասանել.

Ով կյանք ունի, թարթ էլ ունի,
Թարթին թարման յար էլ ունի,
Մենակ ես եմ քամփախտ ծներ,
Սիրտս թարթոտ ու ճար չունի:

— Սակայն ատոնք գրական մեծ արժեք մը չունին, համեմատության իսկ չեն կրնար դրվիլ Վերլենի կամ Վերհարենի հետ:

Մելիք-Քյալլաբաշյանին գլուխը պետք եղածեն ավելի բռնած և ջիղերն ալ բավական գրգռված ըլլալով՝ ալ չկըրցավ կենալ քաղաքավարության նեղ սահմանին մեջ:

— Հենց էդ Վերլենների նման պսիխոպատները չեն ձեր տունը քանդողները, նրանց վայել տեղը ոչ թե գրական կարիերան է, այլ գծատունը:

Հոսհոսը՝ իր պաշտած բանաստեղծին հասցեին ուղղված այս նախատինքնն մխրավոր՝ ալ շարունակեց:

Պահ մը լռություն տիրեց, որ դարաբաղցիին ձանձրույթ արտահայտող նո՛ւ, դա՛, -երովը միայն կխանդարվեր: Սակայն, ինչպես հին փիլիսոփաները ըսած են, հոսհոսությունն ու հարմատեությունը իրարու բոլորովին հակառակ առաքինություններ են: Ուստի շատ չանցած, մեր հոսհոսին ալ լռության համբերությունը հատնելով, խոսակցության խըզված թելը հանգուցեց:

— Պարոն Մելիք-Քյալլարաշյան, կարծեմ դուք ալ կըզրեք, կներեք համարձակությանս, կրնա՞մ ձեր կեղծանունը հարցնել:

— Ոչ, ես պակտոնիմ չեմ գործածում, — պատասխանեց շուշեցին նկատելի դժկամակությամբ մը, մանավանդ տեսնելով որ խոսակցությունը կրկին իր վրա կշրջվեր:

— Սակայն կզրեք, չէ՞:

— Երբեմն թղթակցություններ եմ գրում, իսկ հոգվածներ ավելի սակավ. էս վերջերս իմ մի երկար հոգվածը դուրս եկավ «Մշակ»-ում, կոնսումֆերայնների մասին:

— Կներեք, ինչի՞ մասին:

— Կոն-սում-ֆերայնների:

— Դժբախտաբար ուսերեն չեմ հասկնար, կհաճի՞ք թարգմանել:

— Դա ուսերեն չէ, դա մի գերմանական խոսք է, նշանակո՞ւմ է... էսպես ասած... դրա համար հայերեն խոսք չկա, ի՞նչպես թարգմանել... նու. ասենք, ուտելեղենների և այլ կյանքի պիտույքների մագաղինների ֆերայններ... ընկերություններ:

— Այո, այո, հիմա կհիշեմ կոր, — վրա բերավ հոսհոսը, որ ոչ բան մը կհիշեր և ոչ ալ տրված բացատրութենեն բան մը հասկցած էր, — շատ աղվոր դրած էիք և կարծեմ սանկ պարագային հարմար ակնարկություն մըն ալ ըրած էիք ապագա Հայաստանի մասին: Դուք ուսահայերդ ավելի գիտական գրիչ մը ունիք, իսկ մենք ավելի գրական:

ժընե իմացա, որ ձեր բարեկամ պարոն Լիլալյանն ալ չուրջ գրող մըն է, շիտա՞կ է, ձեզմե աղեկ չըլլա, սակայն շատ աղնիվ երիտասարդ մըն էր:

— Այո, նա մշտական գրում է և մեր լավ տղերանցից մին է, մեր ինտելիգենցիային պատիվ է բերում:

— Ղարաբաղցի չէ՞ ուրեմն:

— Այո, ինչպե՞ս չէ:

— Հապա ըսիք թե ինտելիգիացի է,—ըսավ Սուրեն Շափարշ, մտամտութիւնով մը գլուխը վեր տնկելով,—ուրեմն Ղարաբաղի քաղաքներէն մեկն է ատիկա. հա, իրավ որ աշխարհագրութենէն ատանկ քաղաք մը կհիշեմ Ղարաբաղի մեջ. Ինտելիգիա ըսիք թե Ինտելիգիա:

— Ինտելիգենցիա մի՞թե չեք հասկանում,—ըսավ զարմացած ինտելիգենտը, որ բան մը չէր հասկցած այդ խոսքերէն,—իսկ դուք էդ ի՞նչ քաղաքի մասին էիք հարցնում:

— Իշտե ադ Ինտելիգենցիա քաղաքի մասին:

Մեղիք-Քյալլաբաշյան շառաշուն քրքիչ մը փրցուց.

— Ախր էդ ինչե՞ր եք ասում. Ղարաբաղում էդպէս քաղաք չկա. մենք երկուսս էլ շուշեցի ենք. ես ասացի, որ նա մեր ինտելիգենցիային պատիվ է բերում, իսկ դուք՝ ինչպէս երևում է՝ կարծել եք թե դա մեր քաղաքի անունն է: Ինտելիգենցիա նշանակում է ինտելիգենտ մարդիկ, ֆրանսերէն կարծեմ ասում են ինտելիժանտ...

— Ախ, այո, հիմա հասկցա. էնքելիժան ըսել կուզեք,—բացականչեց հոսհոսը ձեռքը ճակատին դարնելով ու սաստիկ կարմրած,—ֆրանսերէն բառերը դուք միշտ ոտսերէնի ձեով կարտասանեք, այդ պատճառով աղեկ չեմ հասկնար:

Եվ երկուքն ալ բավական խնդացին այս դժարճալի թյուրիմացութեան վրա. բայց պոլսեցին շուտով նոր հարցում մը մեջտեղ գլորեց, իր ամոթահարութեանը ծածկելու համար:

— Անվայել չըլլա հարցնելը, սակայն կարծեմ Ղարաբաղի հայ մելիքներուն ցեղե՞ն եք դուք, ինչպէս արդեն ձեր մականունն ալ ցույց կուտայ:

— Ո՛չ, ո՛չ,—պատասխանեց զարաբաղցին, որ դեռ կշարունակէր խնդալ:

— Խնդրեմ, ի՞նչ կպահեք ինձմե, թեև ցարդ զիրար ճանչնալու բարեբախտությունը չենք ունեցած, սակայն կըրնաք վստահ ըլլալ, որ մատնիչ մը չեմ ես, և մանավանդ որ հիմա քաղաք երկրի մը մեջ ենք, փառք աստուծո, ալ ի՞նչ կվախնար:

— Վախենալու ոչինչ չկա. դա խոմ մի վատնդավոր բան չէ, որ ուղիղ լինելու կասելի էլի:

— Պահեցե՛ք, եղբա՛յր, պահեցե՛ք, մնաս չունի,—ըսավ հոսհոսը գլուխը շարժելով,—խոհմությունը ատանկ կպահանջե, սակայն վստահ եմ, որ քիչ ատենեն, երբ ալիլի մտերմանանք, սրտերնիդ համարձակորեն պիտի բանաք ինձի:

Ինտելիգենտի հոգին բերանն էր հասեր, ամբողջովն վրա անհանգիստ շարժումներ կընէր, կհորանջէր, կփնչէր, ժամացույցը կնայէր և մեկ խոսքով, միտքն ընկած ամեն անուղղակի միջոց գործ կդներ իր ձանձրույթն ու սրտնեղությունը հասկցնելու համար: Սակայն դիմացինը տեղեն շարժվելու ամենադուրս հավանականություն մը անդամ չէր ընծայէր, ուստի ալ ճարահատ, ինք ոտքի ելավ:

— Կներեք, ամենայն սիրով դեռ կնստելի ձեզ հետ, բայց դժբախտաբար երկու ժամ միմյանց ետեից դասախոսություն ունեմ, այնպես որ կներեք...

— Ո՛հ, կաղաչեմ, կաղաչեմ,—ըսավ հոսհոսը տեղեն ցատկելով,—արդելք չըլլամ ձեր դործին. արդեն ես ալ կուզեի երթալ կայարանեն սլաշուսակներս առնելու, կրնա՞մ հոս բերել զանոնք, մինչև որ սենյակ մը վարձենք:

— Խնդրեմ, ի հարկե, կարող եք, միայն թե երկու ժամից հետո բերեք, երբ ես տանը կլինեմ, որպեսզի... տանտիկինը դժվարություն չհանի:

— Շատ աղեկ, իսկ սենյակին խնդիրը չեք մոռնար, անտանկ չէ՞:

— Ո՛չ, ո՛չ:

— Սանկ աղվոր, մաքուր, կոկիկ, աժան սենյակ մը,—
և խնդալով ավելցուց,—եթե տունին մեջ աղվոր աղջիկ մը
ըլլա նե, ալ ուրիշ բան չեմ ուզեր, որովհետեւ դիտեք օրիորդ-
ներուն հետ խոսակցելով մարդ ավելի շուտ կսորվի լեզուն:

— Շատ լավ, շատ լավ, էգուց կտեսնենք:

Սուրեն-Շավարշ-Ֆանթազիո գլխարկն ու ձեռնափայտը
առավ, Մելիք-Քյալլաբաշյանին ձեռքը սեղմեց սրտադին
շնորհակալություններ հայտնելով, մեջքի նույն ճկունու-
թյամբ խոնարհություն մը ըրավ և արդեն սենյակին դռնէն
դուրս կելներ, երբ ոռոտահայի ցը'ն ահանջներուն հասավ:

— Ի՞նչպէս, ի՞նչ ըսիք,—հարցուց ետ դառնալով:

— Ոչինչ, բան չասացի,—պատասխանեց Մելիք-Քյալ-
լաբաշյան, որուն սիրտը դող ինկավ այս վերադարձէն:

— Չէ, հիմա բան մը կըսեիք ցի էր, ի՞նչ էր:

— Յը, մի՞թե ձեզ մոտ գործածական չէ, ցտեսությունն
է կրճատած:

— Ցտեսություն—ին կրճատումն է ուրեմն. ո՛հ, ինչ աղ-
վոր գյուտ. ասկե վերջ ես ալ ասիկա կգործածեմ անպատ-
ճառ. ուրեմն ցը, սիրելի բարեկամ:

Ու կրկին ձեռքը սեղմելով մեկնեցավ:

— Այ ես քո հերն անիծած, հոսհոս շանորդի,—պոռաց
ինտելիգենտը երկար շունչ մը առնելով, հողիս հանեց էլի՜.
սա որ էստեղ մնա կսպանի ինձ:

Եվ բազմոցին վրա փռվեցավ այնպէս ուժասպառ, որ
կարծես եղան սայլ մը քաշած ըլլար:

ՀՈԳՈՒՍ ՀԱՄԱՐ

Ա.

Հա՛ն-գա՛-նա՛-կո՛ւ-թյո՛ւն:

Չկա բառ մը հայ լեզվին մեջ, որ ասոր շա՛տ անախոր-
ժություն և տեսակ մը արհամարք պատճառեր ինծի: Իր
հինգ լեցուն վանկերուն թա՛վ հնչյունը ամեն անգամ որ
ականջիս հասնի, ծանր փայտե զանգվածեղ թակի մը հինգ
հարվածները կզգամ գանկիս վրա, աչքերս կմթաղնին ու
տրամադրությունս վայրկենաբար զերոյեն 25 աստիճան վար
կիջնե:

Պատճառը սակայն սխալ չկռահեք: Դուռս միշտ բաց
է այս սոսկալի բառով զայն բաղխողներուն առջև և քսակս
ալ նույնշափ բաց: Ու կվստահացնեմ ձեզ, որ պարծանքի
համար չեմ ըսեր աս, և արդեն պարծենալու մեծ պատճառ
ալ չունիմ, որովհետև դժբախտաբար դուռս փոքր է ու քսա-
կըս համեմատաբար շատ ավելի փոքր: Ուրեմն բոլորովին
հակառակ պարագային մեջ պետք է փնտռեք վերոհիշյալ
բառին ինծի ազդած սոսկումին պատճառը. այսինքն երբ
ինծի կվիճակվի զայն բերան աննել ու դոնե դուռ իյնալ:

Անցյալին մեջ հաճախ կատարած եմ այս կյանք մա-
շող դռնբացեփի արարողությունը և շատ անգամ կրածս բա-
րոյական տառապանքներեն ուժաթափ, քանի մը օր անկո-
ղին ինկած ու մեծամեծ երդումներով ուխտած եմ ալ չկո-
խել ազգային դործունեության այդ ճյուղին վրա: Սակայն
ընկերներս, ազգային գերագույն պարտականության և անձ-
նվիրության հանդիսավոր կոչումներով ու հորդորներով ա-

մեն անդամին ալ ուխտս ոտնակոխ ընել տված են ինծի։
Բա՛յց, բայց ըսված է, որ ամեն համբերություն սահման
ունի, հետևաբար և աղգային մուրացկանի համբերությունը։
Իմ հեղ ու գլխիկոր համբերությունս ալ, ասկե յոթ տարի
առաջ, հանգանակության մը կիսուն, հանկարծ ամեհի կա-
տաղությամբ մը ծառացավ և այնպիսի ահավոր վճռական
երդում մը ընել տվավ ինծի, որ այն օրեն ամբողջ յոթ տա-
րի կրցա վերջապես հավատարիմ մնալ ուխտիս։

Եվ սակայն բան մը, որուն մինչև այսօր ալ խելք չեմ
կրցած հասցնել, սա ընկերներու տարօրինակ ընթացքն է։
Այս երանելի մարդոց համար կարծես մինչև իսկ հաճույք
մը ունի աղգային մուրացկանությունը։ Առիթը ներկայանա-
լուն՝ կամ ինչպես իրենք կըսեն՝ պարտականության կոչը
հնչելուն պես, փողոցն է այս հինգ հոգինոց խումբը։ Արդեն
երկար տարիներու փորձառությամբ յուրաքանչյուրը այնչափ
լավ սերտած է իր դերը, որ տեսակ մը գինվորական կար-
գապահություն կաիրե մեջերնին։ Գիտեն թե փողոցին մեջ
ի՞նչ կարգով պիտի քալեն, դուռը ո՞վ պիտի դարնե, ո՞վ
պիտի ըլլա մուտքի ճառը արտասանողը, հանգանակության
տոմարը ներկայացնողը, պահեստի խոսողը, նվերը դանձո-
ղը և այլն, և այլն։ Ու այս ամբողջ դժվարին դործը այնպի-
սի երկայնամտությամբ, հմտությամբ ու վարժ ձևերով կկա-
տարեն, որ չճանչցող մը արհեստին մեջ ծնած պիտի կար-
ծեր դիրենք։ Զորօրինակ՝ շատ անգամ կպատահի, որ իմաս-
տուն ու հեռատես մեծ-աղա մը—և մեծ-աղաներեն ո՞ր մե-
կը իմաստուն ու հեռատես չէ—ասոնց ճառերեն հուզվելու
որևէ տրամադրություն ցույց չտալն զատ, ընդհակառակը
ինքն ալ իր կողմեն երկարաշունչ ճառ մը կսկսի ապացու-
ցանելու համար, թե ձեռնարկված հանգանակությունը օգուտ
մը չունի, մինչև իսկ վնասակար հետևանքներ կրնա ունե-
նալ, ավելորդ է և մեկ խոսքով պարզապես տղու գործ է։
Իսկ ընկերներս առանց վշտանալու, առանց գրգռվելու,
առանց վհատելու, պաշարյուն լրջությամբ մը կշարունա-
կեն։ Վերջավորությունը ան կըլլա, որ մեծ-աղան օձիքը

ազատելու համար կհանեն բան մը կուտա: Բայց ինչ որ ըլլա-
ւայդ «բան»-ին քանակը, դեմքերնին միշտ նույն գոհունակ
հանդարտությունը կպահէ և հանգանակությունը «հաջող»
կհամարեն, եթե մինչև անգամ ամբողջ շաբաթ մը դռնէ
դուռ շրջելէ հետո, այս թափառումի միջոցին մաշած իրենց
հինգ զույգ կոշիկներուն նորոգութեանն իսկ չբավելիք գու-
մար մը միայն հավաքած ըլլան:

Ահա բարոյապէս զմռսված այս արարածներն են, որ
դեռ հանգիստ չեն թողներ դիս: Ամեն առթիւ կպախարակեն,
կդատապարտեն «ղասալփուրջունս», անտարբերութեան ու
անսլարտաճանաչութեան մեղադրանքներ կնետեն երեսիս և
կջանան համոզել որ այս անգամ ալ դրժեմ «անիմաստ»
ուխտիս ու կրկին մեջերնին մտնելով՝ խռամբին անզույգ
մնացած թիւը ջուխտեմ: Ես, ի հարկէ, ուժգնորեն կբողոքեմ
այս ծանր ամբաստանութեաններուն դեմ, յոթ տարի առաջ-
վան դեպքը կհիշեցնեմ իրենց, և իրենց գործնական դպրո-
ցին մեջ սորված ամբողջ փաստաբանութեանս կգործածեմ
ինքզինքս արդարացնելու:

Սակայն պետք է խոստովանիմ, որ շատ անգամ բավա-
կան կազդովիմ իրենց խոսքերեն, ներքնապէս կթուլնամ ու
խղճի խայթի պէս բաներ մը կզգամ: Մանավանդ երկու
պատկերներ կան, քուրջերու մեջէ հանված հինգ ոսկիին և
պզտիկ քսակի մը մեջ դետեղված հինգ հատ նոր, պսպղուն
քառասուն փարանոցի անմոռանալի պատկերները, որոնք
ամեն անգամ որ աչքիս առջև կուգան՝ խիղճս ալ կսկսի
բնկերներու կողմը բռնել ու քիչ կմնա կրկին ուխտադրութե
ըլլամ:

Ուստի շատ տանջվելէ ու շատ մտածելէ ետքը՝ որոշեցի
մեկուսացմանս շարժառիթն եղող վերջին կիսատ հանգանա-
կութեանս իր իսկութեամբն ու ամբողջութեամբը պատմել
րնթերցողներուս և ինքզինքս անոնց դատաստանին հանձնել:

Նշեռնին հաջորդող երկրորդ կիրակին է:

Ժամուն դանդաղները կողողանջեն մեռելական հանդիսավորությամբ մը, ծանր ու դանդաղ: Հայոց թաղին օրերն է վեր ամայացած փողոցներեն առաջին անգամն ըլլալով մեծ բաղմություն մը կանցնի, ուրվականներու պէս անաղմուկ ու անշշուկ և հոյակապ եկեղեցին տաղավար օրերու խոնավութիւն մը կ'ընցի: Պատարագի կիսուն՝ մեր ծերունի վարդապետը քարոզի կ'ենա:

— Հա՛յ ժողովուրդ, մեռնողները մեռան ազատեցան, աստված անոնց հոգուն պիտի ողորմի, մնացողներուն վիճակն է դժվար: Գյուղերէն քանի մը հազար խեղճեր քաղաք թափած են, անոթի, մերկ, անպատասպար. քաղաքին մէջ ալ գործ ու վաստակ դադրած է, խեղճութեանը ամեն կողմ բռնած: Չմեռը վրա կ'հասնի, մեր սե բախտեն՝ այս տարի ամեն տարվընէ ավելի խիստ: Չքավորներուն օգնելու համար հանձնաժողով մը կազմած ենք, որ տնէ տուն շրջելով հանգանակություն պիտի ընեն. բայց օգնութեան պետքը անմիջական է, այս օրեր արդեն քանի մը սովամահներու դիակը բերին դերեղմանոց. այդ պատճառով հիմա անմիջապէս պնակ պիտի պտըտցնենք մեջերնիդ: Քրիստոնեական դժությունն ու եղբայրսիրութեանը այս օրերուն համար են մանավանդ: Տվե՛ք, օգնեցե՛ք, պատառ մը հաց ունեցողը թող իր անոթի դրկիցին հետ բաժնեն, երկու ձեռք հագուստ ունեցողը մեկով ալ իր դրացիին մերկութեանը ծածկեն: Թըշվառութեանը մեծ է, մեր կարողութենէն շատ վեր, բայց ինչ ընենք. աստուծոյ դատ օգնական չունինք, զիրար պահենք պահականենք, մինչև որ աստուծոյ այցելութեանը հասնի...

Ալ չկրցավ շարունակել, հեկեկանքը խեղդեց իր ծերուկ ձայնը: Դիմացեն՝ կանանց վերնատունեն՝ արդեն փրթած էր լացը, և վայրկենապէս բոլոր սրտերը կ'իղձկեին, ու ամբողջ եկեղեցին կուլար մեռելի տան մը պէս: Խեղճերը, անլաց ու անմռունչ թաղեր էին իրենց ինկած սիրելիները,

բայց հիմա, անհուն վիշտերնին քովքովի բերած, արդարու-
թյան աստծուն սեղանին առջև՝ աչքերնուն մեջ ժահրացած
արցունքը կառնթկար...

Պատարագի ավարտումեն ետքը պնակներու բովանդա-
կությունը հաշվեցինք: Պղինձ, արծաթ, ոսկի դրամներ, կա-
նացի հասարակ զարդեղեններեն սկսած մինչև թանկագին
դոհարեղեններ՝ իրարու վրա դիզված սրտաշարժ կույտ մը
կկազմեին:

Ամբողջ արդյունքը 1 500 ոսկի գնահատվեցավ:

Բ.

Կարոտելոց նպաստամատույց հանձնաժողովին զիս ալ
անդամ ընտրած էին: Ընկերներս այս անգամ բացառաբար
պետք չունեցան լեզու թափելու որ ուխտս դրժեմ: Ներկա
ահուելիորեն բացառիկ կացության առջև անցյալի բոլոր եր-
դումներս ու ուխտերս իրենք իրենց կլուծվեին ու մոռացու-
թյան կմատնվեին: Կիրակի օրվան պնակներու բովանդակու-
թյունը և մեր հանգանակության պատույտին նախընթաց
դեպք մը մանավանդ, այնպիսի բուռն եռանդ մը ներշնչե-
ցին ինձի, որ ընկերներս իսկ զարմացան:

Նույն կիրակի օրը, կեսօրեն ետքը, առաջնորդարանի
մեջ վարդապետին նախագահությանը տակ նիստ գումա-
րած, հանգանակության ժապավինյալ տետրակը և դիմում-
ներու ցանկը պատրաստելու դրադած էինք, երբ դուռը զար-
նդվելով, մեկը ներս մտավ:

Կին մըն էր: Կանխահաս պառավութենե ընկճված, շոր
ու նիհար կազմվածքով, աղքատիկ հագված, միջավար կին
մը, որ երկշոտ քայլերով մոտեցավ ու վարդապետին աջը
առավ: Առջի բերան ամենքս ալ հավատացած էինք, որ
նպաստ խնդրելու եկած էր, սակայն մեր այս կասկածը
ընդհանուր ապշության տեղի տվավ, երբ կինը իր ռսկրուտ
մատներով քուրջի քանի մը հանգույցներ քակեց և մեջեն
հինգ ոսկի հանելով՝ վախվախելով մը հայր-սուրբին առջև
սեղանին վրա դրավ:

— Ի՞նչ է աս, դավա՛կս, — հարցուց վարդապետը շվարած:

— Հայր սուրբ, ծառա եմ կարգիդ, — պատասխանեց կինը դողդոջ ձայնով մը, — ես այրի կին մըն եմ, տուներու մեջ լվացք կընեմ: Ակռայեա կտրելով քիչ մը ստակ կավելցնեի, որ Երուսաղեմ երթամ, Քրիստոսի գերեզմանը համբուրեմ, սուրբ լույսը տեսնեմ: Բայց որ ազգը հիմա սեօրի մեջ է, ունեցած շունեցածս բերի որ խեղճերուն բաժնեք: Ես, փառք աստծու, դեռ աշխատելու կարողություն ունիմ, մեկ դուլիս կին եմ, ինչպես ըլլա կապրիմ. կաղաչեմ, հայր սուրբ, քիչս շատի տեղ ընդունեցեք:

Հայր սուրբը փորձեց խոսիլ, բայց ձայնը չելավ, ձեռքով նշան ըրավ կնոջ, որ մոտեցավ ու առջևը շոքեց, և ծերունին ջուխտ ձեռքերը անոր վրա տարածած՝ սրտադին պահպանիչ մը կարդաց:

Գ.

Մեր հանձնաժողովը հաջորդ առավոտ իսկ սկսավ իր պտույտը: Ամենեն առաջ Գոճամանյան Նազարեթ էֆենդիին դուռը ափ առինք: Էֆենդին մեր քաղաքին էն մեծ վաճառականը և էն ազդեցիկ հայն էր, ուստի իր մեծապատիվ անունըն ալ մեր ցանկին առաջին տողը կգրավեր:

Սպասավոր մը դուռը բացավ և մեզ առաջնորդեց արեւելյան շքեղությամբ կահավորված մեծ հյուրասենյակը: Քանի մը՝ վայրկյան հետո ներս մտավ էֆենդին և ետեւն ալ կինը իր պղտիկ տղուն հետ: Նազարեթ էֆենդին հիսունի մոտեցած, միջահասակ, գիրուկ, ճաղատ գլխով մարդ մըն է, հայ վաճառականի սովորական տիպ մը, որ նկարագրվելու արժանի առանձնահատկություն մը չունի: Իսկ տիկինը նիհար, դժգույն, տխուր նայվածքով, բայց շատ համակրելի կին մը:

Քաղաքավարության պահանջած պայմանադրական բանաձևերու փոխանակութենեն ետքը, փողոցին մեջ մտքեա պատրաստած մուտքի ճառովս մեր այցելության նպատակը

սլարդեցի և ընկերներես մեկն ալ անմիջապէս հանգանակութեան տոմարը ներկայացուց:

Գոճամանյան էֆենդին խոր հառաչ մը արձակեց, տոմարը առաւ, քիչ մը պրպտեց ու ըսաւ.

— Ձեր նպատակին ըսելիք չկա, շատ գովելի է, բայց ինչ օգուտ, ինչ օգուտ... Ինչպէս գեղացիին առածը կըսե՛ք ջաղացը ջուրը տարաւ, մենք ջախջախը կ'փնտռենք: Բ՞ր մեկուն տանք, ո՞ր մեկուն հասնինք, ալ լմնցանք, լմընցանք...

— Էֆենդի, անշուշտ աղետը ահռելի է,—սլատասխանեցի ես,—և մեր կարողութենէն շատ վեր դայն արմատապէս դարմանել, սակայն մյուս կողմէ՝ չենք կրնար ձեռքերնիս ծալլած նստիլ ու մարդոց ճանճերու պէս կոտորվիլը դիտել:

— Ուզենք շուզենք պիտի կոտորվին, ուզենք չուզենք... Ինչ կրնանք ընել, բան մըն ալ չենք կրնար ընել, շատ բան կրնայինք ընել, բայց ալ ուշ է, բանը բանէն անցաւ: Քսան տարի է կ'սրտայինք, կ'կանչէինք, կ'հասկնա՞ք, քսան տարի, թէ ատ զեզեկություններուն, ատ թեթևսովի կություններուն վերջը աղետալի կըլլա, սակայն չկրցանք խոսք հասկցնել: Մարդարեւություննիս կատարվեցաւ. անոնք որ խեղճ ժողովուրդին արջունը մտան, ան մեզի «հին գլուխ», «թրքասեր» և այլն ըսող ազգասերները, հիմա անոնք թող երթան ճար մը խորհին, որ մարդիկ ճանճի պէս չկոտորվին... Ա՛խ,— ավելցուց էֆենդին, կրկին հառաչելով և լռանալու ալ գլուխը շողացնելով,—ախ, աչքերնի՛ն կուրանա, աչքերնի՛ն...

— Նաղարե՛թ էֆենդի,— սլատասխանեցի ես,—հիմա անօգուտ է անցյալի մասին խոսիլ, ներկան այնչափ տխուր է, որ ամեն բան մոռցնել կուտա մեզի:

— Ի՞նչ, մոռցնե՞լ մի կուտա, ա՞յս անգամ ալ մոռնանք, ա՞յս անգամ ալ խելքերնին գլուխնին չգա,—պոռաց էֆենդին, տեղէն վեր ցատկելով,—աստված մարդու բախտը առնելէ առաջ խելքը կ'առնէ ըսեր են նե շիտակ է. անխելքութեան երեսն աս օրին հասանք և դեռ չենք ուզեր խել-

քերնիս դուխներս ժողովել, ձեռքովնիս մեր գերեզմանը կփո-
րենք. դեռ անցած օրն էր որ հազիվ կրցանք կառավարու-
թյան բարկությունը քիչ մը իջեցնել, թուղթ ստորագրելով
թե խռովարարները իրենց արժանի պատիժը գտան և հիմա
վեհափառ սուլթանին շնորհիվ անդորրությունն ու խաղա-
ղությունը կատարյալ է: Մեր վարդապետ ըլլալիք՝ հեռու
կարգեն՝ ցնդածն ալ հետս էր, իսկ երեկ նորեն ամեն բան
մոռցած, ելավ ամենդցիկեղ դուրս տվավ. բարկութենես քիչ
մնաց վրան պոռայի ժամուն մեջ: Այդ խոսքերը եթե կառա-
վարության ականջը հասնին՝ և չըլլար որ շհասնին, ինչ
պիտի մտածե, ըսե՛ք կաղաչեմ, չպիտի՞ ըսե պարզապես թե
ասոնք մեծով պղտիկով դեռ նույն խելքին կծառայեն, դեռ
չեն խրատված...

— Բայց, Նազարեթ էֆենդի, ի՞նչ ըսավ որ խեղճ վար-
դապետը:

— Ի՞նչ ըսավ, հոն չէի՞ք, չսեցի՞ք, ի՞նչ ըսել է «մեռ-
նողները մեռան աղատեցան, աստված մնացողներուն ողոր-
մի, շուտով աստուծո այցելությունը հասնի». կառավարու-
թյունը ապուշ չէ, ադ խոսքերուն միտքը ինձմե քեզմե լավ
կհասկանա և դեռ ան տեսակ հետևություններ կհանե, որ
խելքե մտքե չի անցնիր: Հիմա խոշորացույցով կդիտեն մեզ,
խոշորացույցով, ե՛րբ պիտի հասկնանք ասիկա:

Ես ալ չկրցա պատասխանել, հին դրժված ուխտերս
մեծ ու պղտիկ բոլոր երդումներով հանդերձ վայրկենաբար
դիտուս մեջ խուժեցին, և ես ստիպվեցա էֆենդին թողնելով
ասոնց դեմ ճակատիլ:

Սակայն մեր պահեստի խոսողը անմիջապես օգնության
հասավ իր թարմ լեզվովը, մյուսներն ալ հետզհետե մեջ
մտան, և ահա մեր դիմումը կնճռոտ վիճաբանության մը
փոխվեցավ: Վիճաբանություն մը, որուն ինչով վերջանալիքը
շատ դյուրին, բայց ե՛րբ վերջանալիքը անկարելի էր նա-
խատեսել:

Բոլորովին անակնկալ օգնություն մը բարեբախտա-
բար փրկեց մեզ: Տիկին Գոճամանյան, որ մինչև այդ ատեն՝

լռիկ նստած մտիկ կընէր, հանկարծ ամուսինին դարձաւ հուզւած.

— Մեղա, դեռ պիտի քաշքշե՞ս. մարդիկը բաներնին գործերնին ձգած քու խրատներդ մտիկ ընելու չեն եկեր, բան մը պիտի տաս, տուր, չպիտի տաս, պարտաւ տեղը գլուխնին ինչո՞ւ կցալցնես:

— Հաղար անգամ ըսած եմ, որ դուն իմին գործերու չխառնւիս, — մուտաց էֆենդին, քովընտի խոժոռ ակնարկ մը նետելով կնոջը երեսին: Բայց և այնպէս խոսքն ալ կարճ կապեց և ոտքի ելնելով հանդիսավոր կերպով մը ըսավ.

— Իմ կարծիքովս աս հանգանակությունն ալ խոհեմություն չէ, կառավարութեան կասկածը կրնա հրավիրել, ես՝ թեև վաղուց ուխտ ըրած եմ աս աղդին գործերուն չխառնելիլ, բայց նորեն չկրցա համբերել և անցած օրը վարդապետին պատմիրեցի, որ հիմակուհիմա հետաձգե հանդանակությունը, մինչև որ կառավարութեան բարկությունը քիչ մը անցնի, սակայն աս անգամ ալ խոսքս մտիկ ընող չեղավ: Ինչ որ է, հիմա որպէսզի չխոսվի թե Նաղարեթը ստակ տալէ կփախչի, և քանի որ ելած մինչև տունս եկած եք, չեմ ուզեր ձեզ պարտաւ ճամբել: Մինակ թե տետրակին մեջ անունս չգրվի, ով գիտե ինչ կըլլա, ինչ չըլլար:

Եվ քսակը հանելով ավելցուց.

— Արդեն երեկ ժամուն մեջ ոսկի մը ձգեցի պնակը, անկե զատ մեր տիկինն ալ իր 20 ոսկինոց ապարանջանն է ձգեր, այնպէս որ...

— Տեր աստված, դեռ պիտի խոսի՞ս աղոր վրա, քեզի ի՞նչ, ես իմ ապարանջանս եմ տվեր, — ընդհատեց տիկինը ավելի գրգռւած:

— Ինծի՞ ինչ, հա, անանկ է յա, հորդ տունեն բերիր 20 ոսկինոց ապարանջանը...

— Հա, հարկավ հորս տունեն բերի, — պատասխանեց տիկինը ու բարկացած դուրս ելավ:

Նաղարեթ էֆենդին քսակը ձեռքը, գլուխը երերցնելէն,

պահ մը կնոջը հտեկն նայելէ ետքը, հանեց երկու ոսկի դրամ սեղանին վրա ու շարունակեց.

— Ասկէ ամէլին չեմ կրնար տալ, աս ոչ առաջին անգամն է և ոչ ալ վերջին: Մինակ թե՛ ինչպէս ըսի՝ չեմ ուզեր, որ տետրակին մեջ անունս ըլլա. իմ ձեռքովս ալ չեմ ուզեր գրել, դուք գրեցեք քրիստոնէյա ոմն Զ ոսկի կամ ամէլի ճիշտը՝ 23 ոսկի, երեկվան մէկ ոսկին ու տիկնոջս ապարանջանն ալ մեկտեղ հաշվելով:

Փա՛ռք քեզ աստված, վերջապէս դուրս ելանք, շնորհակալություն հայտնելով, շնորհակալություն մը, զոր ինք թերեւ նվերին համար կարծեց, մինչդեռ անտանելի քարոզեն աղաւելնում համար էր:

Կարծեմ մոռցա հիշելու, թե էֆենդիին ութ տարեկան պղտիկ որդին, որ մօրը հետ ներս եկած էր, սկզբէն մինչև վերջը հետեւեցաւ մեր խոսակցութեան, ուշադրություն դրամով հետաքրքրութեամբ մը: Իսկ երբ մենք սանդուղներէն վար կիջնեինք, ինք թռչունի պէս վար թռավ մեր կողքէն և տան դուռը բանալով սպասեց:

Դուրս ելնելու միջոցին—պարոն Տիգրան—ըսավ մեզմե մեկուն, և առանց խոսք մը ամէլցնելու, պղտիկ քսակ մը երկնցուց:

— Աս ի՞նչ է, Արամ,—հարցուց պարոն Տիգրանը:

— Ան տղոց տուր,—պատասխանեց փոքրիկը անմեղ շփոթումով մը:

Քսակին ամբողջ պարունակութեանը հինգ հատ արծաթե նոր կտրված փալիւրուն քառսուն փարանոցներ էին:

— Ո՛ր տղոց,—հարցուցի ես, պղտիկ դունչը բռնելով:

— Ան տղոց, որ կըսեիք թե հայր մայր շունին, հայրերնին մայրերնին թուրքերը մեռցուցին, իմ հայրիկս չմեռցուցին, նորեն կուտա ինձի, բայց անոնք ա՛լ հայրիկ շունին որ տա, անանկ չէ՞...

Ուղեղս տանջող խուժանը մեկենիմեկ հալածական դուրս փախաւ գլխէս, և ամենքս ալ գրկեցինք փոքրիկը ու համբուրեցինք:

Դրան առջև կեցած, դեռ կնայեր մեր հտեհն, կարծես չէր ուզել ներս երթալ, այլ մեզի հետ դալ կուզեր, աչքով տեսնելու այն տղաքը, որ ալ ոչ հայր ունեին, ոչ մայր... երբ վերեն՝ պատուհանեն հորը ձայնը թնդաց.

— Ծո՛ւ Երամ, ներս եկուր, կմրսիս:

Դ.

Նազարեթ էֆենդիեն ետքը, կարգը Մելքոն աղա Լուլույանինն էր: Ամբողջ քաղաքին մեջ եղական տիպ մը, որ ամեն բանով արժանի է ընթերցողներու մոտեն ներկայացվելու պատվին:

Ապահով եմ, որ այս ինքնօրինակ ազգայինը իմ նկարագրութեամբս ճանչնալե հետո, եթե երբեք օր մը մեր քաղաքը այցելեք, պիտի ուզեք անպատճառ անձամբ ալ տեսնել զինք: Ուստի ձեզ ավելորդ դժվարութեաններու չմատնելու համար, նախ և առաջ պիտի պատվիրեմ, որ չըլլա թե Մելքոն աղա Լուլույան անունով փնտռեք զինք: Աս, լոկ պաշտոնական և քաղաքավարական հորջորջում մըն է, զոր շատերը չեն իսկ հասկնար, այլ պետք է տալ այն անունը, որով ան հանրածանոթ է: Պարզապէս—Լուլոնց Մելոն:

Սակայն այս քիչ մը արհամարհական և շատերու համար թերևս ծիծաղաշարժ անվանակոչութեանը, աննշան կազմվածքով և մարմնական պակասութեաններով, ճղճիմ տրարած մը թող չպատկերացնե ձեր առջև: Ընդհակառակը, Լուլոնց Մելքոնը այնքան պատկառելի է իր արտաքինով, որ եթե օրին մեկը դիպվածով դիմացնիդ ելներ, կարգաթող կամ ծպտված եպիսկոպոս մը պիտի կասկածեիք զինք:

Գլուխ մը, այնչափ խոշոր, որ ամեն ուսերու գործ չէ կրել, համապատասխան հաստութեամբ միզ մը, կարծես Քրիստոսի լուծ կրելու համար ստեղծված. լայնանիստ թիկունք մը, գրեթե քառակուսի. փոք մը, որ շարժուն միճակի մեջ՝ յուզով լցված տիկի մը պէս կհարկի: Իր սահմանները հետզհետե ընդարձակող, լայնաբաց ճակատ մը, այտերը դեղնադուլն՝ բայց լեցուն. աչքերը՝ թեև քիչ մը անգույն ու

անկենդան, բայց խոշոր խոշոր. մեծ ականոցին տակ թամբի
ձև առած պարարտ քիթ մը. բարակ, շեկ բեխեր, բերանը՝
կարծես սակավ գործածութենեն կծկծկած, իսկ կլոր, մսուր,
երկհարկանի կզակը միշտ մորուքի սաղմերով սեցած: Այի-
սոս սակայն, որ մսեղեն այս հոյակապ շենքը իր բնական
դեղեցկութենեն շատ բան կկորսնցներ՝ զինք ծածկող պա-
տյանին անշքությանը երեսեն: Հասարակ կտորե լայն շալ-
վար մը և մինչև ծունկերը իջնող, կասկածելի գույնով, մեծ
վերարկու մը միայն կկաղմեն հագուստին արտաքին ամ-
բողջությունը: Գլուխը կծածկե ֆես մը, որ տարվան շորս
եղանակներուն հետ գույն կփոխե, իսկ ոտքերը կպատասպա-
րեն այն տեսակ կոշիկներ, որոնցմե՝ իր ամբողջ կյանքին
մեջ՝ առավելն 10 գույգ կարենալ մաշելու համար, կուլոնց
Մելքոնը ջրհեղեղեն առաջ՝ Մաթուսաղաներու դարուն պետք
է ծնած ըլլար, ան ասեն ալ կարծեմ կոշիկի պետք չպիտի
ունենար: Եթե կա բան մը, որ անհասկնալի հակադրու-
թյուն մը կպոռա այս շատ համեստ արդուզարդին քով, ան
ալ կուլոնց Մելքոնին ականոցն է... ոսկի՝ ականոցը:

Չէ՛, պարապ տեղը դուխանիդ մի տանջեք. այդպես ան-
ցողակի կերպով չեք կրնար լուծել այս հանելուկը: Ես, որ
ձեզմե շատ ավելի կհետաքրքրվեի ու կտանջվեի այս հոգե-
բանական առեղծվածով, յոթ տարի շարունակ, գրեթե ամ-
բողջ տրամադրելի ժամանակս, գերմանացի պրոֆեսորի մը
համբերությամբ, ասոր լուծումին վատնելե ետքը, վերջի-
վերջո հույսս կտրելով, ելա 500 դրուշի մրցանակ մը հաս-
տատեցի այս նպատակին համար: Մրցանակը բարեբախ-
տաբար ես շահեցա վերջերս, բոլորովին դիպվածով: Ահա
թե ինչպես:

Օրին մեկը, հեռավոր գյուղե մը քաղաք կվերադառնայի
ձիով, երբ խումբ մը հայ գյուղացիներու հանդիպեցա,
որոնք քաղաքին մեջ առուտուրնին վերջացուցած՝ գյուղեր-
նին կվերադառնային, իրենց պարապ էշերուն հեծած: Այս
հեծելագունդին էն առջևին կհառաջեր՝ մեծկակ սև իշու մը
վրա աշտանակած՝ տարեց գյուղացի մը, որ գավաղանին

ծայրը խոտի տրցակ մը կապած, տակի անասունին աչքերուն առջև երկնցուցած էր: Անմիջապես ուշադրությունս գրավեց այս նորօրինակ գործիքը, և երբ մոտեցանք, ձիւ կեցուցի ու մեկնություն խնդրեցի գյուղացիէն:

— Չհասկցար, հա՞, աղա ջան,—պատասխանեց դյուղացին հպարտ ծիծաղով մը, և գավազանը ուսը դնելով՝ էշը կեցուց,—հա՛, հա՛, հա՛, չհասկցար, հե՞, հեղաք չես հասկնար, քաղքցի չենք, ամա մենք ալ մեզի կյորե խելք ունինք: Սաղ իրեք տարի խելք եմ մաշեցուցեր ասոր համար, աս որ չըլլի անիրավը փետի պես եղած տեղը կկենա: Հա՛, տե՛ս:

Եվ սկսավ գավազանին հակառակ ծայրովը կենդանիին վիզը խթել և սրունքներովը կողերը հարվածել ուժգնորեն: Սակայն անասունը, փիլիսոփայի մը մտախոհությամբ, անշարժ կեցած, հորիզոնը կդիտեր: Հետո մոգական գավազանին դարձյալ նսխկին դիրքը տվավ, և ահա շորքոտանի փիլիսոփան մեկենիմեկ սթափեցավ, զոինչ մը արձակեց ու տուչիկ տալով՝ Պեգասոսի պես արշավասույր հառաջ սլացավ ամբողջ խումբին ծիծաղներուն առջևէն:

Ինչ հեղակարծ, հանճարեղ գործողություն էր, որ այդ վայրկյանին ուղեղիս մեջ կատարվեցավ, ես ինքս ալ չեմ գիտեր: Միայն այսչափ գիտեմ որ՝

— Ակնոցը, ակնոցը,—պոռթկաց հանկարծ բերնես:

Սիկիլիացի փիլիսոփային «էվրիկա՛ն» ավելի խանդավառ աղաղակ մը, զոր խեղճ գյուղացին սխալ հասկնալով, իր հրեղեն ավանակը կրկին կեցուց պահ մը ու պոռաց հեռվէն.

—Ո՞ր Ակնոցը, աղա, ո՞ր Ակնոցը, իմս է, իմս, աստված վկա իմս է, իրեք տարի է անիրավին դաւա ու բալան կբաշեմ:

Ու անմիջապես իր գավազանին ամբողջ մոգական ուժը դործածելով, փախավ քառարշավ:

Կխոսատովանիմ, որ այս մեծ դյուտիս առիթ տվող դիպվածը շատ վայելուչ չէ, բայց ի՞նչ կրնամ ընել, երբ իրո-

դուքսունը աս է: Ասկե դատ, դիտական հետադոտության
սլահանջները կարելի չէ միշտ հաշտեցնել գեղեցկադիտու-
թյան պայմաններուն հետ: Նյութես շեղելու վախս չըլլար,
կրնայի անմիջապես կարգ մը օրինակներ շարել ցուցնելու
համար, որ շատ մը մեծ ու աշխարհ հեղաշրջող գյուտեր,
ասկե ամէլի պակաս վայելուչ ու պակաս յուրջ դիպվածնե-
րու պարտական ենք: Ասով մեկտեղ, քավլիցի ինծի, նմա-
նության ուէ եզր մը փնտռել իսկոնց Մելքոնին և գյուղա-
ցիին անարդ աշխատավորին միջև: Միմիայն գավազանին
ու ակնոցին միջև է, որ հանգիտություն մը կդառնամ, և
գյուտս ալ հոդ է ահա: Եթե օր մը իսկոնց Մելքոնը ան-
ձամբ տեսնելու վայելքին արժանանաք, վստահ եմ դուք ալ
սխտի վավերացնեք իմ այս գյուտս: Խեղճ մարդը, հակա-
ռակ իր մարմնին դժվար տեղափոխելիությանը, ամբողջ
օրը ոտքի վրա է, կանցնի, կդառնա, առանց աջ ու ձախը
նայելու, աչքերը միշտ իր ակնոցին ոսկի շրջանակներուն
սևեռած:

Սովորաբար պատի տակերը և ամայի փողոցները
կնախընտրեն իր երթևեկին համար, որովհետև առանձնություն
սիրող մարդ մըն է և ամբողջ քաղաքին մեջ ոչ մեկ մտերիմ
բարեկամ ունի: Աղդային կյանքեն ու գործերեն ալ հեռու
կապրի, միայն կիրակիե կիրակի ժամուն մեջ կտեսնվի,
դրան մոտ, կոշիկ հանելու տեղը, անկյուն մը կծկտած և
նայր-մերը երգվելուն պես կանհետանա: Թաղական կամ
հոգաբարձու ընտրվելու փառասիրությունն իսկ մինչև այսօր
չէ կրցած մուտք գործել այս մարդուն մեջ:

Մեր քաղաքին էն հարուստ հայն է. մինչև անգամ Նա-
դարեթ էֆենդիեն ալ հարուստ, և ինչպես կխոսվի, առնվազն
երկու անգամ հարուստ: Այս մեծ հարստությունը գլխավո-
րաբար հայրն է դիզեր այնպիսի գործով մը, զոր ինչպես
կպատմեն, լուսահոգին բաւեգործություն կկոշե եղեր: Դրամ
փոխ կուտա եղեր նեղության մեջ եղողներու և կգրավե այն
բոլոր ապերախտներուն կալվածները, որոնք իրմե առած
դրամը ժամանակին չէին վերադարձներ: Որդին ալ, թեև մեր

ծերերը կայնդեն, որ հորը կես հաջողութունն իսկ շունի,
 բայց արդեն պատրաստ ժառանգած ըլլալով բարեգործական
 այս ձեռնարկութունը, հորորդիական հալածատությամբ ու
 ժրաշանորեն կշարունակե զայն: Եվ ահա ամեն բարեգոր-
 ծությանց վարձահատույցն սատված, ինչպես հորը, այնպես
 ալ որդիին, վարձքը տալու համար, առանց անոր իր քո-
 վիկը ժամանելուն սպասելու, այս կանխիկ աշխարհին մեջ,
 իսկ լիուլի կվարձատրե զինք ու հարստութունը ահագին
 համեմատութուններով կաճի ու կաճի: Եթե կա բան մը,
 որ հասարակաց կարծիքին քիչ մը անհասկնալի ու անար-
 դար կթվեցնե աստուծո այս շռայլութունը և ունեց Մեկքոնի
 նկատմամբ, ան ալ սա մտածումն է, թե ի՞նչ պիտի ընե
 այդչափ հարստութունը: Որովհետև Մեկքոնը աշխարհ
 մտած չէ և մտնելուն հույս ալ չկա, քանի դեռ չեն փոփոխ-
 ված այն օրենքները, որոնք Ադամեն սկսած մինչև այսօր
 պարտավորիչ են բոլոր այդ աշխարհը մտնողներուն հա-
 մար: Այն անբառնալի պատճառով, որ բնությունը խեղճ
 մարդուն մարմինը ճոխազարդելու իր արտասովոր եռանդին
 մեջ մտահան ըրած է... մեկ կետը: Է՛հ, ինչ ընե—ամեն
 գեղեցկութուն մեկտեղ չըլլար—ըսեր են: Եվ անդամակ ու
 անժառանգ այս մարդը, իր ամբողջ ուժն ու ուշը հայրական
 ժառանգութունը աճեցնելու սևեռամտածումին նվիրած,
 բնավ ուշադրութուն չի դարձներ իր հաճույքին ու հանգիս-
 տին: Չնայելով որ պալատանման տուներու սեփականա-
 տեր, ինք միշտ իր հորենական հին ու անշուք տանը մեջ
 կապրի, ոմանց կարծիքով օջախին բախտը շիախցնելու
 համար, թեև հանրութունը ժլատ հաշիվներու մեջ կփնտռե
 ադոր ալ պատճառը: Իր անձին ու ներքին կշանքին մասին
 հազար տեսակ մանրավեպեր կշրջին բերնբերան, ժլատ,
 ավելի ծիծաղելի և միևնույն ժամանակ խորհրդավոր արա-
 րածի մը խառնուրդ տիպը ստեղծելով իրմեն: Ամեն տարի
 լուր մը կտարածվի հանկարծ թե՛ Լուլոնց Մեկքոնը փակված
 ու կնքված խոշոր ծրարի մը մեջ, գաղտնորեն իր կտակը
 հանձնած է նազարեթ էֆենդիին, իր մահեն ետքը բանալու

և դորժադրելու պայմանով: Եվ ահա ամբողջ ժողովուրդը անհամբեր կտակին բացվելուն կսպասե, սակայն Լուսնոց Մելքոնը տարին ողջառողջ կբուրրե և հաջորդ տարին նոր լուր մը կձայնձնվի թե կտակը փոխեր է: Ավելցուցե՞ր, թե՞ սլակսեցուցեր: Այդ մասին որչափ մարդիկ, այնչափ կարծիք:

Այս ներկայացումեն հետո, ընթերցողներս թերևս հարցնեն, թե ի՞նչ խելքով մեր հանգանակության ցանկին երկրորդ տեղը բաղմեցուցած էինք այսպիսի մարդու մը անունը: Իրավ որ, եթե հասարակաց կարծիքին նայեինք, ազգային թուղթի ու թանաքի աննպատակ վատնում մը պիտի ըլլար այդ անհուսադրելի անունին առհասարակ ունէ տողի մը վրա արձանագրությունը: Իսկ ընկերներս թեև այդ աստիճան հոռետես չէին, բայց դարձյալ իրենց փորձառությամբ խորհուրդ կուտային վերջին երեսը մտցնել, եթե տեղ ավելնար: Սակայն ես, որ այսօրվան ուսումնասիրություններս դեռ չէի կատարած Մելքոնի մասին, բոլորովին տարբեր կմտածեի:

Այդ մարդը, իր մասին շրջող բոլոր աննպատակ զրույցներուն հակառակ, շողոքորթ, շաղակրատ, հասարակ տեսակեն վաշխառու մը չէր ներկայանար իմ աչքիս: Իր լռիկ, մնջիկ, առանձնասեր բնավորությունը, տարօրինակ զարտուղություն մը, զոր կրցած էր իր արհեստին հետ հաշտեցնել՝ իր խոշոր զանգվածին մեջ կորսված բարության խորհրդավոր խորշ մը կասկածել կուտար ինձի: Այս կասկածիս ավելի ուժ կուտային ամեն տարի նորոգվող կտակին պատմությունը և մանավանդ նախընթաց օրինակ մը, որ դեռ չէր մոռցված: Մելքոնին լուսահոգի հայրն ալ, ինչպես հիշեցի, պակաս բամբասված ու ատելի մեկը չէր եղած, բայց այդ միևնույն մարդը Հայաստանի մեծ սովին ատեն, հանկարծ 100 ոսկիի նվիրատվությամբ մը ամենքը ապշեցուցած և դրեթե ազգային բարերարի մի լուսապսակովը մեռած էր: Արդ՝ ի՞նչ իրավունք ունեինք չհուսալու, որ որդին, մյուս հատկություններուն հետ, այդպիսի անակնկալի մը ընդուն-

նակությունն ալ կրնար ժառանգած ըլլալ հորմեն. մանա-
 վանդ որ ներկա կացութիւնը անհամեմատ ավելի ցնցող էր,
 քան մեծ սովը: Հասարակաց կարծիքը շատ արդար չէր
 քվեր ինծի, բայց և այնպէս մինչև իսկ այդ կարծիքին մեջ
 հույսի նշույլ մը կար, բարեգործական խոշոր կտակի մը
 ակնկալութիւնը: Գալով բամբասանքներուն, եթէ այդչափ
 բարակը փնտռեինք, քանի՞ հոգի կրնայինք ջոկել մեր մշուս
 հարուստներեն, որ արդար վաստակով հարստացած ըլլա-
 յին ու իրավունք ունենային Մելքոնին վրա քար նետելու...
 Ու նույնիսկ հասարակութեան այս ծայրահեղորեն խիստ վե-
 րաբերումն էր թերեւ, որ մարդը խրաչեցուցած ու մեկու-
 սացուցած էր: Հավաքելով, դիզելով ի՞նչ պիտի ընեն վերջի
 վերջո, քանի որ իրմէ դատ մեկը չունէր: Չէ՞ որ ինքն ալ
 մարդ էր վերջապէս, հարկավ կմտածեր այս անխուսափելի
 հարցի մասին. ընդունելով նույնիսկ որ սիրտ չունէր, բայց
 և այնպէս խելք ունենալուն վրա ոչ ոք կկասկածեր: Մեկ
 խոսքով, չեմ գիտեր ինչ անբացատրելի նախազգացում մը
 կվատահեցներ զիս՝ թէ այդ մարդեն քան մը պիտի ելնէ
 այս անգամ և մեծ քան մը: Այս մասին 90 տոկոս հույս
 ունէի, իմ մտածումս էր միայն այդ մեծ քանին հարմար
 ծրագիր մը դռնել և ատ ալ դուած էի արդեն, մեծ որբա-
 նոց-արհեստանոց մը:

Ահա այս խորհրդածութիւններու և այս խոշոր ակըն-
 կալութեան կռիւններով էր, որ Լուսնոց Մելքոնին անունը մեր
 հանգանակութեան ցանկին մինչև երկրորդ տողը կրցա հա-
 նել: Նախ այն մտածումով, որ այս անսովոր պատիւը
 անոր անարգված ու ստորնացված արժանապատիւութիւնը
 պիտի գգվեր ու բարձրացներ, և երկրորդ՝ ես ինքս կհատ-
 նեի դործը ժամ մը առաջ գլուխ հանելու անհամբերութենեա:

Ե.

Նորակառույց ներհարկանի, դեղեցիկ, մեծ շէնք մը,
 քնդարձակ պարտեզ-բակով մը շրջապատված: Արտաքին
 հոյաշէն դրան երկու փեղկերը կոնակի վրա բացված են

Տուար տալու համար ժողովրդի հոսանքին, որ դեռ կշա-
լունակի: Ներս մանողներու առաջին նայվածքը կգրավե
ներքին դրան ճակատին, դալար սստերով դրսսանգված,
ապխտակ մարմարի վրա սսկեզօծ տառերով հետեյալ արձա-
նագրութիւնը. —

Հաստատութիւնս այս կառուցով համի Տյառն 1897
և տոմարական թվականիս հայոց ՌԶԽԵ-ՌԶԽԶ. հա-
ռաջնորդութիւն Տ. Ներսիսի բարեջան ծայրագուն
վարդապետի Տարսնեցիս և արդար արդյամբ և ծա-
խյութ բարեժառանգ և բարեսեր Ազա Մելքոնի Լուլու-
յան, հանուն որս և կոչեցով Որբանոց-Արհեստանոց
Լուլույան:

Կարգալ գիտցողները այս հուշատախտակին հանդեպ
Պիկենան պահ մը և դէտու ոգևոր օրորումներով կկարդան
շաշն, ներբողական բացականչութիւններ փոխանակելով
իրենց քովիններուն հետ: Դիտելու արժանի են մանավանդ
ձերերը. նախ համր ակնարկ մը կվերցնեն տախտակին,
կարծես տեղը նշան բնելու համար, և ապա ծանրաշարժ
արարողությամբ մը ակնոցնին հանելով քթերնուն կդնեն ու
առնվազն քառորդ ժամ մը ակնապիշ կմնան, կարծես յու-
րաքանչյուր տառի վրայեն կանցնին աչքովնին, հիշտ այն
երկյուղած դժվարությամբ, որով նաբեկի նոր դուխ մը պի-
տի կարգային: Իսկ ան այբուբենները իրենց աղիտութիւն
մը ա ողբալու ժամանակ չեն ունենար, անմիջապէս կբոլոր-
վին քանի չը հաճոյակատար հայրենակիցներու շուրջը,
որոնք ինքնաբերարար ինքզինքնին ասոնց տրամագրութիւն
տակ դրած են և միկնուն ժամանակ առիթեն կօգտվին,
պրաքարի կասկածելի հմտութիւննին հրապարակ փռելով
իրենց ունկնդիրները ապշեցնելու: Հանգիստավոր շեշտով մը
կկարդան արձանագրութիւնը, աշխարհաբարի կթարգմանեն,
մեկնութիւններ կուտան, բացատրութիւններ կալեցնեն
իրենց կողմեն, այնպիսի կարևոր ձևերով, որ կարծես հե-
թական նորագյուտ բեռագիր մը լուծեն:

Դրան առջև խռնված այս ամբողջ բաղմոթյունը հետքահետև ներս կուղղվի: Բայց վերջին խումբերը ալ չեն կրնար հառաջ շարժիլ: Ներքնագավիթը արդեն լեցված է, հոս ալ ամեն ոք կշանա արմուկով ճամբա բանալ ղհպի ներս, սակայն իզուր: Փողանցքին մեջ բաղմոթյունը անթափանցելի պարիսպ մը երկարած է, մինչև դիմացի մեծ սրահը, որու լայնաբաց դռներն երգի ու ճառի ձայներ դուրս կխուժեն փոփոխակի: Շատերը արդեն ներս անցնելու հուսահատ՝ ետ կդառնան, գեթ չենքին մյուս մասերը սլտտելու:

Սրահին մեջ ասեղ ձգելու տեղ չկա. բոլոր աթոռները գրավված են, իսկ ետևի շարքերը ոտքերու մատներուն վրա կոխելով՝ կարծես իրարու ուս կուղեն բարձրանալ, բան մը տեսնելու համար: Ներքնակողմը մեծ, կլորակ սեղանի մը շուրջը կիսաբոլորակ մը կկազմեն ազգային վարչական մարմիններու անդամները, իրենց մեջտեղը ունենալով ծերունազարդ վարդապետը: Դիմացը՝ դպրոցական փայլուն նստարաններու վրա շարված են 7—15 տարեկան 50 աղայք, նոր համազգեստներու մեջ ժպտուն, իսկ երկու կողմո տեղ բռնած են ազգային վարժարաններու երկսեռ աշակերտները, իրենց ուսուցիչներուն հետ:

Նորաշեն հաստատության բացման հանդեսն է: Հանդիսավոր պատարագեն հետո, զոր առաջնորդը մատուց հատկապես հաստատության բարերարին ծնողներուն հոգուն համար, հոգեհանգիստ կատարվեցավ անոնց դեղեզմանին վրա, և ամբողջ բաղմոթյունը դեպի նոր շենքը ուղղվեցավ:

Տնօրհներեն ետքը, վարդապետը բնաբան առնելով Հիսուսի խոսքը՝ «Ամեն, ասեմ ձեզ, որովհետև արարի՜ միում եղբարցս այսոցիկ փոքրկանց՝ ինձ արարի», հուղված ու հուղիչ շեշտերով բացատրեց բարեգործության հանդերձալ կյանքի մեջ գտնելիք վարձատրությունը և անոր վսեմ ու անխառն հաճույքները նույնիսկ այս աշխարհիս վրա, վեր հանեց բարձր առաքինությունները օրվան բարերարին, որ հազարավոր ոսկիներու ծախքով այս հոյակապ

շենքը կանգնած էր և հարուստ կտակով մը անոր դոյու-
թյունը մշտնջենապես ապահոված. հայտնեց, որ թեև նոր
հաստատությունը առաջժամ 50 որբեր միայն ունի, բայց
շենքը կրնար 150 հոգի պատսպարել, ու այդ թիվը շուտով
պիտի լրացներ. և խոսքը կնքեց սրտագին առատ մաղ-
թանքներով, մեծ բարերարին ու անոր դաստակերտին հա-
մար:

Հետո հաջորդաբար խոսեցան քաղաքական ժողովի,
թաղական և ուսումնական խորհուրդներու ատենապետները:
Ազգային վարժարանի աշակերտներեն մեկ քանին արձուկ և
ոտանավոր ուղերձներ կարդացին: Աշակերտական երդեցիկ
խումբը մեջընդմեջ կերպեր, արտասանություններ կըլլային,
և մինչև իսկ վարտիքնին կապել չգիտցող մանկապարտեզի
անուշ, թլվառ պզտիկներ իրենց մեներգներով ու տրամա-
խոսություններով հանդեսի փայլին կնպաստեին:

Իսկ ժողովուրդը, աննկարագրելի խանդավառութենեն
կարծես մոլեգնած, յուրաքանչյուր ճառ կամ ուղերձ որոտոն-
դոստ ծափահարություններով ու գոռ աղաղակներով կվալե-
րացնե—«Կեցցե՛ բարերարը, կեցցե՛ աղա Մելքոնը, կեցցե՛,
կեցցե՛» երկարածիգ բացականչությունը պարբերաբար շեն-
քը կցնցե ու ամբողջ թաղին մեջ կարճադանքե:

Իսկ օրվան հերոսը... մեծ բարերա՛րը... անուններու
պատահական նմանությո՞ւն մը լոկ, թե՛... բայց չէ, չէ,
կասկած չկա, սա մեծադիր լուսանկարին նայեցեք, որ ոս-
կեզօծ շրջանակի մը մեջ՝ դիմադի պատը կդարձարե, ան է,
ան է, ճիշտ ու ճիշտ մեր Կուլոնց Մելքոնը: Բայց ինք ո՞ւր
է, չըլլա՞ թե... կտակը բացված ըլլա վերջապես: Հոս է,
հոս, ահա, հոն, վարդապետին աջ կողմը: Մեծ բազկաթոռի
մը վրա կծկտած, իր մարմնին պատկառելի դանդաժը ամ-
փոփելու, պզտիկնալու անկարելի ճիգին մեջ է կարծես:

Խեղճ առանձնասեր, համեստ մարդը շվարած է այս
արտասովոր ցույցերուն առջև, որոնց միակ առարկան ինք
է: Ձեռքերը կուրծքին, գլուխը վայրահակ, ոչխարային խո-
շոր, բարի աչքերովը հաղիվ երբեմն դադառագողի ակնարկ

մը կսպրդեցնէ դիմացը շարված տղոց վրա: Բայց դեմքը հոգեկան անպարագիր երանության մը տկներէ ճառագայթումովը կցուլա: Մինչև իսկ արտաքինն ալ անհամապատասխանակերպության մը ենթարկված է: Մեծ վերարկուն ու շալվարը դերձակի խանութեն նոր ելած ըլլալու խրոխտ երևույթը ունին. ֆեսին ձեն ու գույնը բոլորովին տարբեր են, և սովորաբար ածելիի կարոտ երեսը ալսօր հղկված մարմարի պէս կփայլի: Բոլոր աչքերը իրեն ուղղված են, ամեն շարքերու մեջ փափառք մը ու երբեմն լսելի բացականչութիւններ կթռչտին իր հասցեին: Բոլոր ատենութիւնները, բոլոր արհամարհանքները, բարեգործության այդ մեկ հալածածովը փշրված էին և տեղի տված ճիշտ այն զգացումին, զոր երկար ատեն քառված ու հալածված սուրբի մը տեսքը պիտի արթնցնէր դարձի եկող հաւածիչներու սրտին մեջ: Հիմա, ամենեն ավելի անոնք էին խանդավառողները, որոնք ամենեն ավելի բամբասած էին զինք. ոչ ոք մտքեն կանցներ, թէ մարդն է, որ փոխված է, ոչ, այլ ընդհակառակը, ամենքն ալ այն զգացումը կխանդաղատէր, թէ ան միշտ այսպէս բարի եղած է, միշտ այնպէս հեղ, և միայն իրենք են, որ չեն կրցած ճանչնալ ու անարդար դատաստանով դատած են խեղճ, անխոսուկ, բարեմիտ մարդը: Ու հիմա արդար քաղության և հանդիսավոր հատուցումի օրն է — կեցցե՛, կեցցե՛ Աղա Մելքոն, կեցցե՛ բարերարը:

Հապա ե՛ս: Է՛հ, մի հարցնեք, գրեթէ օրվան երկրորդ հերոսն եմ: Հանդեսին տոնապետութիւնը ստանձնած, կանցնիմ, կդառնամ, հրամաններ կարձակեմ, կարգադրութիւններ կընեմ, հպարտ, ուրախ, ոգևոր: Չէ որ ես էի հասարակաց կարծիքին կողմէն տգիտաբար աղբանոց նետված այս խոշոր մարդարիտը երեսն հանողը...

Խեղճ բարերարը վերջապէս կստիպվի ոտքի ելնել, համը հանդիսավորի դերին մեջ շնչալու համար: Սակայն հազիվ լսելի ձայնով մը քանի մը խոսք միայն կկարենա թոթովել:

— Սիրելի հայրենակիցներս, շնորհակալ եմ, շատ

շնորհակալ եմ, աստված մեզմե դեռ շատերը աս ուրախության արժանացնե:

Բայց այս անպաճույճ, կցկատւր խոսքերը բոլոր ճառերին ալելի տպաւորութիւն կգործեն, և բազմութիւնը բուն ծափահարութիւններու ընկերացած, միաբերան ամեն-ներով կձայնակցի իրեն:

Այս միջոցին համազգեստավոր 50 տղայքը խմբովին երգ մը կերգեն բարերարին ձոնված, ապա տեղերնեն կենեն և կարգով կմոտենան ու իրենց «բարերար-հայրիկին» ձեռքը կհամբուրեն: Ապա Մելքոն Լուսույանը, հակառակ իր ամբողջ ամսթիւսած ճիգին, չի կրնար իր արցունքը զսպել, խոշոր տղու հեկեկանքով կուլա ու մեկիկ-մեկիկ կգրկե իր նոր զավակները, որոնք նույնպէս կիգծկին: Աստված զինք ամուսնական երջանկութենեն զրկեց, բայց ահա այսօր 50 որդի մեկեն կպարգևե: Բայց չէ, միայն ուրախության արտահայտութիւն չէ այդ արցունքը, որ տղայութեան շրջանը անցնելէն ի վեր թերեւս առաջին անգամն ըլլալով իր դիրուկ աչտերը կթրջե: Իր հեկեկանքին մեջ ցավադին շեշտ մըն ալ կա, դառն մորմոքը, որ այսչափ ուշ կթևակոխեի հոգեկան այս անձառ երանութեան աշխարհը, մինչդեռ անոր բանալիները վաղուց ի վեր իր գրպանին մեջ կժանդոտէին:

Վարդապետը, կրկին քանի մը խոսքով և պահպանիչով հանդեսը կփակե ու իր քովիններուն հետ բարերարը կառաջնորդե դեպի առաջնորդարան, ուր թաղական խորհուրդի կողմէ հացկերույթ մը պատրաստված է անոր ի պատիւ: Սակայն հանդիսականները դուրսով ճամբա չեն տար, իրար հրելով, հրմշտկելով, ամենքն ալ հառաջ անցնիլ կուզեն, մոտեն տեսնելու այն մարդը, զոր ասկէ առաջ հազար անդամ տեսած էին զղվանքով ու ծաղրանքով: Տարեցները ձեռքը կթոթվեն, քանի մը խոսք ուղղելով, մեկ քանին նույնիսկ կհամբուրվին հետը, մինչև անգամ քանի մը մայրեր իրենց պզտիկները գրկած կմոտենան որ ձեռքը համբուրել տան...

Այս տեսարանին առջև ահամա խորհրդածություն մը պաշարեց դուխս:

Եթե կյանքի կրկեսին մեջ բոլոր մարդիկ, առանց բացառության, միմիայն իրենց անձնական ուժով ու արժանիքներով մրցելու հարկադրված ըլլային, մեր անմահ բարերարներեն քանի քանիներ անծանոթ ու անհիշատակ կորսրված պիտի ըլլային հասարակ մահկանացուներու այն անփառունակ զանգվածին մեջ, զոր ժամանակի հոսանքը անդու կքշե կտանի հավիտենական մոռացության անդունդը... Եվ այս տեսակեն դեռ որչափ մարդիկ կան մեր մեջ, որոնք, նորածինները բաշխող ժամկոչ-աղբոր և կամ կույր բախտին սոսկ մեկ քմահաճույքին շնորհիվ, այսօր ի վիճակի են առանց քրտինքի, առանց զրկանքի, առանց նեղության, լոկ ձեռքի մեկ շարժումով, իրենց անունները քանդակել տալու ազգային երախտադիտության ապառաժին վրա, այն անուններուն քով, որոնց տերերը տիտանի ճիգերով, զրկանքի կյանքով ու հոգեմաշ տառապանքներով միայն կրցած են հոն արձանագրվիլ: Որչափ կան այսպիսիներ, որոնք սակայն չեն մտածեր, չեն ուզեր...

— Ո՛վ է՛...

Ահանջիս թմբուկը լիակող այս անդնդային խուլ ձայնը հանկարծ այնպես մը ցնցեց դիս, որ ամբողջ գեղեցիկ պատկերը վայրկենապես աչքես անհետանալով, փոխարենը կուլոնց Մելքոնին խաբխուլ տան դուռը ցցվեցավ առջև...

Նազարեթ էֆենդիին տունեն ելնելի ետքը, երեւակայությունս՝ սլզտիկ Արամին դեպքեն թռիշք տաւ՝ սկսած էր հուշի ոչորտներուն մեջ թևապարել, հետևաբար չէի նկատած, որ արդեն Մելքոնին տունը հասած էինք ու ընկերներս դուռը կղարներին:

— Կարծես Մելքոնին ձայնն էր, չէ՞, — հարցուցի ընկերներուս, խելքս դուխս ժողվելով:

— Հարցնելու պետք կա՞ր, — պատասխանեց անոնցմե մեկը, հանդանակության տոմարը անութեն հանելով, — ուրիշ ո՞րու բերանն է ինկեր այդ տեսակ ձայն հանել:

Տունն էր ուրեմն: Հրճվանքի կտիկ մը անցավ մարմնեւ. սիրտս սկսավ տրոփել, շուտով պիտի վճռվեր, քիչ առաջվան տեսիլքս անմիտ ցնո՞րք մըն էր լոկ, թե իրականութեան նախագուշակ մտապատկեր մը:

Այդ միջոցին դրան վերեւ պատուհանի նմանող պզտիկ դռնակ մը բացվեցավ և նշմարվեցավ դեմք մը, որուն արարածներու ո՞ր դասին պատկանիլը չկրցանք որոշել, որովհետեւ դռնակը վայրկենաբար կրկին փակվեցավ: Հինգ րոպեի շափ սպասեցինք, հուսալով, որ այս լրտեսումեն հետո բացումը չպիտի ուշանար, սակայն իզուր: Քանի մը ուժգին բախում, երկրորդ հինգ րոպե մը ևս սպասում, կրկին քանի մը ջղաձգային բախում և վերջապէս ոտքի ձայն լսվեցավ դրան ետեւ, ու ցանկալի մուտքը բացավ մեկը, որ քիչ առաջ վերեւի ծակեն մեզ լրտեսողը ըլլալ կ'իջներ:

Գլուղացիի տարազով, նիհար, երկայնահասակ երիտաւարդ մըն էր: Կարմիր մազերով, ետեւը դեղնագուշն բիծերով արատավոր, քիթը՝ կարծես ճակատն ի վեր մագլցելու խուճիգով մը՝ վեր սրկված, ունդերուն ամբողջ գաղտնիքը կցուցադրեր: Պղտոր-կապույտ աչքերեն մեկը կիսով չափ փակ էր, և դեմքը ընդհանրապէս քունեն նոր արթնցածի տպավորութիւնը կ'զործեր:

— Աղան տունը չէ,—ըսավ տարօրինակ արտաւածը, առանց մեր հարցումին սպասելու և դրան փեղկը բռնած, ոտքերովը այնպիսի անհանգիստ շարժումներ կ'ընէր, որ կարծես թե դուռը վայրկեան մը առաջ փակելու անհամբերութենէն կ'ալարեր:

— Ի՞նչպէս թե տունը չէ,—գոչեցինք գրեթե ամենքս միաբերան:

— Տունը չէ, քիչ մը առաջ դուրս ելավ:

Պահ մը իրարու երես նայեցանք ապշած:

— Հապա ո՞ւր է,—հարցուցի ես, կասկածոտ նայվածք մը կախելով մարդուկին երեսն ի վար, որ ըստ երևույթին՝ ձուլոնց Մելքոնին սպասավորը ըլլալու պատիւը ունէր:

— Չեմ դիտեր,—ըսավ որ այսօր շատ ուշ կուգամ,

կարելի է հեշ չգամ ըստվ, — պատասխանեց գյուղացին և մատներով սկսավ դրան բանալիի ծակին հետ խաղալ:

Առջի բերան կարծեր էի թե աչքին մեկը կույր է, սակայն սխալա շուտ նկատեցի, որովհետե քիչ մը ետքը փակ աչքը մեկենիմեկ բացվեցավ և փոխարենը անմիջապես մյուսը փակվեցավ: Կերևա թե խնայողության համար աչքերը հերթով կբանցնէր:

Ընկերներս ճարահատ, ետ դառնալու հակամետ էին, բայց ես առանց խնդիրը խորհրդակցության դնելու — վնաս չունի, մենք կսպասենք, կարելի է քիչ մը ետքը կուգա — ըսի և կիսաբաց դուռ սպասավորին ձեռքեն հրելով ներս մտա, ընկերներս ալ առանց առարկության հետեցան ինծի:

Սպասավորը այս անսպասելի որոշումս լսելուն պես, այնպիսի տաղնապով մը ներս քշեց, որ եթե սերիշ կասկած չունենայինք՝ պիտի կարծեինք, թե մեզ գողի տեղ դնելով տանիք կվազեր հավար կանչելու: Բայց, երբ խարխուլ սանդուղքներեն վեր ելանք, ան կրկին մեզ դիմավորեց, բավական հանդարտած գեմքով, և մացուց սենյակ մը, որ կերևա թե իր աղաչին դահլիճն էր:

Գրեթե քառակուսի, բավական մեծ սենյակ մը, երեք պատուհանով, որոնցմե երկուքը ետևի փողոցը կնայեին, իսկ մյուսը բակին վրա: Պատերը անհիշատակ ժամանակներե ի վեր ծեփիչի գոյութունը մոռցած կերևնային: Կահ-կարասիքի ամբողջութունը կկազմէին հասարակ, դռնաթափ կապերտ մը, որ հակառակ իր բռնի առածության չկրնալով հատակը ամբողջովին ծածկել, տակի խտրին մեկ մասը մերկ ձգած էր: Դիմացի պատին երկայնքին արեւելյան բազմոց մը բարձերով, կողմնական պատերու տակ քանի մի հինումին աթոռներ, իսկ սենյակին մեջտեղը կլորակ մեծ սեղան մը, որու վրա սիգարետով լեցուն կերակուրի պնակ մը և քանի մը մոխրամաններ ամայությունը պարսկելու կաշխատէին:

Ընկերներս բազմոցին վրա շարվեցան, իսկ ես աթոռ

մը առնելով բախին վրա նայող պատուհանին առջև տեղ
բռնեցի, ուրիշ կարելի էր դուրսի դրան վրա հսկել:

Քաղաքավարի սպասավորը, մեզի սիգարետ հրամցնելե
հարը, կրկին անհետացավ:

— Է՛հ, ի՞նչ խելքով ներս մտար,— հարցուցին ինձի՝
բնկերներս:

— Հապա ի՞նչ կուզեիր որ ընեինք, ե՛տ դառնայինք:

— Անշուշտ ավելի լավ էր ետ դառնայինք,— քսավ
Տիգրանը,— ուրիշ անգամ կրնայինք կրկին գալ:

— Ի՞նչպես թե ուրիշ անգամ, այս հաշվով հիսուն ան-
գամ ալ դալու ըլլանք, ազան տունը չախտի գտնենք. դուք
ինձի ան ըսեք, երբ որ դուք զարկիք, ո՛վ է— պոռացողը
տանտիրոջ ձայնը չէ՞ր:

— Տարակույս չկա, որ Մելքոնին ձայնն էր,— պատաս-
խանեց մեր գանձապահը,— անպիտանը անպատճառ ներսը
պահվտած է:

— Թող պահվտի. ես հիմա գինք մեջտեղ կհանեմ,—
ըսի ինքնավստահ շեշտով մը:

— Ի՞նչպես կհանես:

— Ի՞նչպես, շատ պարզ կերպով, հիմա պատրվակ մը
բռնելով ամբողջ տունը կշրջիմ. դուք ալ հոս տան դրան
վրա կհսկեք, որ չըլլա թե վաղտագողի դուրս փախչի, և ուր
որ է երևան կելնե:

— Բայց տա քաղաքավարութեան հակառակ է,— գիտնւ
տվալ մեր քաղաքավար ատենադպիրը:

— Կեցցե՛ս դու, ի՞նչ ալ աղեկ գտար քաղաքավարու-
թյունդ ծախելու տեղը, հապա ո՞ր քաղաքավարութեան հա-
մաձայն է տունը ըլլալ և այցելուները խաբել...

— Եվ ան ալ այսչափ ապուշ կերպով,— ավելցուց մեր
գանձապահը, որ ինձմե պակաս գրգռված չէր երևնար:

— Չգէ, աղբար, ձգե ի սեր ասածո, ել գործերնուս
երթանք,— սկսան հորդորել մյուսները, գետինն անցնի ինքն
ալ, իր տալիք սւռահն ալ. մենք արդէն առաջուց ըսինք քե-
զի, որ այդ խողեն մաղ մը անգամ չի փրթիր:

— Չէ, անկարելի է. աս դռնեն դուրս չեմ ելներ, մինչև որ չխայտառակեմ անպիտանը,—եղավ իմ վերջնական վճիռս:

Ընկերներս շորս կողմն վրաս թափած դեռ կջանային համոզել զիս, երբ բարեբաղդաբար սպասավորը կրկին ներս մտնելով վիճաբանությունը ընդհատեցավ:

Սուրճ կբերեր: Իսկ այսչափ շուտ սուրճ բերելը «վայրկյան մը առաջ կորսվեցե՛մ գնացե՛մ»-ի պատկերավոր թարգմանությունն է մեր կողմը:

Սուրճեն ումպ մը առի, խմվելիք նեկտար շէր. բանի մը չնամանող համը կմատներ, որ արդեն քանի մը անգամ եփված պաղած և վերջին անգամ կրկին տաքցված էր ի պատիվ մեզի: Ընկերներս համը ճաշակելն հետո իրենց բաժակները ետ տվին, իսկ ես իմս պատուհանին մեջ դրի և սիգարետ մը վառելով՝ անբաղաքավար ծրագրիս գործադրությունը հառաջաբանելու նպատակով՝ քաղաքավարի խոսակցություն մը սկսա սպասավորին հետ, որ սուրճի ափսոն բռնած՝ բաժակիս կսպասեր:

— Սղբար, անունդ ի՞նչ է:

— Ղունկիանոս է, բայց խնկո կըսեն,—պատմասխանեց գյուղացին, շնորհալի ժպիտ մը փորձելով:

— Մյս սուրճը դո՞ւն ես եփեր, խնկո աղբար:

— Հրամանք ես, աղա ջան:

— Կեցցե՛ս, այսպես սուրճ կյանքիս մեջ դեռ չէի խմեր:

Ղունկիանոսը այս compliment-ն շողորթթվելով, սկսավ իր ուրախությունը կենդանի կերպով արտահայտել, սաղի պես մեյ մը մեկ ոտքին վրա կկենար, մեյ մը մյուս ոտքին, ամեն անգամին ալ համապատասխան կողմի աչքը խփելով:

— Է, աղադ քեզի ամսական ի՞նչ կուտա:

— Ամսական չեմ առներ, լուսահողի հայրս ժամանակին ազալին հորմեն ստուկ էր փոխ առեր, չէր կրցեր տալ, պարտքը երթալով շատցեր էր, աղան մեր տունն ու հողը

պիտի ծախեր, բայց մայրս ու աղբարներս շատ աղաչեցին, շատ լացին, աղան խղճաց շժախեց. շատ լավ մարդ է. աստված գործը հաջողե: Հիմա տարվե տարի ցորեն կուտանք պարտքի տեղ, տոկոսի տեղ ալ աղային ծառայություն կընենք, ձմեռը մեծ աղբարս կուգա կծառայե մինչև ցանքի ատենը, գարնան ալ ես մինչև կալուկասի վերջանալը: Բայց անցածները մեր դեղացի Դուրսունին մանչը կալին մեջ դանակով զարկեր է աղբարս, ադոր համար չկրցավ դալ աս ձմեռ, ամիս մըն է պառկած է: Մեր աղան շատ քրիստոնյա ողորմած մարդ է, շատ, շատ,—կրկնեց խնկոն. պարզամիտ հիացումի անկեղծ շեշտով մը,—ուրիշը բլլար, ունեցած շունեցածնիս ծախեր էր, բայց աղան շժախեց, մեղքցավ մեզի. աստված երկար կյանք տա մեր աղային:

— Ամեն,—պատասխանեցի ես, գլուխս շարժելով:

— Ախոս որ աս տարի գլուղ չկրցա երթալ,—ափելցուց Ղուկիանոսը,—ձմեռները գեղին ժամը տիրացություն կընեն:

Արդեն առաջին հարցումիս պատասխանեն հասկցած էի, որ դիմացինս հասարակ գլուղացի մը չէր, քանի որ իր տնտեսին ստուգաբանությանն իսկ հմուտ էր, սակայն իր այս անմեղ փառասիրությունը անուշադիր շփոխելու համար, բացականչեցի.

— Ինչ կըսես, ուրեմն կարդացող ես:

— Հրամանք ես, յոնճալուցի Համբարձում վարժապետին քով եմ կարդացեր,—պատասխանեց տիրացու խնկոն, հանկարծ երկու աչքերը մեկեն բանալով և այնպիսի հպարտ ձևով մը, որ կարծես թե աշխարհահռչակ պրոֆեսորի մը անունը կուտար:

Նկատեցի, որ Համբարձում վարժապետին աշակերտը վտանգավոր ախորժակ մը ցույց կուտար իր ուսանողական սխրագործությունները պատմելու, ուստի խոսքը իմ բուն նպատակիս շրջելու համար՝ անմիջապես ոտքի ելա, սուրճի բաժակը ավաեին մեջ դրի և հարցուցի.

— Տիրացու Խնկո, աղադ մինակ մարդ է, առ ահագին տունը ի՞նչ կընէ:

— Ի՞նչ ընէ,—պատասխանեց Խնկոն, որին տիրացու տխուր մեծ փոխարինություն մը եղավ իր ինքնակենսագրությունը շկարենալ շարունակելուն համար,— պապուն օջախն է, չի ուզեր ձգել:

— Եթե չի ուզեր ձգել, դոնե թող նսրտվել տա, առ ինչ է, ավերակ է դարձեր:

— Շատ ստակ կերթա, աղա ջան, շատ ստակ, 100 տարվան տուն է:

— Հարցար տարվան, ուրեմն կատարյալ հնություն է, լավ որ ըսիր, ես հնություններով շատ կհետաքրքրվիմ, երթանք մեյ մը շենքին բոլոր մասերը ցույց տուր տեսնեմ:

— Բան չկա տեսնելու, աղա ջան, հեշ բան չկա,— ըսավ Խնկոն շփոթած և տան տարիքը հայտնելուն շարաշար զղջացած,— ավերակ է, ամենեն նոր սենյակը առ է:

— Վնաս չունի, ես կուզեմ տեսնել:

Խեղճ տիրացուն վայրկյան մը շվար մնալի հետո, հանկարծ—հիմա կուզամ—ըսավ ու սենյակեն դուրս վազեց այնպիսի շտապով մը, որ դրան առջև սուրճի բաժակներն մեկ քանին ափսեհն վար ցատկելով ջարդուփշուր եղան:

Ընկերներս, որ մեծ զվարճությամբ ախանջ կդնեին մեր խոսակցության, այս տեսարանին առջև ընդհանուր քրքիջ մը արձակեցին, բայց միևնույն ժամանակ կարեկցությունին շարժվեցավ, և կրկին սկսան հորդորել զիս, որ հրաժարիմ անդուժ գիտավորութենեա: Իմ սիրտս ալ սպիտա չէր շարժած անմեղ տիրացվին դժնդակ դերին վրա, բայց բարկությունս ավելի մեծ էր:

— Դուք մի խառնվիք, քաղաքավարի տեղերնիդ նստեցեք, միայն թե չմոռնաք դուրսի դրան վրա հսկել:

Եվ առանց Խնկոյի վերադարձին սպասելու համբա ելա... մեր ապագա բարերարին գլուտը ընելու:

Հյուրասենյակեն դեպի տան ներքին կողմը տանող

Համբարն շատ ապահով չէր երևնար: Յաժ, նեղ, ծռռռամուռ
փողանցք մը, որու ծայրը մթության մեջ կկորսվեր, առիքը
տեղ-տեղ կառկածելի կերպով փոք տված էր, և պատերուն
վրա կախարդական խաղերու ձևով ճյուղավորված ճեղքերը
կարծես մոտալուտ աղետի մը սպառնալիքը կխմբագրեին:
Վարանումի մեջ էի, երբ մութին մեջ բանի մը խլրտիւր
նշմարեցի ու հանկարծ մեկը ցատկեց առջև... փառք առ-
տուժո, սատանա չէր, ընդհակառակը, սուրբ... Ղունկիա-
նոսն էր:

— Կտեսնա՞ս, աղա ջան, պտրտելու տեղ չէ, ամբողջ
ավերակ է,— ըսավ, իր եկած կողմը ցույց տալով:

— Ավելի լավ, արդեն ես ալ ավերակներու նիրահար
եմ,— պատասխանեցի տիրացվին կռնակը ծեծելով:

Վտանդավոր կիրճը անցնելով ողջ ողջ տան ներքնա-
կողմը թափանցելե ետքը, ալ առանց շատ վստահելու
Խնկոյի կիկերոնությանը վրա, ձեռքովս կրանայի հանդի-
պած բոլոր դռները և ոստիկաններուն իսկ նախանձը շար-
ժելիք աշալրջությամբ մը կխուզարկեի ամեն ծակուժուկ:
Սենյակներեն մեկ քանիի մեջ կտորտած անպետք կահա-
րասիներ թափված էին, մեծամասնությունը բոլորովին դա-
տարկ էր, միակ բնակիչները սուրդերն էին, որոնք պատերն
ու առաստաղները անխռով ցանցած, բարգավաճ դաղթակա-
նություններ հիմնած էին: Խնկոյին հարցուցի թե աղան ի՞նչ
վարձ կառներ ասոնցմե, բայց որոշ տեղեկություն մը չկըր-
ցավ տալ: Վերջապես հաստնք պզտիկ սենյակ մը, զոր
մյուսներու հետ համեմատելով բավական շքեղ կահավոր-
ված կարելի էր համարել:

Հատակը հասարակ խախրով մը ծածկված, մեկ անկյու-
նը կապերաի մը վրա անկողին մը փռված էր, քովը պզտիկ
աղտոտ սնտուկ մը, որու վրա աշտանակ մը և կաշեկաղմ
հին նարեկ մը դրված էին: Դիմացի անկյունը փայտե կո-
պիտ նստարան մը և պատերեն մեկուն վրա ալ պահարանի
մը դռնակը կերենար:

— Աղային սենյակն է,— ըսավ, Խնկոն և անկողնի սնտ-

րին վերև կախված պատկեր մը վար առնելով, թևովը վրայի փոշին սրբեց ու ձեռքս տվալ: Փայտե շրջանակի մեջ անցված, հին, դեղնած լուսանկար մըն էր, վրայի սղտոր ապակիին տակեն հաղիվ կնշմարվեին խոշոր տղամարդ մը և կարճահասակ կին մը, երկուքն ալ տեղական տարազով, փայտե արձաններու պես քովքովի կանգնած:

— Ո՞վ են ասոնք, տիրացու:

— Մեր աղային հայրն ու մայրը, — պատասխանեց տիրացուն երկյուղածությամբ:

Ուրիշ առթիվ անշուշտ ավելի ուշադրությամբ կդիտելի խուռնց Մելքոնին այդ դույզ հեղինակները, սակայն հիմար մեր փնտռածը իրենց դուխ-դործոցն էր, ուստի շուտ մը խնկոյին վերադարձուցի լուսանկարը — աստված հոգինին լուսավորե — մրմնջալով, և սկսա սենյակը աչքե անցնել: Անկողինը պարապ էր, իսկ սնտուկին կամ պատի սղտիկ պահարանին մեջ հավքվելիք բան չէր փնտռածս: Կարծես արդեն սկսած էի հավատալ, որ իսկապես աղան տունը չէր, երբ ննջասենյակին դիմացը փոքրիկ դուռ մը նշմարելով, քայլերս հոն ուղղեցի բնազդաբար:

Խնկոն, որ մինչև այդ պահն — համակերպական հանդարտությամբ մը կընկերանար ինձի, երբեմն առաջ անցնելով, երբեմն ետ մնալով՝ քայլերուս այս վերջին ուղղությունը նկատելուն պես կարծես խելքը գլխեն թռավ: Հանկարծ մեկ «ստումով առջևս անցավ, երեսը ինձի դարձնելով թևերը պարզեց ու ողորմուկ ձայնով մը ճչեց:

— Հոգ բան չկա, աղա ջան, հոգ բան չկա... իրք է... բան է...

Այս շփոթությունը տարտամ նախազդացումս որոշ կասկածի փոխեց, և քայլերս ավելի արագեցի. իսկ խնկոն առանց գիրքը փոխելու ետ-ետ կերթար, մինչև որ դուռը հասանք... Ընդհատ, խղզուկ շնչառության մը նմանող մշմշոց մը կլավեր ներսեն: Արդեն ձեռքս երկնցուցած էի, երբ տիրացուն կոնակը դրան տվալ, թևերը ինձի ցցեց, մեկ ոտքը վեր վերցուց և հուսահատ աղաղակ մը արձակեց... վայր-

կյան մը կարծես՝ լեզուն կապկեցաւ, բայց անմիջապէս դե-
րագույն ճիգ մը քնելով, կրցաւ շարունակել.

— Հոս բան չկա, հոս... չէ, աստիճան մը, բան չկա...

Տարակույս չկար, դատած էի. բայց այդ պահուն համա-
տարիմ ծառան կես սպառնական, կես պաղատական՝ այն-
պիսի սրտառու զիրք մը առած էր, որ անմիջապէս դգացի
թե իր դիակին վրա կոխելով միայն կարելի պիտի ըլլար
խորհրդավոր դոնեն ներս անցնիլ: Չեղքս քաշեցի ու ետ
դարձա, մանավանդ որ անպիտանը այն տեսակ հաստատու-
թյուն մը ապաստանած էր... որու անբռնաբարելիութիւնը
միջազգային օրենքով նվիրադրուած է:

Նրբ կրկին հյուրասենյակը մտա, կարտեզոյ նպաստա-
մատույց հանձնաժողովին անդամները ծիծաղելով տեղերնէն
ցատկեցին.

— Հա, ի՞նչ եղաւ:

— Ոչինչ, ելեք երթանք:

Խոժոռ դեմքով տրված այս լակոնական պատասխանիս
վրա զարմացած իրարու երես նայեցանք, և անձայն վար
իջանք:

Խնկոն ուղտի քայլերով վազեց դուռը բացաւ, դեմքը
իր նախկին անուշութիւնը առած էր վերստին, միայն թե
աչքերը հիմա ավելի ստեպ կփոխեին իրենց հերթը, և ժպիտ
մը վեր քաշած էր բերնին մեկ անկյունը:

— Տիրացու, ինձի նայե,—ըսի դուրս ելնելու միջո-
ցին,—երբ աղադ տուն գա, մեր կողմէն հատուկ բարե ըրե
և ըսե, որ մեզի սպասե, ժամ մը ետքը նորեն պիտի գանք:

Բայց հանկարծ միտքս ընկաւ սուրճի բաժակներուն
մեծ աղետը, որու պատճառը ես եղած էի, և որու երեսէն
խեղճ տիրացուն ծառայութիւնը կըներ տարի մըն ալ եր-
կարիլ, ուստի իսկույն երկու հատ հինգ զրուշնոց հանելով
գրպանէս՝ ավելցուցի.

— Առ աս և սուրճի կոտրած բաժակներուն տեղ նորե-
րը դնե, որ աղադ չբարկանա վրադ:

Տիրացուն սկիզբը մերժելու շարժում մը ըրաւ, բայց

շուտ մը առաւ զրամբ և շնորհակալ բարեով մը պատաս-
խանեց.

— Գլխուս վրա, ազա ջան:

Արդեն ճաշի ժամանակ էր: Փողոցին մեջ ընկերներու
հետախուզութեանս արդյունքը հաղորդելէ հետո՝ ըսի.

— Դուք գնացեք ճաշեցեք, միայն հանդանակութեան
տոմարը ինծի տվեք:

— Ի՞նչ պիտի ընես, — հարցուցին ապշած:

— Ի՞նչ պիտի ընեմ, փողոցին մեջ պիտի սպասեմ
մինչև խայտառակին օձիքը ձեռք տնցնեմ:

— Հասցա եթէ տունեն դուրս չելնե՞:

— Շան պես կելնե. չլսեցի՞ք ինչ պատվիրեցի ապաստ-
վորին, դիտմամբ ըսի ժամ մը հետո նորեն պիտի դանք,
որ վախեն տունեն դուրս փախչի:

Այս անգամ տառիկութեան չըրին, տոմարը հանձնեցին
ու գնացին, կեսօրեն ետքը հանդանակութեանը շարունակե-
լու համար առաջնորդարան ժամադրութեան տալով:

Է.

Տունեն քիչ մը հեռու, դիմացի կողմը գտնվող ազաիկ
փողոցի մը անկյունը դարանակալ կսպասեի, հանդանակու-
թեան տոմարը ձեռքս, աչքս շեշտակի դրան վրա սեւեռած:
Շիշտ այն սրսորդին պես, որու հալածած աղվեսը, բռնվե-
լու վրա, հանկարծ անմատչելի ծակ մը կփախչի ու ինք՝
հրացանը ձեռքը՝ ծակին առջև կհամառի կատղած:

Խուլ զայրույթ մը ջիւղերս կկրճեր: Որքանոց-արհեստա-
նոցի սպանիական դղյակը, շինվելուն պես ալ վայրկենա-
կան խորտակումով մը վար իջած էր, բայց հուշսս դեռ ոչ
բաւորովին փարատած: Անարամարանական, անարդարանա-
լի կույր հավատք մը դեռ կշարունակեր այն ակնկալութեան
տակ պահել միտքս, թե երբ այդ մարդուն հետ երես երեսի
դամ, խոսիմ, նկարագրեմ, բացատրեմ, պիտի կրնամ համո-
զել զինք և գեթ նշանակելի դումար մը փրցնել: Մտքիս մեջ
անգամ մըն ալ սկսա վերարտադրել այն ճառը, զոր հատ-

Հապեն այս դիմումին համար պատրաստած և արդեն քանի մը անգամ մշակած էի։ Այս անգամ բորբոքված տրամադրութիւնս ամբողջական վերհարդարում մը տուն տվաւ, մեղմ, թույլ մասերը կռեց, պրկեց և տեղ-տեղ այնպիսի սրտաշարժ դիմառնութիւններ ավելցուց սրակստոր ղոհերու և տառապող թշվառներու բերնէն, որ ոգևորութեան մեջ, իբր թե արդեն մարդուն առջև ըլլայի, լսելի ձայնով արտասանել սկսաւ, բարեբաղդաբար փողոցին մեջ անցուդարձ չկար, թե չէ...

Բայց ահա դուռը բացվեցաւ... ինք է։ Հնարքս իր նպատակին հասած էր, ժամացույցս նայեցաւ, քսան ընդհատում ավելի չէի սպասած։ Կամացուկ մը գլուխը դուրս հանելով, դողի մը պէս, փողոցին երկու կողմը լրտեսելէ ետքը, դուռը քաշեց և հապճեպ քայլերով, ըստ իր սովորութեան, պատի տակէն թափալիլ սկսաւ։ Իմ կողմս կուգար։ Անմիջապէս թաքստոցէս դուրս ցատկեցի և հանդարտորեն, կարծես զինք նշմարած չըլլայի, առջևը ելաւ։

Զիս տեսնելուն պէս հանկարծ ցնցվեցաւ, ետ ու առաջ քանի մի շփոթ շարժումներ ըրաւ, բայց շուտ մը ինքզինք ժողվեց և խորին մեծարանքով մը բարեկեց զիս։

— Բարեւ, Մելքոն աղա, քիչ մը առաջ նպատատամարտույց հանձնաժողովի մյուս ընկերներուն հետ ձեզի եկած էինք, սակայն դժբախտաբար պատիւ չունեցանք ձեզ տեսնելու։

— Այո, — պատասխանեց Մելքոն աղան ձեռքերը շփելով և աչքերը գետին խոնարհած, — քիչ մը դորժ ունեի, դուք նոր գացեր էիք, ես տուն եկա. մանչը լուր տվաւ։

— Կցավիմ որ քիչ մըն ալ չենք սպասած. հիմա կըրնա՞նք սլզաթկ տնտակցութիւն մը ունենալ, շատ չի տեւեր, քանի մը ընդհատում է։

— Կաղաչեմ, հրամեցեք։

Գրպանէն բանալի մը հանելով, դուռը բացաւ, և միասին տուն մտանք։

Մեզի ծանոթ հշտրտսենյակին մեջ զիս բազմոցին վրա

հյուրասիրելի և սիրարեւոյ մը հրամցնելի ետքը, տանտերը
Խնկոյին ձայն տվաւ, որ սուրճ բերե: Սուրճի անունը լսե-
լուն պէս ստամոքսս դող ելաւ, և անմիջապէս խնդրեցի, որ
ամենորդ նեղություն չկրեն, պատրվակելով, թե արդեն քիչ
մը առաջ խմած էինք, և թե բժշկական պատվեր ունեի
սուրճ շատ չդորժածելու:

Մեկքոն աղան ալ առանց այդ խնդրին վրա ծանրանա-
լու՝ ավիտ մը առնելով սեղանին ծայրը նստաւ, և ես կըր-
ցա անմիջապէս դործի սկսիլ:

Զգացումիս ու պերճախոսութեանս ամբողջ թափովը
հիշեցուցի այն սոսկալի հարվածը, որ մեր գլխուն իջած էր,
նկարագրեցի անոր ամբողջ ահուկի հետեանքը. քանի մը
օրվան մեջ սերունդներու աշխատութեան արդյունքը ոչնչա-
ցած, բաղմաթիւ շէն դշուղեր մոխրակույտերու վերածված,
բյուրավոր ժիր ու կտրիճ դատկաններ անվաստակ ու հացի
կարոտ, հազարավոր այրիացած մայրեր ու որբացած մա-
նուկներ անօք, անօգնական: Բացատրեցի մարդու և հայուն
մեր նվիրական պարտքը շուտափուլթ օգնութեան ձեռք կար-
կառելու այս թշուառներուն, մանավանդ այն փոքրիկ ան-
մեղ, դժբաղդ հրեշտակներուն, որոնք գիշերները զիրար
դրկած՝ սալահատակներուն վրա կալառկին, իրենց մայրե-
րու ուրվականներուն հետ զառանցելով և ցերեկը փողոցի
շուններուն հետ կմրցելին սնունդի թափփութներու համար:
Ծանրացա կրկնակի պարտականութեան վրա այն բաղդա-
վորներուն, որոնք անձնապէս զերծ մնացած էին հարվա-
ծէն, որոնք դեռ առատ միջոցներ ունեին ապրելու, վայելե-
լու և պետք է որ ուրիշներն ալ գեթ սովեն փրկելին: Շեշտե-
ցի մասնավորապէս այն մեծ դերը, զոր ինք առանձնապէս
կրնար այս պահուս կատարել խոշոր նպաստով մը թե այն
աշխարհի վրա անթառամ հիշատակ և թե հանդերձալին
մեջ հավիտենական երջանկութեան ապահովելով: Յուշ
տվի, թե ինչ անքավելի մեղք, ինչ սարսափելի ոճրագործու-
թյուն պիտի ըլլար անտարբերութեանը այս միջոցին, երբ
մինչև իսկ աննշան զոհողութեաններով մարդկային կյանքեր

կարելի է փրկել ամեն վայրկյան: Եվ վերջապես բարոյա-
կան այս բոլոր նկատումները մեկդի թողնելով, խնդիրը
զուտ նյութական շահու տեսակետով քննեցի: Չէ որ աշխար-
հը անցավոր է, իսկ ինք անզավակ ու անժառանգ, մինչև
հիմա ո՞վ կրցած էր հոս դիզած հարստութենեն հետը բան
մը տանիլ անդիի աշխարհը գերեզմանի գետնուղիով, փոխա-
դրության միակ և շափազանց շահավոր միջոցը կմնար դար-
ձյալ բարեգործությունը, որ բյուրապատիկ տոկոսով վճարե-
լի փոխանակագիրներ կուտար երկնային դրամատան վրա:

Խոսած միջոցիս Լուսնց Մելքոնին դեմքը կդիտեի ուշա-
դիր, խոսքերուս տպավորությունը նախազուշակելու համար:
Չեռքերը կուրծքին կապած, գլուխը կախ, կարծես ավետա-
րանի տակ բռնած ըլլար՝ անշարժ նստած էր, լուռ աղոթո-
ղի մի խոկմունքով: Երբ խոսքս ավարտեցի, ոտքի ելա և
հանգանակության տոմարը բանալով՝ սեղանին վրա, առջևը
դրի:

— Աստված ինք ողորմի, մարդոց ողորմութենեն ի՞նչ
կելնէ:

Այս մրմունջը միայն կրցա լսել բերնեն: Առանց երեսս
նայելու, մեծ վերարկուին կոճակը քակեց, տակեն արույրե
ղիվիր-ղալեմ* մը դուրս ելավ, գրչամանեն գրիչ մը հա-
նեց, ղիվիր-ղալեմը սեղանին վրա դրավ, թանաքամանին
բերանը բացավ, գրիչը քանի մը անգամ թաթխելով լաւ մը
սոգորեց և վերջապես տոմարը առջևը քաշելով, գեղազրու-
թյան վարժությունը ընող աշակերտի մը խնամքով սկսավ
գրել:

Այս սովորական, աննշան մանրամասնությունները, այդ
սլահուն այնպիսի խորհրդավորություն մը առած էին աչքիս
առջև, որ կարծես ճակատագիրս դուշակող վհուկի մը արա-
բողությունները ըլլային: Իսկ երբ գրիչը շարժիլ սկսավ,
ուժգին տրոփում մը առավ սիրտս, շունչս բռնվեցավ և
ականջներս գրչածայրի ճզոցին լարված՝ կարծես ճիգ կթա-

* Դիվիր-ղալեմ — մասնավորապէս գոտիի մեջ կրելու համար
մետաղե շինված, երկար փողով թանաքաման մը:

մեին աչքերեւ առաջ դուշակելու անոր ալիքով իտպեն
դժվարութեամբ ծորով՝ հազարավոր թշուառներու համար գրե-
նե հակառակորդական՝ թվանշանները: Ու հզոցը . դադրելուն
պես տոմարին վրա հարձակեցա:

... Մեյ մը տոմարին կնայիմ, մեյ մը գրողին երեսը...
դուխտ սկսավ պտույտ դալ, աչքերուս վրա մթություն մը
խցավ, դիվահարի պես պատուհանին Խոջն վազեցի, տոմա-
րը լույսին բռնելու... Հէ, աչքերս չէին խաբեր դիս, մաղա-
դաթային նոտրագրով մի դրոշմված էր:

Հոգուս համար մեկ արծար մեկնիտ:

ՏԱՎ ՏԱՐԻ ԵՏՔԸ

Հայ գրողի մը հիշատակներէն

ԼԵՎՈՆ ՍԱՐԳՍՅԱՆԻՆ

Խա՛հ որ տարօրինակ մարդ է եղեր սա Արտավազդ Ղարիբջանը:

Երեք տարի կար որ մտերմացած էինք և սակայն ակնարկութեան մը իսկ շէր ըրած թե գրող ալ եղած էր ժամանակին: Այո՛, գրող և ան ալ ոչ հասարակ տեսակէն, ինչ որ ավելի անհասկնալի կրնէր իր այս անտեղի դադանապահութեանը, զոր պարզ դիպած մը եկաւ երևան հանելու:

Կովկասցան հայ հանդեսի մը հին թիւերը փոխ առած էի բարեկամե մը, զորս թղթատելու ատեն հանդիպեցաւ արեւմտցան բարբառով քանի մը պատկերներու Թաքաւ սառ: Բազմութեամբ: Ասոնցմէ մեկուն վրա հարեանցի ակնարկ մը բաժական եղաւ, որպէսզի անմիջապէս իրարու հետեւ կարդայի ումենքն ալ, ճշմարիտ հափշտակութեամբ: Ինծի համար պարզապէս գրական հայտնութեան մը եղան այդ սակավաթիւ էջերը, որոնց ինքնատիպ ու կուռ ոճը հզօր բարձրաքանդակի մը պէս դուրս կցցվեր ռուսահայ հանդեսին սովորաբար տափակ մտերեւէն և որոնց ներքին հորինվածքին անանց գեղեցկութեան մը տված էր զգացումի: ու սրամտութեան սերտ շաղապատումը: Բնականաբար հիացումիս շափ բուռն եղաւ նաեւ զարմանքս, որ տարիներէ ի վեր հայ գրականութեան ուշադիր հետևող մը ըլլալովս հան-

դերձ՝ բնավ բան մը չէի կարդացած այդ անժամս տա-
ղանդեն և ոչ ալ անոր անվան հիշատակութեանը հանդիպած
էի գրական ունէ ուսումնասիրութեան մեջ: Արդոյք երեւի
գրողի՝ մը սկսնակի ծածկանունն էր այս Թաթարը թե տա-
րածամ թոռմած նորափոխի տաղանդի մը: Անգուստ հետա-
քըքըութեանս ապահովաբար պիտի կրնար գոհացնել հան-
դէսներուն տերը, որ ժամանակին իբր բաժանորդ անշուշտ
ինք ալ կարդացած և հետաքրքրվելով իմացած ըլլալու էր
այս գաղտնիքը: Ուստի նախ անոր դիմեցի:

— Ինձի՞ կհարցնես,— պատասխանեց մարդը ծիծաղե-
լով:

— Հապա որո՞ւ հարցնեմ:

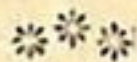
— Նույն ինք Թաթարին, որուն հետ ես ամեն օր:

— Ինչպե՞ս, ի՞նչ կըսես, ո՞վ, Արտավա՞դդը:

— Կղարմանամ որ նոր կիմանաս:

— Իրա՞վ կըսես, վա՛յ անպիտան:

Ավելորդ է ըսել թե նույն իրիկունն իսկ մտերմիս քովը
վաղեցի, բացատրութեանս պահանջելու:

Մինակ գտա զինք իր սենյակին մեջ: Գիշերվան երկար
վերարկուով ընկողմանած էր բազմոցին վրա, մեկ ձեռքը
գիրք մը բռնած, իսկ մյուս ձեռքը երկար շիբուխ մը, ուրկի
բարձրացող ծուխի բալանները թափանցիկ ամպի մը մեջ
պարուրած էին զինք:

— Բարի իրիկո՞ւն, պարոն Թաթար,— գոչեցի վրան վա-
ղելով:

Այս անակնկալ հորջորջումեն կարծես ցնցվեցաւ հան-
կարծ, գլուխը վեր առնելով, նկատելի շփոթումով մը երեսս
նայեցաւ, բայց իր միշտ արթուն պատրաստաբանութեանը
անմիջապէս օգնութեան հասաւ իրեն:

— Հա՛, դեռ չէր նմանութեանդ, այս կերպարանքիս
տակ իրավ որ բավական կնամանիմ թաթարի, եկո՛ւր նստե՛
նայինք:

— Ի՞նչ նմանութիւն, անպիտա՛ն, ի՞նչ նմանութիւն, զեռ կշարունակե՛ս թաքնութիւնդ, շհասկնալու մի՛ դարներ, գրագետ Թաթարին է ակնարկութիւնս. գաղտնիքդ երևան հանեցի, գիտցած եղիր, ալ ձեռքես չես կրնար աղատվիլ:

— Օ՛րինչ մեծ գշուտ ես ըրեր, թուղթի մուկ,—պատասխանեց հեգնական բացականչությամբ մը. ես արդեն կսպասեի ադոր այն օրեն, երբ ամսագիրներու հին թիվերը տեսաքովդ. բայց զիս ո՞վ մատնեց քեզի:

— Քեզի ինչ, մատնողը մատնեց, բայց շիտակը շատ վիրավորված եմ այս անտեղի գաղտնապահութեանդ համար և մանավանդ չափազանց վշտացած որ այդպիսի խոստումնալից տաղանդ մը ամլութեան դատապարտած ես:

— Վիրավորվելու բան չկա, սիրելի՛ս. այդ մասին եթէ մինչեւ հիմա բնավ խոսք չեմ բացած քեզի, ադոր պատճառը գաղտնապահութեանը չէ, ի՞նչ գաղտնապահութիւն կրնա ըլլալ հոն, ուր գաղտնիք չկա: Միակ պատճառը ան էր, որ ինծի համար շատ ծանր է խոսիլ կյանքիս ամենամեծ ոգևորութեան և ամենադառն հիասթափութեան շրջանը կազմող այդ օրերու մասին, քրքրել վերք մը, զոր տասն երկար տարիներ հազիվ կրցան փառով մը ծածկել: Եվ հետո չէի ուզեր իմ տխուր փորձառութեանս օրինակովը առաջին քայլերուդ խիսկ վհատութիւն պատճառել քեզի, որ—քու բացատրութիւնդ քեզի վերադարձնեմ—այնչա՛ր խոստմնալից տաղանդ մը կրերես մեր գրականութեան:

— Զարմանալի՛ բան, այդ ինչ տեսակ դժբախտութիւն պիտի ըլլա, որ կրցած է այս աստիճան ընկճել քեզ. իրավ ես ալ, նորընծա գրող մը ըլլալով հանդերձ՝ արդեն շատ մը խոչընդոտներու կհանդիպիմ, սակայն դեռ չեմ կրնար երեւակայել այնպիսի կոտորածիւն մը, որ կարենար զիս վերջապես վհատեցնել: Բայց ինչ որ ալ ըլլա, անպատճառ պիտի լսեմ պատմութիւնդ, թերեւ միասին կարենանք ճար մը խորհիլ այդ խոր վերքդ բուժելու և գրականութեան վերագարձնելու տաղանդդ, որ՝ անկեղծորեն կըսեմ՝ շատ բարձր է այս բառին մեր մեջ ունեցած ընթացիկ իմաստեն:

Հոս ժպիտ մը լուսավորեց Թաթարի դեմքին մուսկու-
թյունը:

— Է՛հ անցած ըլլա, ա՛լ այդ մասին մտածելն իսկ
ավելորդ է. լավ կզգամ, որ իր բեղմնավորութիւնը անդարձ
կորսնցուցած է իմ մեջ այն բնասուր ուժը, զոր ատենոք
տաղանդ կկոչէին: Թուղթի վրա հոսելու, չույս աշխարհ դա-
լու միջոցեն դրկվելի հետո, ան ներքին ճամբաներ բացա՛վ
իրեն և սկսավ դեպի էութեանս անծանոթ խորքերը սորսու-
րիլ: Իսկ դալով զայն այս վիճակին հասցնող պատճառնե-
րուն, պետք չկա սարսափելի դժբախտութիւններ երեւակա-
յելու, ընդհակառակը պիտի ապշիս երբ ըսեմ, թե գլխավոր
պատճառը մինչև իսկ բարեբախտութիւն մըն էր, այնպիսի
բան մը, որ դեռ մինչև այսօր ալ իգեալը կմնա խեղճ հայ
զրոյններու. այսինքն՝ գրական վարձատրութիւնը: Բայց
կտեսնեմ, որ ինչպես ըսիր՝ ա՛լ ձեռքդ ազատելիք չունիմ,
մինչև ծայրի ծայր չստամեմ այս գրական կենսապրա-
թիւնս. ուրեմն մաիկ ըրե, թերևս իբր գրելունցութ կծառայի
քեզի և աղով՝ ապագային մեր գրականութեան պատմագրին
ալ իբր ոչ անշահեկան վավերաթուղթ մը:

Սրգեն դիտես որ Պսլիս առած եմ ուսումս, հետևաբար
հարկ չկա ավելցնելու թե գրական գործունեութիւնս ալ
դպրոցական գրասեղանեն սկսավ: Հոն ինչպես հիմա՝ այս-
պես ալ իմ ժամանակս, գրեթե ամեն աշակերտ ուղղադրու-
թիւն սորվելի առաջ գրականութիւն ընելու կելներ: Դեռ
թաղային դպրոցի մեջ գրագետ աշակերտի համբավ հանած՝
ինքնավստահ ու հսկարտ փոխադրվեցա միջնակարգ վարժա-
րան մը: Բայց ի՞նչ ահուկի հիասթափում: Աստվա՛ծ իմ:
Ես որ ամեն անգամ քերթողի գրիչս ձեռք տոնելու համար
մուսաշիս այցելութեանը պետք ունեի անհրաժեշտորեն, հոս
այնպիսի մրցակիցներու կհանդիպէի, որոնց մուսաները
կարծես քթերնուն պէս անբաժան էին իրենցմե: Իմ շան
տանջանքով տողված երկու երես արձակիս դեմ՝ ասոնք

առնվազն վեց երես կարտադրեն, վրան ալ քանի մը ոտա-
նավոր: Գրիչը ձեռքես նետեցի, կատաղորեն զայրացած
Պառնասի դեմ, որ ապահովարար մինչև այն օրը քթիս խըն-
դացեր էր, իր էն անպետ և հավանորեն կաղ մուսային
հանձնելով իմ գրական հակատագիրս: Կերևա թե այս զայ-
րույթս հասավ հասցեին և պետք եղած տպավորությունը
բրավ, որովհետև տարին չրոշորած ոչ միայն նոր դասըն-
կերներու հետ շտիվելու վիճակին հասա, այլև առաջնա-
կարդ դիրք մը ստեղծեցի լուսավոր դադափարի մը հղացու-
մով: Թերթ մը հրատարակել դասարանին մեջ: Խանդավառ
ոգևորությամբ ողջունվեցավ այս հանրօգուտ առաջարկս,
մանավանդ որ ստորին դասարաններու մեջ ըլլալով տակա-
վին համարձակությունը շունհինք ձեռագիր ներկայացնելու
խմբագրություններուն, մինչդեռ անախդ գրվածքներու պա-
հաստները օրըստօրի կմեծնային:

Եվ ահա քանի մը օր վերջ լույս տեսավ առաջին թիվը,
ճակատին վրա «Ներշնչարան, դուստ գրական հանդես» զարդա-
գիր տիտղոսով: Այս դուստ գրական շարաթաթերթը — ան-
շուշտ շմոռնալով պայմաններու տարբերությունը — կերդ-
նում, որ ո՛չ մեկ բանով վար կմնար Պոլսո նմանօրինակ
ոեէ հրատարակութենե մը: Մինչև իսկ կրնար պարծիլ բա-
ցառիկ առավելությամբ մը անոնցմե շատերուն և Կովկասի
բոլոր հայ թերթերուն վրա, այսինքն բաժանորդի ցավ շու-
ներ, որովհետև միայն մեկ օրինակ կհրատարակվեր... ձե-
ռագիր, և ձեռքե ձեռք կկարդացվեր: Միակ ծախքը, թուղթին
հայթայթումը, հարուստ ընկեր մը իր վրա առած էր ազգա-
սիրարար:

Սկիզբը Ներշնչարանի յուրաքանչյուր թիվը 16 երեսե
կրաղկանար, բայց կարճ միջոցի մեջ ստիպվեցանք հետզհե-
տե կրկնապատկել, եռապատկել, քառապատկել այս ծավա-
լը և դեռ կարելի չեղավ գեթ մերձավոր հավասարակշռու-
թյուն մը հաստատել: անոր էջերուն խնդրանքին և հոգված-
ներու ահագին մատուցումին միջև: Եվ ի՞նչպես կարելի ըլ-
լար: Տառնվեց հոգի էինք, ասոնցմե ութը արդեն իրենց

սրբազան ուխտը ըրած էին գրականության. բայց հանդեսին հրատարակությունը մյուսներուն ալ փառասիրությունը դըր-
դոնց և ահա՛ ամբողջ դասարանը վարակվեցաւ: Պարզապէս
ախտ էր, կարծես տեսակ մը գրական հարբուխ, որ հազա-
լու, փռնդտալու փոխարեն արձակ ու ոտանավոր արտադրել
կուտար:

Մեջերնիս մինակ մեկն էր, որ կրցավ մինչև վերջը շոր
ու առողջ մնալ: Չափազանց աշխատասեր, ընդունակ և
սրամիտ տղա մը, որ երբեք սող մը խակ գրելու փորձու-
թյունը շունենալիս դատ, ընդհակառակը, շարունակ կծաղրեր
մեզ: Այդ բացառությունն ալ այնչափ դարձանալի շախտի
թվի բեզի, երբ հայտնեմ, որ կեսարացի էր տղան:

Բնավ մտքես չեղներ, սերտողության ժամու մը, երբ
ամենքս ալ խորին լուռության մեջ կաշխատեինք, հանկարծ
այս անպիտանին ձայնը լսվեցավ ուսուցչական ամբիոնէն:

— Պարո՛ն գրադետներ, կաղաչեմ, ձեր թանկագին վայր-
կյաններէն մեկը ինծի նվիրեցե՛ք, շատ կարևոր ծանուցում
մը ունիմ ընելիք:

Եվ երբ ամենքիս ուշադրությունը իրեն դարձավ, նույն
հանդիսավոր շեշտով հայտարարեց.

— Մինչև հիմա որչափ թուղթ որ մրտեր էք, բերեք
ինծի. պատրաստ եմ ամենն ալ գնելու լավ գնով:

— Ի՞նչ պիտի ընես, պիտի հրատարակե՞ս:

— Չէ՛, վոսփորի վրա թուղթի կամուրջ մը պիտի շի-
նեմ... մուսաներու համար:

Ուրիշ օր մը, երբ հավաքված՝ ապագա գրական մեծա-
դործութեանց ծրագիրներ կշիռնէինք, ան ալ մեկուսի նստած
մտիկ կընէր, քթին տակէն ծիծաղելով:

— Ծո՛, դո՛ւն ինչ պիտի ըլլաս, Ղայսերցի, — հարցուցի
իրեն:

— Ե՛ս, — պատասխանեց կատարյալ լրջութեամբ, — ա-
ռաջները մտադիր էի հորս առևտուրը շարունակել, բայց
հիմա կմտածեմ, որ ավելի շահավետ ձեռնարկություն մը
պիտի ըլլա գործարան մը բանալ և ազգին դագուղ ու պսակ
հասցնել իր սովամահ գրադետները թաղելու համար:

Երկու տարի անխափան շարունակվելիս հաջորդեցավ ներշնչարանը, դասարանին մեջ ծագած դժտություններու պատճառով: Բայց ալ պետքը չէինք դպար ձեռագիր թերթին, արդեն սկսած էինք տպագիր թերթերու մեջ արշավել: Մանավանդ ես Պլյսո մեջ հայ թերթ շթողուցի, ուր գեթ քանի մը անգամ չփռեի անունս՝ կամ ծածկանուններես ուէ մեկը, սիրային ոտանավորեն սկսած մինչև թաղական պատուհասող հոգվածի տակ. այնպես որ երբ ընթացավարտ եղա, այդ բոլոր թերթերը ջերմ շնորհավորություններով ողջունեցին «իրենց տաղանդավոր աշխատակցին դպրոցական փայլուն ընթացքն մը հետո կյանքի ասպարեզը թևակոխելը»:

Սակայն այդ անիծյալ ասպարեզը շուտով հասկցուց մեզի, որ ինք մեր երևակայած վարդ ու աղջիկ երգելու բուրաստանը չէր և ոչ ալ ցնորքի ճարտարապետներուն թողված ազատ գետին մը: Հազիվ քանի մը ամիս անցած՝ գրականության ուխտագիր մեր տղոցմե անոնք, որ հարուստ ծնողք կամ պաշտպան ունեին, մեկիկ մեկիկ դացին տեղավորվիլ առևտրական գրասենյակներու մեջ. մյուսներն ալ իրենց վկայականները ուսերնին դարկած՝ պաշտոն որսալու հառն էին: Մինակ ես մնացի շուկայի քերականությունը արհամարհող: Աշակերտության շրջանեն ելնելես ի վեր գրագետի դիրքս ավելի բարձրացած էր. հետևաբար ավելի մեծ ոգևորությամբ կշարունակեի խմբագրատոններու շրջանը ընել և ամենքին ալ անխտիր ու անարժաթ բաշխել տաղանդավոր աշխատակցությունս:

Բայց խեղճ այրի մայրս, որ հայ հարուստի մը տունը աղախնություն ընելով կրցած էր վերջապես դիս այդ տարիքին հասցնել և ղիպլումա մը առնել տալ, բոլորովին տարբեր հույսեր դրած էր վրաս: Գիշեր ցերեկ կհորդորեր, կթախանձեր, որ ալ վերջ տամ դատարկաշրջությանս և դործի մը մտնելով՝ մարդ ըլլամ: Ամբողջ տարի մը միակ առարկությունս դործ չըլլալու պատրվակն էր. բայց օրին մեկն ալ եկավ ավետեց թե իր աղային շնորհիվ լամ դործ մը գտած էր ինծի. գրագրի պաշտոն մը Ալեքսանդրիա հայ վա-

ճառահանի մը քով: «Չորս ոսկի ամսական և սենյակ, տար-
վե տարի ալ պիտի ավելցնե», կը կրկներ ուրախացած: Գեո-
փախուսաւ ճամբաւ մը կար. «բայց, մայրիկս, ինչո՞ւ մեկենի-
մեկ, ելնեմ օտար երկիր երթամ, կեցիր նայինք, կարելի է
հոս գործ գտնեմ դազերանի մը քով»: «Ա՛խ, ես ի՞նչ քսեմ
ան դադեթաճիներուն, որ քու խելքդ միտքդ առեր ձրի կբա-
նեցնեն», հառաչեց դժբաղդ կինը սիրար լեցված և լացալ,
աղերսեց, որ ձեռքն չփախցնեմ այդ հազվագյուտ գործը,
աղան շուտով պատասխանի կսպասեր: Խոսք տվի անպատ-
ճառ երթալ, եթե քանի մը օրվան մեջ չկրնայի Պոլիս գործ
մը գտնել: Ալ անկարելի էր օձիքս ազատել:

Հաջորդ օրը ամբողջ համարձակութունս մեկ տեղ բե-
րի և անմիջապես դիմում ըրի խմբագիրներուն, հայտնելով,
որ նյութական կացութիւնս ա՛լ չէր ներեր ձրի գրել, և եթե
կփափագէին աշխատակցութեանս շարունակմանը, կամ վար-
ձատրութիւն մը պետք է սահմանեն և կամ պաշտոն մը
տան խմբագրութեան մեջ: Ամենքն ալ ճիշտ — նույն ոճով և
նույն սիրալիր դարձվածքներով՝ կարծես իրարմե սորված
ըլլային՝ պատասխանեցին, թե դժբաղդաբար իրենք ալ նույն
նյութական պատճառներով առայժմ չպիտի կրնային հա-
մակրելի տաղանդիս դնահատութեան այդ գործնական սպա-
ցույցը տալ, բայց եթե հաճեի ժամանակ մըն ալ շարունա-
կել աշխատակցութեանս, ապագային կհուսային քան մը
ընել: Բերանս չբացվեցալ: Այն հեռանալն էր, որ հեռացա
և երդում ըրի ա՛լ տող մը չգրել ադոնց թերթերուն, եթե
նույնիսկ տաղանդավոր սիտղոսը հանճարեղի բարձրացնէին
և գրելիք հոգւածներս ալ կանխալ ամիս մը շարունակ
հայտարարէին իրենց տպարանին էն խոշոր տառերովը:

Այս դիմումներես դուրս մնացած էր միայն այն ժա-
մանակվան ամենամեծ օրաթերթը, որուն բնով չէի աշխա-
տակցած, որովհետեւ անոր հրատարակիչը սիրված չէր նոր
երիտասարդութեան մեջ և մյուս բոլոր թերթերու կողմն
կհալածվեր: Ասոր պատճառը գաղափարի տարբերութիւն
չկարծես, մեջտեղ գաղափար չկար որ տարբերութիւն ըլ-

լար. ամենքն ալ իրար կարժեին. միայն թե այս վերջինը՝
իր արհեստին մեջ հինցած գայլ մը, ճամբա չէր տար մշու-
ներուն. ասկէ նախանձն ու շարախոսությունները: Ծովը իյ-
նդը օձին կփաթթվի ըսեր են. վերադարձիս ասոր խմբա-
դրատան առջևն անցնելու ատեն պահ մը կեցա և մտածե-
ցի: Վերջին փորձ մը. երեսիս ամշկոտության քողը ա՛լ
պատռած էր, մերժումն անդին ի՞նչ կար, աս գոնե այն
առավելութունը ուներ, որ նշութական անձկության հան-
կերդը շախախ կրնար կրկնել. իր թերթը ամենեն տարած-
վածն էր և քանի մը հազար բաժանորդ ունի կրսեին:

Ներս մտա:

Տեր և տնօրենը իրեն շափ ահապնածավալ անգլիերեն
թերթի մը վրա ծռած, լուրեր քաղելու դրադած էր: Հազիվ
բարեհաճեցավ գլուխը վեր առնել և ապուշ դեմքով մը
խնդիրքս լսելե հաքը.

— Է՛, բեր նայինք, աղվոր բան ըլլա նե առանց ստա-
կի ալ կտպենք, — պատասխանեց՝ ու սկսավ գործը շարունա-
կել:

Փրկված էի:

Նույն իրիկունն իսկ հայտնեցի մորս թե պատրաստ էի
Ալեքսանդրիա երթալ: Տեր և տնօրենին անմոռանալի պա-
տասխանը վայրկենապես բուժած էր գրախոս, ինչպես կո-
պիտ դամ մը, որ նշտրակի փրկարար դերը կկատարե դիպ-
վածով: Ա՛լ այնուհետև գրականության անունը լսելու ջիղե-
րքս ոտքի կելնեին և մինչև Պոլսեն հեռանալս երբ աչքիս
հայերեն թերթ մը հանդիպեր, բզկտելս կուգար պարզապես:

Ծովային խաղաղ ճամբորդությունը և պատմական հի-
շատակներով հարուստ նոր երկրի մը տեսքը բարոյական
տպաքինումիս բավական նպաստեցին:

Ամեն բանե ավելի վաճառականին տնսիլքն էր, որ ող-
բերական դուչն մը կուտար տպագրչիս հեռապատկերին:
Արդեն առջի օրեն կերևակայի ճաղատ գլխով, հաստափոր
մեկը, որ ամեն առտու կանուխ «բարի լուչս»-ի գոխարեն
«ձո՛, շունշանորդի»-ով մը պիտի ողջուներ զիս, ամբողջ

օրը դյուղացի ծառայի մը պես հեիհե պիտի բանեցնէր և
ամեն իրիկուն ալ քշելու, վռնտելու սպառնալիք մը պիտի
դնէր հետս իբր անկողնի ընկեր: Պոլսո մեջ տեսածս օրի-
նականներէն դատելով՝ տարբեր տեսակ շէի կրնար պատկե-
րացնել հայ վաճառական էֆենդիի կամ աղայի տիպը: Եւ
այս արդարացի երկյուղս այն աստիճան մեծ էր, որ երբ
մեր նաւը Պոլսո նաւահանգիստեն Նիքացիներ, սարսուռ մը
պատեց ամբողջ մարմինս, աչքիս թվեցավ թէ նաւաստիներ-
ը՝ ձեռքերնին պարաններով՝ վրաս կվազէին զիս կապկապե-
լու և թևերովս օդին մեջ այնպիսի հուսահատ շարժումներ
ուրվագծեցի, որ կարծես նոր Փարաւոնի մը գերի կտարվի:

Սակայն բախտը, վերջին պահուն կարծես ինքն ալ ար-
գահատելով սրտաշարժ վիճակիս, հանգամանքներուն հրա-
ման փութացուցած էր այնպես մը զուգորդվիլ, որ կարելի
եղածին շափ նվազ դժնդակ ըլլար մեծանուն և բաղմանուն
հեր բանաստեղծիս գրականութենէ վաճառականությունն փո-
խանցումը: Որչափ մեծ եղավ զարմանքս ու մխիթադություն-
նքս, երբ ծանրաբարո, բայց պարզ ու բարեսիրտ ծերունի
մը ելավ դիմացս: Քաղցրությամբ ընդունեց զիս և հայրա-
կան շեշտով մը երկար բարակ բացատրեց նոր պաշտոնիս
պարտականությունները, մեծ հույսեր տվավ ապագայիս
մասին, որոնց իրականացումը միմիայն իմ ցույց տալիք
աշխատասիրութենէս ու հավատարմութենէս կախված պիտի
ըլլար:

Հանգուցյալը բնիկ դմջուռնացի էր: Աղքատի զավակ,
փոքր հասակէն առևտրական ասպարեղը նետված էր և Անգ-
լիո մեջ շարքաշ ու համառ աշխատությամբ իրեն դիրք մը
ստեղծելէ հետո Եգիպտոս հաստատվելով՝ գլխավորաբար
բամբակի գործով կզբաղէր: Աստված հոգին լուսավորե՛,
երբեք չեմ կրնար մոռնալ զինք, որու նման հաղիվ թէ հատ
մըն ալ դանվի մեր վաճառական դասակարգին մեջ: Ի՞նչ
մեծ համբերություն ու հողածություն ցույց տվավ, մինչև որ
քիչ շատ վարժվեցա գործին և գործածելի վիճակին հասաւ
Բանաստեղծին վաճառականություն սորվեցնել, ճշմարիտ որ

կատիկին աստվածաբանություն և կամ արջին նկարչություն սորվեցնելու շափ բան մըն է: Եվ ոչ մեկ պատրաստություն ունի. թեև մաթեմատիկի բոլոր առարկաները՝ տոմարա-
կալությամբ հանդերձ՝ վկայականիս մեջ իրարու տակ շար-
ված էին, դիմացնին «քաջալավ»-երով, բայց եկուր տես, որ
անմիջական պարզ հաշիվ մը ընելու համար երեսներով
թուղթ կմրտտեի, թվաբանության, ալգեբրայի, երկրաչափու-
թյան, եռանկյունաչափության հիշողությանս հատակը մնա-
ցած կտորվանքները օգնության կկանչեի և ի վերջո էֆեն-
դիս էր, որ կգտներ լուծումը, մտավոր կարճ հաշվով մը:
Մայր ու ձագ տոմարներու ծննդաբանության խելք հասցնե-
լու համար ամիսներ հարկ եղան: Յրանսերեն, այո՛, Զուլայի
արձակը և Վերլենի ոտանավորը վարժ կթարգմանեի և սա-
կայն առևտրական հասարակ նամակ մը չէի կրնար հաս-
կընալ: Իսկ անգլիերենը, որ մեր գործառնությանց համար
անհրաժեշտ լեզու մըն էր՝ բնավ չէի գիտեր: Աշկերտության
այս տաժանելի շրջանը եթե կրցա անցնիլ, ադոր ամբողջ
արժանիքը էֆենդիիս կպատկանի. միմիայն իր անսահման
երկայնամտութենեն ամչնալով և իր ազնվութենեն ընկճվե-
լով էր, որ աստամներս սեղմեցի, վիզս ծռեցի և անտրտունջ
ու անընդհատ տանջանքով վերջապես պաշտոնս ինքնա-
գլուխ կատարելու կարողությունը ձեռք բերի:

Այս պայմանները սկիզբի տարին կատարյալ անդրա-
կանության ենթարկած էին դիս: Պակասավոր մեքենայի
բազմաշարշար աշխատանքն դուրս ոչ մեկ բանով կզբաղեի
և ամբողջ ազատ ժամանակս սրճարանները կանցնեի: Այդ
տարվան մտավոր միակ վաստակս եղավ անգլիերեն լե-
զուն, դոր էֆենդիիս հանձնարարությամբ ստիպված էի սոր-
վիլ մասնավոր ուսուցիչն մը: Բայց երկրորդ տարին մեջս
զգալի փոփոխություն մը ծայր տվավ, որուն գլխավոր շար-
ժառիթը անգլիերեն լեզուն էր: Տարվան մը մեջ այս լեզուն
այնքան սորված էի, որ կարդացածս առանց դժվարության
կհասկնայի: Ծերունի ուսուցչիս խանդավառ խոսակցու-
թյունները իր ազդային գրականության վրա և դասադրքիս մեջ

պանված գրական հրաշակերտ հատվածները ընթերցանութ-
յան փակված ախորժակս կրկին բացին: Մյուս կողմե
գրադուրմիս դժվարությունները հաղթահարած էի, նոր սայ-
մաններու հետ քիչ շատ հաշտված: Օրվան մեջ բավական
ազատ ժամեր կունենայի և էֆենդիս ոչ մեկ դիտողություն
կրներ, եթե գործ չեղած ատեն գիրք մը տեսներ ձեռքս,
քնդհակառակը, ինք ալ սիրահար էր ընթերցանության:

Մասնավոր ախորժով կկարդար անգլիական վեպեր և
շատ անգամ՝ երբ վաճառատան մեջ առանձին նստած կըլ-
լայինք՝ խոսք կբանար իր նախասիրած հեղինակներուն մա-
ւին: Հափշտակությամբ կսիրեր ճառել մասնավանդ անգլիա-
կան ազգին մեծությանը վրա: Գրական նուրբ ճաշակ կսմ
մտավոր մեծ պաշար շուներ, բայց իր հայու առողջ դատու-
ղությունը մեծապես օգտված էր Անգլիո մեջ անցուցած
էյանքեն. հետևաբար իր խոսակցությունը միշտ մասնավոր
շահեկանությամբ ու հաճույքով կփնտռեր:

Կամայ-կամայ ոտքս սրճարանեն կտրեցավ և ամեն
իրիկուն ընթրիքեն հետո, վաճառատան վերի հարկը դառն-
վող պղտիկ սենյակս առանձնացած կկարդայի: Այս ընթեր-
ցումներու, որոնք առանց առաջադրած նստատակի, լոկ
կրավորական հետաքրքրությամբ մը հառաջ կտարվեին
ակիզքը ուէ կարևորություն չէի տար, և ոչ իսկ մտքես
կանցնեի թե կպարապիմ: Եվ սակայն այս ընթացքով՝ շատ
չանցած՝ Դիքենսի, Ստերնի, Սվիֆտի, Թեքլլի, Շեքսպիրի,
Բայրընի գլուխ-գործոցները անզգալաբար իրարու հաջորդե-
ցին և մեծ ազգի այս մեծ մտքերուն հետ հանդարտ հաղոր-
դակցությունը մեջս այնպիսի հեղաշրջում մը առաջ բերավ,
որ ես ինքս ալ դարմացա: Չէ՞ որ Պոլիս ալ կկարդայի և
անհամեմատ ավելի մեծ եռանդով ու անհամեմատ ավելի
շատ, բայց ինչո՞ւ այն ատեն ոչ մեկ հեղինակի ոգին կըր-
ցած էի այնպես թափանցել, ինչպես հիմա, ոչ մեկ գործ
այնքան մտածել տված էր ինձի, որքան հիմա: Այս հարցե-
րը զիս հետզհետե այնպիսի խորհրդածություններու մղեցին,
որոնք կատարյալ հայտնություններ էին ինձի համար:

Արդարեւ նոր չէր, որ կկարդայի. մինչև իսկ այսօրվան
կարդացածներէս շատերը Պոլսէն ծանոթ էին ինծի ֆրան-
սերէն թարգմանութեամբ: Արդեւ նկարագրեցի թե դրախտը
ի՛նչ մեծ թափով կճարակեր մեր վարժարանին մեջ, գրելու
հետ դուզընթացաբար և նույն տարապայման համեմատու-
թեամբ հառաջ կտանէինք նաև ընթերցանությունը: Ֆրանսե-
րէնը քիչ շատ հասկնալու վիճակին հասնելուս պէս սկսած
էինք կարդալ: Կկարդայինք առանց ընտրութեան, առանց
սխառեմի, պարզապէս ինչ որ ձեռքերնիս անցներ: Յուրա-
քանչյուր նոր հատորի ընթերցումին կհաջորդէր բուն վի-
ճարանություն մը. դասարանին մեջ օրվան հերոսը ան էր,
որ նոր հեղինակի մը մասին ճառեր և մեջերնիս տեսակ մը
մրցում կար կարդացված գրքերու քանակութեամբ իրար գե-
րազանցելու: Այս մրցումեն ետ շմնալու և վիճաբանութեանց
մեջ հաղթական հանդիսանալու համար հաճախ դաս չէինք
պատրաստեր ու գիրք կկարդայինք, չսիրված դասերու միջո-
ցին միշտ գիրք մը կար առջևնիս թաքցված: Մեր աշակեր-
տութեան շրջանին Պոլսո գրական նորաձեւութեանն էր ֆրան-
սական բնապաշտ դպրոցը: Հայ մամուլին մեջ ուժգին պայ-
քար մը կմղվէր նոր գրողներու և հիւններու միջև: Նորերը
թարգմանութեաններով և ուսումնասիրութեաններով կշանա-
լին ծանոթացնել մեր հասարակութեան այդ նոր ուղղու-
թեանը, զոր խանդավառութեն և փառաբանէին ու կպաշտպա-
նէին: Իսկ հիւնները գայթակղած՝ անբարոյական, ապականիչ,
խենեշ կգտնէին այդ դպրոցին արտադրութեանները և հա-
սարակութեանը կզգուշացնէին անոնցմէ: Ճիշտը ըսելով՝
երկու կողմն ալ շատ քիչ ծանոթ էին խնդրին էութեանը և
ծայրահեղութեան մեջ կիյնային: Մենք որ ուշադիր հետևող-
ներ էինք օրվան գրական կյանքին, բնականաբար չէինք
կրնար անտարբեր մնալ այս մեծ պայքարին և իբր նորա-
դուլներն՝ անշուշտ նորերու կողմը պիտի անցնէինք, մանա-
վանդ որ մեր գրականութեան ուսուցիչն ալ նորերու խումբին
կպատկանէր: Այս նորաձեւութեան հրապույրը ամէլի գրգռեց
մեր կարդալու մոլուցքը: Զուլայի և իր դպրոցին մյուս ներ-

կայացուցիչներուն սովոր գործերը հասոր հասորի ետև
կյալիսինք այնպիսի տենդոտ հապճեպով մը, որ միայն
աչքերնիս կդործեր, իսկ մտքերնիս՝ ժամանակ չգտնելով այդ
չափե դուրս սնունդը մարսելու՝ վերիվերո խառնափնթոյ
գաղափարներու, տարտամ զգացումներու և աղոտ պատ-
կերներու քառս մը կդառնար: Եվ ահա այդ քառսին անմի-
ջսիկան արտադրությունը կըլլար այն կանխահաս, ճշգրտ
գրականությունը, որուն հոյակապ մեկ կոթողն էր մեր ան
մոռանալի ներշնչարանը:

Շատ ժամանակ չէր անցած այդ օրերու վրայեն, բայց
և այնպես այժմ կզգայի, թե ի՞նչ ահագին տարբերություն
կար այն ատենվան և հիմակվան ընթերցումներուն միջև:
Այս բաղդատությունը առիթ մը եղավ, որ քակեի զանազան:
Թերթերու մեջ լույս տեսած գրություններուն հավաքածու
ծրարը, զոր Պոլիսեն հետս բերած էի և մինչև այն օրը դա-
րակիս մեկ անկյունը մոռցած: Հաղիվ համբերությունը
ունեցա մեկիկ-մեկիկ աչքն անցնելու ասոնք և հետո ամենն
ալ մեկեն վառարանիս մեջ նետեցի: Անցյալի գրական այդ
փառքերս, որոնցմով այնքան ատեն սլարծեցած, սոնքացած
էի՝ հիմա պարզապես կզղվեցնեին, կխալնեցնեին զիս: Կյան-
քի ոչ մեկ շունչ, ճշմարիտ ներշնչումի ոչ մեկ նշույլ, իրա-
կան դիտողության ոչ մեկ հետք, գաղափարի ոչ մեկ ուժ-
մեկ ծայրեն մյուսը սնամեջություն, արվեստականություն,
կեղծություն, թեթև ոճի մը շալարին տակ պարտկւած: Եվ
ասոնք տխուր ապացույցներն էին թե ինչպես կկարդայինք
ժամանակին: Որովհետև գիրքն էր, որ կներշնչէր մեզ և ոչ
թե կյանքը, զոր չէինք գիտեր, չէինք ճանչնար, իսկ գիրքը
այն ալլանդակ եղանակով, որով մենք կկարդայինք՝ ուրիշ
բան չէր կրնար տալ մեզի, բայց եթե մեծ գաղափարներու
հարևանցի և հաճախ ծուռ ըմբռնումով կաղմված վատույժ
մտքեր, մեծ զգացումներու խուսափով հպումով ծնած տկար
ու հիվանդ զգայություններ: Ու սիրտս դայրույթով և ատե-
լությամբ կլեցվեր մեր ուսուցիչներուն ու խմբագիրներուն
դեմ, երբ կմտածեի թե ասոնք էին, որ ձեռք ձեռքի տված

ստեղծեր էին այն վատառողջ միջավայրը, ուր այնքան սերունդներ խաթարվեցան և դեռ կխաթարվին: Նոր կըմբռնեի, թե ինչ մեծ բարիք մը եղած էր ինծի համար, ինչ որ մինչև հիմա չարիք կկարծեի, և կօրհնեի ճակատագիրս, որ զիս այդ խաթարիչ միջավայրեն փրկած էր: Մոտ մեկուկես տարվան դադարե մը ետքը վերստին գործելու սկսած միտքս կնմանցնեի այն արտին, որ կարճատես տնտեսագիտությամբ մը տարիներ շարունակ իբարու վրա մշակվելե ուժասպառ, վերջապես ժամանակ մը խապառ կթողվի և հետո կրկին սերմ ընդունելով՝ առջինն տասնապատիկ ավելի ատոք ու առատ հունձք կուտա: Իսկ այդ դադարն ալ ապարդյուն չէր անցած: Գործնական ասպարեղն ուր թևակոխած էի՝ զիս իրականության հանդեպ դրած և աչքերս բացած էր կյանքի մեծ դիրքը կարդալու, մարդերն ու իրերը ուսումնասիրելու: Անցյալիս մասին զգացած ցավս կմեղմանար այն մտածումին առջև, թե դեռ ուշ չէր, առանց շատ երկար խաբխախելու՝ վերջապես դատած էի ուղիս և դեռ երիտասարդ էի: Այս դիպող ինքնաճանաչությունը իսկական տաղանդի մը գրավականը թվեցավ ինծի և նոր կորովով մը ջլապնդված՝ ինքզինքս ժողովեցի ու ամբողջ էությամբս փառեցա դործիս: Ծրագիրս որոշ էր. մեկ կողմեն նյութական անկախ դիրք մը ստեղծել, մյուս կողմեն կարդալ, ասլրիլ, դիտել և կյանքի ու մտքի կուռ պաշարով կրկին իջնել դրական ասպարեղը:

Այս որոշումը տալուս հաջորդ օրը բոլորովին նոր մարդ մը դարձած էի: Մինչև այն ատեն խուլ պայքարով հոգիս ավերող երկու ներհակ պահանջները վերջապես հաշտված էին իրարու հետ և կազդուրիչ ու շենցնող հավասարակշռություն մը հաստատած մեջս: Գործի ատեն ճշտապահ ու եռանդուն պաշտոնյան էի, իսկ ազատ ժամերուս ժրաջան ուսանող մը: Այս փոփոխությունը անշուշտ չէր կրնար աննկատելի մնալ էֆենդիիս աչքերուն, փոխադարձաբար ինք ալ սկսավ օրըստօրե ավելի ընկերական ձև մը տալ իր վերաբերումին և ամսու դլխուն իբր հնչուն ապացույց իր գո-

հունակութեան՝ սովորական 4 ոսկիի փոխարեն 6 ոսկի դրամ ամս: Ես ալ իմ կողմես ամսական այդ 2 ոսկին մորս հատկացուցի, որուն մինչև այն օրը չէի կրցած կանոնավոր կերպով օգնել, և դրեցի իրեն թե հույս ունեի շուտով նշութական վիճակս ավելի բարելավել և դինք ալ քովս բերել տալ: Շնորհակալութեանն հետո՛ւ ու օրհնենքներով լի պատասխանը, զոր իրմե ստացա, առաջին ճշմարիտ ուրախութեան արցունքները խլեց աչքերես: Տգետ ու պառավ կնոջ մը մայրական սրտեն բխած այդ անպաճույճ տողերը շատ ավելի մեծ երանութեամբ պատճառեցին ինձի, քան Պոլսո խմբագիրներուն դրած բոլոր ուռուցիկ գովեստները: Ու այսպես բոլոր պայմանները նպաստավոր կերպով դասավորված կխոստանային ամեն դյուրութեամբ ընծայել ծրագրիս իրադործումին. կմնար միայն շմուրիլ, շշեղիլ և հարատևել: Բայց իզուր չէ, որ ըսված է.—մարդս կառաջագրե, պարտականքը կանօրինեն:

Իմ՝ բազմաթիվ ծածկանուններովս հանդերձ՝ պոլսահայ թերթերեն մեկենիմեկ հեռանալս բնականաբար չէր կրնար անտարբեր թողնել ընթերցող հասարակութեանը, որու մեջ ինքզինքնին իմ «հիացողներս» անվանողներ ալ քիչ չէին: Դպրոցական ընկերներես և բարեկամներես անոնք, որոնց հետ թղթակցութեամբ ունեի և մինչև իսկ խմբագիրներին ոմանք քանի մը անգամ հարցուցած էին այս լռութեանս պատճառը և զիս հրավիրած վերստին ձեռք առնել գրագետի դրիչս: Խմբագիրներու աներեսութեանը պատասխանի անգամ չէի արժանացուցած, իսկ մշուաններուն ձեռքեն օձիքս ազատած կկարծեի զբաղումներուս շափազանց շատութեանը և մոռաններուս բացակայութեանը պատճառով բռնելով: Սակայն վերջերը այս իմաստով նամակներ՝ կարծես խոսք մեկ ըրած՝ տարափի պես սկսան տեղալ: Մանավանդ նախկին ջերմ հիացողներես ոմանք սրտառու շեշտով մը կհարցնեին թե հերիք չե՞ր այսքան քենը, թե դեռ մինչև ե՞րբ պիտի լռեի, մինչև ե՞րբ պիտի զրկեի զիրենք իմ ազվոր տողերուս անմոռանալի վայելքեն: Այս վտանգավոր

դիտացավ թյուներեն վերջնապես աղատվելու համար ստիպ-
վեցա քանի մը մտերիմներու համառոտակի պարզել մեջ
տեղի ունեցած փոփոխությունը և կտրուկ կերպով ծանու-
ցանել թե ուխտ ըրած էի տող մը իսկ չգրել մինչև 5 տարի,
այսինքն՝ մինչև 30 տարիքը թևակոխելու:

Քայց այս փորձանքը հաղիմ փարատած՝ նոր փորձու-
թյուն մը վրա հասավ: Այդ օրեր՝ առաջին անգամն ըլլա-
լով՝ նամակ մըն ալ Թիֆլիսէն ստացա, մեր Ներշնչարանի
բաղմավաստակ խմբագրութեան մէկ շոջ անգամեն, որ հիմա
իր հորը քով վաճառականություն կընէր: Մեր բաժանման
թղթականն սկսած իր հակիրճ կենսագրությունը ընելէ ետքը՝
գրական խաշոր նորություն մը կհաղորդէր: Հասարակական
և փիլիսոփայական դիտութեանց մասնագետ համալսարան-
ավարտ երիտասարդ մը Թիֆլիսի մէջ շատ լուրջ ամսագիր
մը հիմնած էր, որու նպատակը պիտի ըլլար եվրոպական
խմաստով գրականություն մը ստեղծել մեր մէջ: Խմբագրին
գլխավոր իշխերեն մեկը ըլլալով իր հանդեսին մէջ քովքո-
վի տեսնել արեւելյան և արեւմտյան հայ գրագետները, խընդ-
րած էր իրեն, որ թուրքահայ աշխատակիցներ գտնէ, ինքն
արդեն աշխատություն մը պատրաստելու վրա էր—ընդար-
ձակ ուսումնասիրություն մը թուրքահայ նորագույն գրա-
կանութեան մասին—և ինծի ալ կխնդրէր, որ իմ աշխատակի-
ցությունս նմիրեմ այդ փառավոր հրատարակութեան, որ ան-
տարակույս կոչված էր մեր գրականութեան մէջ նոր դարա-
շրջան մը բանալու: Ու այն բոլորեն ետքը կուգար զգլխիչ
վերջաբանը թե խմբագիրը՝ իր ընդգրկած նոր ուղղութեան
իբր գրավական՝ իրեն սկզբունք ընտրած էր վարձատրել իր
բոլոր աշխատակիցները, որով վերջապէս իրականացման
շավիղին մէջ կմտնէր խեղճ հայ գրողներու վաղեմի երազը:

Նամակին հետ զրկած էր նաև նորածին հանդեսին
անդրանիկ թիւը: Աչքերուս հավատալս չէր դար, երբ առա-
ջին անգամ ձեռքս առի մօտ 200 էջէ բաղկացած այդ մեծա-
դիր հատորը, կատարյալ եվրոպական հանդեսի մը արտա-
քինով: Բովանդակութեանը իրավ է որ դեռ շատ թերություն-

ներ ուներ, մասնավորապես լեզվի, ոճի և դրական արժեքի տեսակետով, բայց վերջապես մեծ հառաջդիմություն մըն էր Պոլսո մեր սնամեջ թերթերուն վրա. ասոր մեջ լրջության, հիմնավորության ակնհայտնի ձգտում մը կար և հետո դրական վարձատրության սկզբունքը, որ պարզապես հեղափոխություն մըն էր մեր դրականության համար: Ինչպես կտեսնես, այս անակնկալ նորությունն ու իրեն ընկերացող առաջարկը ամեն հանգամանք ունեին զիս փորձության տանելու, բայց ուխտս դեռ այնչափ թարմ էր, որ տատանումս մեկ օրեն ավելի շտեկեց և Թիֆլիսի ընկերոջս ալ նույն պատասխանը տվի, ինչ որ մյուսներուն տված էի: Ու այդ նամակը դրածս պահուն մտքես իսկ չէի կրնար անցնել թե շուտով ինքնաբերաբար պիտի հերքեի զայն:

Շաբաթ մը հաղիվ անցած՝ պոլսական թերթի մը ազդարհին լուրերով բաժնին մեջ մոտավորապես հետևյալ տողերը կգտնեի իմ մասին.

— Մեր տաղանդավոր աշխատակիցը—Արտավազդ էֆենդի Ղարիբյան—որ ինչպես դրական այնպես ալ առևտրական հրապարակին վրա կարճ միջոցի մեջ իրեն փաշտուն դիրք մը—ստեղծեց, հավաստի աղբյուրն է իմանանք թե հիմա զբաղած է դրական երկարաշունչ աշխատության մը պատրաստությամբ: Սույն բերկրառիթ լուրը անշուշտ մեծ հրճվանք պիտի պատճառե մեր ազնիվ ընթերցողներուն, որոնց համար դառն դրկանք մը եղած էր համակրելի դրագետին երկարատև լռությունը: Ի սրտե հաջողություն կմաղթենք մեր տաղանդավոր աշխատակցին և կհուսանք, թե ի մոտո բախտը պիտի ունենանք վայելելու իր մեծ դործը, որ անտարակույս պատահար մը պիտի ըլլա մեր դրականության համար:

Ա՛լ կրնաս երևակայել ապշությունս, զայրույթս ու զզվանքս: Կիրակի առավոտ մըն էր, երբ այդ թերթը ստացա, պզտիկ սենյակին մեջ կպտուտկեի, կատաղութենես ինքզինքս ուտելով: Պոլիս դրած նամակներուս մեջ չկար ունէ կետ մը, որ թյուրիմացությամբ այդ տեսակ եզրակա-

ցության մը տեղի տար և արդեն լուրը այնպիսի վաղերա-
 կան ձևով մը հաղորդված էր, որ թյուրիմացության կամ
 ուրիշ ունեմեղմացուցիչ պարագայ չէր վերցներ: Բայց մար-
 դիկը լավ ճանչնալուս՝ գլուխ ճաթեցնելու հարկ չմնաց այս
 աշխանդակ հանելուկը լուծելու համար: Պոլիս ընկերներու
 գրած այն պատասխանս թե՛ վճռած էի մինչև հինգ տարի
 քան չգրել, խմբագրի մը տկանը հասած էր և այդ հանձա-
 րեղ հոսհոսն ալ այնքան պարզ նյութե մը այս շքեղ առաս-
 պելը հյուսած, ադով թևերս ուռեցնելու և դիս կրկին ձրի
 աշխատակցության հրապուրելու դիտումով: Այս ենթադրու-
 թյունս, որ ետքեն ստուգվեցավ ալ՝ իրենց գազաթնակետին
 հասցուց գարշանքս ու ատելությունս այն խմբագիր կոչված
 արարածներուն դեմ: Ես հաղիվ կրցած էի վրայս թոթափել
 իմաստակություններու, թեթևոլիկություններու, սնապար-
 ծություններու ծիծաղելի տարազը և ահա անոնք՝ Պոլիսեն
 մինչև Եդիստոս ձեռքերնին երկարած՝ կուղեին զայն կրկին
 հաղցնել ինձի: Ու վրեժխնդրության անզուսպ զգացումը, որ
 սիրտս կմրկեր, վայրկենապես գաղափար մը ծնավ մտքիս
 մեջ. մեր խմբագիրներու այդ անճոռնի բարքերեն կծու եր-
 ցիծանություն մը ձևել և հրատարակել տալ շաբաթաթերթի
 մը մեջ, որ իմ մասին այս լուրը հրատարակող թերթին ան-
 հաշտ հակառակորդն էր: Առանց երկար մտածելու դրասե-
 դանիս առջևն անցա և քանի մը ժամ ետքը արդեն պատ-
 րաստ էր ուղածս: Գրգռությունս արդեն դլխուս մեջ դիզած
 էր նյութը իր բոլոր մանրամասնություններով. կմնար միայն
 թուղթի վրա թափել և ադ ալ մեկ շունչով կրցա ավարտել:
 Սակայն արդյունքը այն աստիճան հաջող էր, որ հանկարծ
 միտքս փոխվեցավ: Ինչո՞ւ չղրկել Թիֆլիսի հանդեսին, ին-
 չո՞ւ կրկին երևալ Պոլսո թերթերու մեջ, ըլլա նույնիսկ ծաղ-
 րելու համար զիրենք. մանավանդ երբ ասով ալ կրնայի
 նպատակիս հասնիլ, քանի որ այդ հանդեսը անշուշտ կմըտ-
 ներ Պոլիս և վերջապես ինչո՞ւ փախցնել առիթը գեթ ան-
 գամ մըն ալ ուսասհայ խմբագրի մը հետ գործ ունենալու:
 Անմիջապես մտքուրի քաշեցի գրածս, նամակ մըն ալ գրե-

ցի խմբագրին, հայտնելով որ այս առաջին փորձս եթե ընդունելություն գտներ, պատրաստ էի շարունակելու, և հաջորդ առավոտ կանուխ պոստին հանձնեցի:

Առանց գրական ուէ դիտավորության, առանց ամենագուշդն ճիգի ու խնամքի, լոկ վրեժխնդրական նպատակով և գրեթե անհամար գրված այս փոքրիկ պատկերը ապշեցուցիչ անակնկալ մը եղավ ինծի համար: Հանդարտությունս վերջստին գտնելե ետքը կրկին և կրկին կարդացի սեպարությունը, զոր պահած էի, և տպավորությունը յուրաքանչյուր ընթերցումիս ավելի մեծցավ: Կենդանություն, սուր դիտողություն և հոգեբանական ճշտություն, որոնց նշույն իսկ չէի գտներ շան տանջանքով թխված հին գրվածքներու մեջ, ամենքն ալ կարծես ժամադիր եղած էին հոս: Բայց և այնպես այս հաջողությունս այնչափ հանկարծական ու պատահական էր, որ տակաւին չէի հուսար, թե պիտի կրնամ շարունակել և այս մասին չէի ալ մտածեր: Խմբագրին ըրած խոստումս իրական խոստում մը ըլլալե ավելի գրչի վարժության արդյունք էր, տեսակ մը խայծ, զոր ամեն սկսնակ կգործածե իր մտքի նախախայրիքին համար խմբագրի մը հյուրընկալությունը որսալու: Որովհետեւ մինչև այսօր թեև գրական ամեն տեսակ հավակնություն ունեցած էի, բայց եթե կար բան մը, զոր մտքես իսկ չէի անցուցած, ան ալ երգիծաբանությունն էր:

Սակայն առաջին նամակը, զոր ստացա հասարակական և փիլիսոփայական դիտությանց մասնագետ խմբագրեն՝ բավական եղավ մեջս շեշտելու գրական այս ինքնահայտնության գիտակցությունը: Կգրեր, թե գրվածքս արդեն հրատարակված էր և մեծ ընդունելություն գտած, թե մատու խոշոր վերքի մը վրա դրած էի և կխնդրեր որ շարունակեմ այնքան մեծ հաջողությամբ սկսած աշխատակցությունս: Միայն թե՝ չեմ գիտեր ինչո՞ւ չէր ղրկած հանդեսին այն թիվը, ուր գրվածքս լույս տեսած էր: Անմիջապէս գրեցի որ այդ թիվը հղե և խոստացա շուտով նոր գրվածք մը հասցընել: Նամակս ստանալուն պէս զրկեց սկիզբեն ի վեր

հրատարակված բոլոր թիվերը: Անդրանիկ գրվածքս ամբողջ-
 ջությամբ և անփոփոխ հրատարակված էր, բայց տպագրա-
 կան սխալներով բավական աղավաղված: Եվ ահա այդ
 սխալներեն մեկուն է որ պարտիմ դրական քիչ մը տարո-
 րինակ անունս: Հարձակողական զայրագին ներշնչումս ինք-
 նաբերաբար Թաքառ ահարկու ծածկանունը դրած էր ձե-
 ոագրիս տակ, իսկ գրաշարը, թերևս համեղ հայհոյանք մըն
 ալ մրմռալով իմ ուղղագրական տգիտությանս վրա՝ ա-ն-
 ր-ի փոխած էր: Այնուհետև ես ալ սկսա Թաքառ ստորա-
 գրել, մտածելով, որ տառի մը փոփոխությունը շատ բան
 չէր պակսեցներ բառին սարսափին:

Երկրորդ գրվածքիս պատրաստությունը կարծածնս շատ
 ավելի հեշտ եղավ: Նյութը արամաբանորեն ներկայացավ
 մտքիս, իբրև շարունակությունն ու լրացուցիչ մասը նախոր-
 դին, այսինքն Պոլսո նորագույն գրագետի տիպը: Իսկ ասոր
 համար բավական էր պատկերացնել իմ իսկ անցյալը, որ-
 պեսզի առաջինեն ավելի հաջող գործ մը երևան գար: Եվ
 անցյալին այս երկու պատկերներու գրավոր վերարտադրու-
 թյունը տարօրինակ հեղափոխություն մը առաջ բերավ ու-
 ղեղիս մեջ: Բաղմաթիվ բնորոշ դեմքեր ու դեպքեր հիշողու-
 թյանս աչքերեն դուրս կժայթքեին խուռներամ, կզարմանա-
 յի, որ Պոլիս շարունակ նյութի պակասութենե տառապած
 էի և ուշադրություն իսկ չէի դարձուցած ասոնց վրա, իրա-
 պաշտ գրող մը ըլլալու հավակնությամբս հանդերձ՝ առօրյա
 կյանքի շրջանակեն դուրս, արտաքո կարգի բան մը նկա-
 տած էի նյութը: Մինչև այն ատեն անտեսված կյանքի այս
 դիտողությունները գեթ այնուհետև արժեցնելու տաղնապով
 անմիջապես մասնավոր գրպանի տետրակ մը գնեցի, որու
 մեջ սկսա արձանագրել վայրկենաբար ինչ որ միտքս նկի-
 նար: Բայց ալ այնուհետև մնաք բարով ծրագիր, ուխտ և
 այլն. այս պզտիկ, անմեղ տետրակը եկավ ամեն բան
 տակնուվրա ընելու:

Գլուխս, որ մեկ կողմե հում նյութեր կամբարներ, իսկ
 մյուս կողմե նոր գրվածքներու ծրագիրներ կսարքեր անոնց-

մե, ալ տեղ շուներ վաճառականական հաշիվներու համար: Վաճառատան մեջ ստեպ դործս կընդհատեի հանկարծածին միտք մը նոտագրելու համար, հաճախ շրջապատս բոլորովին մոռնալով ապագա պատմվածքներու հետ կապրելի: Էֆենդիս սկիզբը լուռ ապշությամբ մը կդիտեր այս երկրորդ հեղաշրջումս, բայց տեսնելով, որ ընթացքս օրըստօրե կգեշնար, սկսավ մեղմ դիտողություններ ընել, հարցնել թե ի՞նչ ունիմ: Զանազան խուսափողական պատասխաններով կջանայի խնդիրը շեղծցնել, սակայն մյուս կողմե կղգայի որ այդ կացությունը կարելի չէր շարունակել:

Այդ միջոցին հասավ երկրորդ գրվածքիս հրատարակությունը երկու նամակով հանդերձ, մեկը հանդեսին խմբագրեն, մյուսը Թիֆլիսի ընկերես: Խմբագիրը իր նամակը կսկսեր «Պարոնյանը հարություն առավ» խանդավառ բացականչությամբ և կվերջացներ սրտադին «ապրեք»-ով մը: Իսկ ընկերս կնկարագրեր թե որչա՛փ մեծ եղած էր իր ապշությունը, երբ դիպվածով մը իմացած էր, որ Թաթարը ոչ այլ ոք էր, բայց եթե ես: Անհասկանալի ու վիրավորական կդռնեի, որ իր նամակին մերժողական պատասխան տալով հանդերձ, ձեռքի տակե սկսած էի կատարել իր առաջարկը: Սակայն գտած հաջողությանս հրճվանքը այնքան մեծ էր իր մեջ, որ սիրով կներեր ինձի այդ տգեղ վարմունքս և կթախանձեր, որ շարունակեմ մշակել դրական այն դժվարին սեւը, ուր մեկ ոստումով կըցած էի եզական դիրքի մը հասնիլ:

Այս նամակներուն տպավորությանը տակ, պզտիկ սենյակիս շուրջը քանի մը խոշոր քայլեր և մտքիս մեջ կարճառոտ հաշիվ մը բավական եղան ընելիքս վճռելու: Թողնել պաշտոնս և ամբողջովին գրականության նվիրվիլ: Երկու գրվածքս միասին 25 տպագրական երես եղած էր, հետևաբար արդեն 25 ուրբլի առնելիք ունեի, յուրաքանչյուր ամիս միջին հաշվով 20-երեսնոց բան մը ղրկելով 20 ուրբլի կըրնայի ստանալ, քովս ալ քիչ մը դրամ կար, այս ձևով 5—6 ամիս խնայողությամբ դժվար չէր ապրիլ: Իսկ այդ միջոցին

մեջ գրվածքներս գեղեցիկ հատոր մը կազմելու չափ կըլլա-
լին. այն խանդավառ ընդունելութեամբ, զոր գտած էի՝ մե-
կենաս մը և առնվազն 1000—1500 օրինակի սպառումը ար-
դեն ապահովված կարելի էր համարել, ադկե գոյանալիք
հասույթով փառավորապէս կրնայի ապրիլ մինչև երկրորդ
հատորիս հրատարակութեանը և այսպէս շարունակաբար:
Անշուշտ սկիզբները քիչ մը պիտի նեղվեի, բայց ո՞ր աս-
պարեղին սկիզբը դուրին էր:

Նույն օրն իսկ դիմեցի վաճառականիս, ամեն բան
պարզեցի և խնդրեցի, որ դիւս արձակե պաշտոնեա: Մարդը
նախ հանկարծակիի եկած՝ ապուշ երեսս նայեցավ, հետո
դուխը կախեց և պահ մը մտախոհ մնալէ ետքը՝ երկար
խրատական մը սկսավ: Բացատրեց թէ ադոնք ամենքը իրավ
ադէկ բաներ էին, բայց ոչ մեր մեջ, թէ մեր ազգը այդ տե-
սակ բաներու հարդ ու արժեք չի տար, թէ տարակույս
չկար, որ վերջը թշվառ պիտի ըլլայի ու պիտի զղջայի:
Բայց իզուր, ոչ մեկ ազդեցութեան ըրավ վրաս. պատասխա-
նեցի թէ մինչև այն օրը ամեն ճիգ թափած էի այդ որոշու-
մին չհանգելու համար, բայց դիմադրական ուժս ալ վերջա-
պէս սպառած էր և ալ ինքզինքիս տերը չէի, թէ հետեաբար
ավելի կնախընտրեի սիրած ասպարեղիս մեջ նշույթապէս
տառապիլ, քան այդ կեղծ կացութեանը դորով շարունակե-
լով թէ՛ ինքս բարոյապէս տանջվիլ և թէ՛ իր դործին վնա-
սել:

— Է՛հ, դուն դիտես, դնա, բայց վստահ եմ, որ օր մը
պիտի հիշես այս ըսածներս ու շարաշար պիտի զղջաս,—
եղավ բարեսիրտ ծերուկին վերջին խոսքը:

Պաշտոնին հետ միասին կկորսնցնեի նաև վաճառա-
տան վրայի պզտիկ սենյակս, ուր մոտ երկու ու կես տար-
վան բազմահիշատակ կյանք մը անցուցած էի: Հաջորդ օրը
կոկիկ կահավորված սենյակ մը վարձեցի հույն ընտանիքի
մը քով և հոն փոխադրվեցա:

Նոր սենյակիս միակ պակասութեանը ան էր, որ մեջը
շնորհքով սեղան մը չկար աշխատելու. ուստի երբ շուկա

եւա քանի մը անհրաժեշտ պիտույքներ գնելու, կահկարասի-
ներու վաճառանոցի մը ցուցափեղկին մեջ աչքիս դարկափ
գեղեցիկ դրասեղան մը, որու առջեւն շիրցա անտարբեր
անցնիլ: Պատկերադարդ հանդեսներու մեջ շատ անգամ նա-
խանձոտ հիացումով տեսած էի եվրոպացի նշանաւոր դրող-
ներ շքեղ դրասեղաններու առջև մտախոհ: Արդ՝ երեւակայու-
թյունս պահ մը սենյակս փոխադրեց այդ դրասեղանը. օ՛հ,
ի՛նչ մեծ շուք մը կալեւոյներ ան իմ դրագետի կյանքիս:
Մյուս կողմէն սակայն նիհար քսակս կազդարարեր որ ան-
միտ շռայլություն մը պիտի ըլլար այդպիսի սուղ բան մը
գնել. բաժնւելու միջոցիս վաճառականը 100 ֆր. նվեր
տված էր, բայց այդ 100 ֆր. նեղ օրերու մեջ 100 ցավիս
դարման կրնար ըլլալ: Այս վարանումներով նույն օրը չեմ
հիշեր քանի անգամ անցուղարձ ըրի վաճառանոցին առջեւն
և վերջին անգամին ինքզինքս հանկարծ ներսը գտա: 100
ֆրանքին վրա տակաւին 20—25 ֆրանք ալ դրի, բայց դրա-
սեղանն ալ սենյակս փոխադրվեցաւ:

Չեմ կրնար նկարագրել այն անձառ երանությունը,
որով հոգիս ողորված էր հաջորդ առտուն, երբ աչքերս բա-
ցի: Առաջին ակնարկս հանդիպեցաւ դրասեղանիս, որու
փայլիլուն ջնարակին մեջէն կարծես մուսաներու դուխներ
զիս կողջունէին և հրճվանքեւ մարմինս խտրխտաց, երբ
հիշեցի, որ տակս վաճառատուն չկար, որ հաստ ու բարակ
տոմարներու թնճուկը ալ ինծի չէր սպասեր, որ ալ անկախ
ու բոլորանվեր դրագետն էի վերջապէս:

Նոր դրասեղանիս վրա քանի մը օրվան մեջ նոր պատ-
մըվածք մը ավարտեցի Պոլսո հայ ուսուցիչներու կյանքին,
ընդարձակ նամակով մը պատմեցի խմբագրին, թե ինչպէս
գրականութեան սիրուն համար ստիպվեցա թողնել խոստում-
նալից աստարեղ մը և խնդրեցի որ նախ՝ վարձատրութեան
խնդիրը կարգադրե անհապաղ և երկրորդ՝ վերջ մը տա
տպագրական սխալներու, որոնք երկրորդ դրվածքիս ալ
չէին խնայած:

Այնուհետև ժամանակացույց մը շինեցի և սկսա կանո-

Տալփոր դբադումի: Առաջին ժամերը հատկացուցի դրական աշխատություններու, հետմիջօրեն ընթերցանության, իսկ իրիկունը սրճարանի մեջ օրվան թերթերը կարդալու, բարեկամներու հետ տեսակցելու և կյանքը ուսումնասիրելու: Այս ծրագրով ամբողջ երեք ամիս հասառվի մը պես անհոգ ու խաղաղ կյանք վարեցի: Երկրորդ ամսուն սկզբները նամակիս սլառասխան ստացա խմբագրեն. կգրեր թե երրորդ դրվածքս ալ նախորդներուն պես լավ ընդունելություն դատած էր և Թաթար անունը մեծ ժողովրդականություն շահած, վարձատրության մասին կխոստանար շուտափուլթ կարդադրություն ընել և կխնդրեր, որ անպատճառ ամեն թվի բան մը հասցնեմ: Արդեն նոտեր առած էի Պոլսո հայ ընտանեկան կյանքեն ընդարձակ նպատմվածքի մը, մինչև երկու ամիս առ ալ վերջացնելով գրկեցի: Այս վերջինով միասին՝ դրվածքներս արդեն մոտ 200 երեսնոց փոքրադիր հատոր մը կրնային կազմել, ուստի խնդրեցի, որ աշխատի մեկեն նառ մը դռնել:

Արդեն սկսած էի հաշիվներ ընել թե մոտավորապես որչափ զուտ շահ կրնար ձգել այս առաջին հատորիս հրատարակությունը, երբ տանտերս եկավ հիշեցնելու, որ ավելի անհետաձգելի հաշիվներ ունեի կարդադրելիք: Սենյակիս վերջին ամսվան վարձքը պետք էր վճարել, մինչդեռ դանձարանիս վիճակը քննելով տեսա որ սնանկությունը մոտալուտ էր: Տանտիրոջս խնդրեցի ամիս մը սպասել, բացատրելով որ Ռուսաստանեն ամեն օր դրամի կսպասեի, բայց Սև-ծովի փոթորիկներուն պատճառով նավը կուշանար: Մարդը համողվեցավ, բայց իմ հավատքս օրըստօրե կթուլնար, կասկածը կսկսեր բույն դնել մտքիս մեջ: Երկու ամիսեն ավելի անցած էր խմբագրին այն նամակեն ի վեր, որով կխոստանար շուտով կարդադրել վարձատրության խնդիրը և սակայն դեռ կսպասեի: Երկտողով մը կրկին հիշեցուցի անոր իր խոստումը: Այդ օրեր խոսակցության մը մեջ իմացա, որ Կովկասի էն տարածված օրաթերթը նույնպես սկսած էր վարձատրել իր աշխատակիցները. անմիջապես նամակ

մը գրեցի Թիֆլիսի ընկերոջս, որ իմ կողմես հիշյալ օրաթերթի խմբագրութեան դիմեմ և աշխատակցութեանս առաջարկեմ որոշ վարձատրութեան մը փոխարեն:

Ամիսը լրացաւ, բայց խմբագրեն պատասխան չեկնեկեղատ, այս անգամ հանդեսն ալ չստացա: Իսկ մյուս հուլիս քոլորովին ի դերեւելաւ. ընկերս կգրեր թե օրաթերթին խմբագրութեանը շէր ընդունած առաջարկս, մոտ 3000 վճարող բաժանորդ ունենալով հանդերձ՝ դարձյալ նյութական անձկութեան պատրվակը առաջ քշելով. «Որովհետեւ, կմեկնէր իր կողմեն սլամիտ բացատրութեամբ մը, այդ խմբագրութեան ժառանգական անդամները որոշած են թերթին տարեկան ամբողջ հասույթը մեջերնին բաժնել և եթե բան մը ավելնամ՝ աշխատակիցներու վարձատրութեան հատկացնել. սակայն այս հաշվով մինչև հիմա դեռ բան մը չէ ավելցած»:

Վիճակս անտանելի էր: Տանտիրոջ պարտք, ճաշարանին պարտք և քսակս վաղուց դատարկ: Բայց լավատեսութեան դեռ բավական պաշար կար մեջս. տանտերս դարձյալ մեկ կերպ լուրդեցի, ճաշարանապետին նոր սուտ մը կլլեցուցի և աչքս ցրվեցի ճամբուն վրա՝ կսպասելի:

Այս ընթացքով կրցա ամիս մըն ալ անցնել. հանդիսը եկաւ, երկու ամսվանը միասին հրատարակված կրկնակ թիվ մը, ուր ամբողջութեամբ լույս տեսած էր վերջին գրվածքս, բայց խմբագրեն դարձյալ ո՛չ նամակ կար, ո՛չ դրամ: Ալ անկարելի էր համբերել. այս ինչ խայտառակութուն, ուրեմըն մարդը իր շռայլ գովեստներով պարզապէս քթիս կխնդար ու կշահագործեր դիս և կարծես աս բավական չլլար, գրվածքս ալ այնպիսի ձևով մը հրատարակեր էր, որ արյունս դուրսս ցատքեց: Ամբողջ բառեր ու նախադասութեաններ բաց թողված, լեզուն կես արեւմտեան կես արեւելեան ծիծաղաշարժ խառնուրդի մը վերածված և ծայրեծայր տալադրական սխալներով աղավաղված: Բայց այն սխալներեն շկարծես, որոնք մինչև այսօր ալ ճակատադրական շարիքի մը պէս անխուսափելի են ուսանողներու ձեռքով տպագրված բոլոր խորքահայ գրվածքներու մեջ, այլ

այն տեսակ անլուր, այլանդակ, բարբարոս սխալներ, որ
կարծես պարսիկ բեռնակիր մը դրաշար ափհամիված էր
հատկապես այդ դրվածքս շարել տալու համար: Չէ՛, ալ
տանելու բան չէր աս. մտքի ուժ, աչքի լույս թափե, շար-
շարվե, գրե, ամիսներ շարունակ տնեն դուրս ճաշարանա-
պետին, տնեն ներս տանտիրոջ ու տանտիկնոջ թթու երեսը
տես, և ետքն ալ կոպեկ մը չղրկելե դատ, մտքի սիրասուն
զավակներուդ աղճատված դիակները նետեն առջեդ: Անմի-
ջապես նամակի մեջ թափեցի այս ամբողջ դառնութեանս
թույնը, տպագրական սխալներեն ալ՝ միայն էն խոշորները
ջոկելով՝ քանի մը երեսնոց ցանկ մը կազմեցի... սակայն
բարեբաղդաբար նամակադրոշմի դրամ շունենալուս խկույն
չկրցա պոստը տանիլ:

Քանի մը ժամ ետքը, երբ բարկութեանս քիչ մը իջավ
և հանդեսին մյուս հոգիւածները աչքե անցուցի, խնդրին
զադտնիքը պարզվեցավ ու խղճահարութենեա նամակը պատ-
ռեցի: Վերջին երեսներուն մեջ կոչ մը կար ընթերցողներուն
ուղղված, ուր խմբագիրը թվելէ հետո այն բոլոր գոհողու-
թյունները, որոնց գնով կրցած էր իր հանդեսը այնքան ա-
տեն անխափան հրատարակել, կհայտարարեր թե՛ բաժա-
նորդներու այն շնչին թվով, որ անհրաժեշտ ծախքերու մեկ
չորրորդն իսկ չէր փակեր՝ այլևս անհնարին էր շարունակել,
որովհետև արդեն մինչև վիզը պարտքերն էին խրված և
հասարակութեան զգացումներուն կոշում կընէր, որպեսզի
տար վերջապես 1000 բաժանորդի այն նվազագույն թիվը,
առանց որու ամկարելի էր հավասարակշռել հանդեսին ելե-
մուտքը: Այս կոչին ընթերցումեն ետքը խմբագրին դեմ
զգացած զայրույթս տեղի տվաւ խորին կարեկցութեան և
դուխտ ձեռքերուս մեջ առած երկար մտածեցի: Ինչո՞ւ էր
մեղադրելի խեղճ մարդը, իր պատկանած հասարակութեան
ծառայելու ամենագովելի առաջադրութեաններով ճամբա
ելած էր և ամեն դժվարութեաններն անձնվիրաբար կուրծք
տված, բայց նույն այդ հասարակութեան անցնելի ան-
տարբերութեանը վերջապես կշտտեր ու վհատութեան կը-

Մատեներ զինք: Իմ աշքիս առջեր շէր այդ հասարակության
մեկ նմուշը. ամբողջ Նգիպտոսի մեջ ինծմե դատ միայն
մեկ հոգի կատանար հանդեսը, ան ալ գրեթե զորով ես բա-
ժանորդ պրած էի վերջերը և այս երկու օրինակները ձեռքի
ձեռք ու մինչև իսկ քաղքե քաղաք պտտելով, առնվազն քա-
նի մը տասնյակ ձրի ընթերցողներու կողմե կկարդացվէին:
Արդ՝ ի՞նչ ըներ խեղճ խմբագիր մը այս ձրիակեր հասարա-
կության մեջ, ի՞նչպէս կարենար իր խոստումները հարգել
ու իր պարտքերը վճարել: Չէ՛, մեծ անիրավություն էր քիչ
առաջվան դայրուլթս. եթե ես կտառապէի, ան ինծմե ավելի
կտառապէի, դեթ իմ պարտքերս դեռ մեջքես վեր շէին ելած,
մինչդեռ անոր խեղդվելուն հինդ մատ կմնար: Վերջապէս
խմբագիր ու աշխատակից իրար լավ դատած էինք, երկուքս
ալ շուսավորության նահատակներ էինք նույն ապերախտ
հասարակության մեջ: Այս խորհրդածությունները այրած
սիրտս բավական մխիթարեցին և վսեմ հպարտության զգա-
ցում մը ներշնչեցին ինծի:

Սակայն դժբախտաբար միջոց չունեցա այս հպարտու-
թյունը վայելելու: Տանտերս անվերջ ձգձգումներէս հուսա-
հատած, վերջնագիրը կոխեց. — «Կա՛մ մինչև երեք օր
պարտքդ կհատուցանես և կա՛մ դատարան կդիմեմ»: Վերջին
փորձ մըն ալ ըրի դեթ 15 օր ևս պայմանաժամը երկարելու,
բայց անօգուտ: «Ո՛ւրկե սխտի առնես, ո՛ւր սխտի տաս,
կպոռար մարդը երեսիս, գործ չունիս, վաստակ չունիս, ես
քեզի պէս դատարկապորտին ալ սենյակ չունիմ, պարտքդ
վճարե դուրս ե՛լ»:

Ճարահատ վազեցի էն մտերիմ բարեկամիս մոտ, Պուլ-
սեցի տղա մը, որ մօրը հետ Ալեքսանդրիա հաստատված՝
վաճառականի մը քով գրադրություն կրներ աննշան վար-
ձատրությամբ: Այդ միջոցին անոր քով ալ այդչափ դրամ
չկար, հետս եկավ երաշխավոր ըլլալու, բայց տանտերս
անոր ալ պատասխանը տվավ. — «Ես քեզ ո՛ւրկե կճանչնամ,
ի՞նչ գիտնամ թե դուն ալ անոր պէս բան մը չես»:

Սենյակիս մեջ աչք մը պտտցնելէ ետքը՝ «ուրիշ ճար

շի մնար, ըստի ընկերս, սա գրասեղանդ տանինք ծախենք, պակասածն ալ ես կըրացնեմ, աս շան բերանը գոցենք, դուն ալ մեր տունը կփոխադրվիս, մինչև որ վիճակդ որոշվի»:

— Գրասեղանս ծախել, բայց ի՞նչ կըսես, այնքան հիշատակներ ունիմ անոր հետ կապված, — բացակահանչեցի հուզումես գողացող ձայնով:

— Է, արթնցիր, հերիք դառանցես, հիշատակները փոր չեն կշտացներ, խաչատուռակութունն պիտի ելլես, — պատասխանեց ընկերս ուսս ցնցելով, և առանց հավանութեանս սպասելու, դնաց բռնակիր մը բերավ ու գրասեղանը շաշակը տալով տարավ կես գնով ծախեց:

Ընկերոջս սենյակը փոխադրվելէս քանի մը օր ետքը մեծ հրապարակին վրա գտնվող սրճարաններէն մեկուն պարտեզը նստած էի գլխիկոր ու տխուր: Քիչ մը առաջ նամակ առած էի անկէ, որու մասին, երկար ատենէ ի վեր չէի մտածած, զոր բնավ հաշվի առած չէի վերջին ծրագիրներուս ու որոշումներուս մեջ: Մայրս էր գրողը: Վաճառականին քովէն ելնելս, զոր աշխատած էի գաղտնի պահել իրմէ, վերջերը խմացած էր իր բոլոր պարագաներով և վիշտ ու արցունք կաթող տողերէ ետքը կհարցնէր թէ շա՞տ կտեսնէի միթէ թշվառ մոր մը սրտին միակ մուրազը, որ ուրիշ բան չէր բայց եթէ իր մեկ հատիկ զավկին երջանկությունը տեսնել ու այնպէս մեռնիլ: Այս նամակին տնայնորութեանը տակ հոգիս անհուն թախիծով մը համակված էր, սիրտս ճմլված, մտքիս գործունեութիւնը կանգ առած, երբ ձեռքի մը հպումը զգացի գլխուս վրա: Նախկին գործառնիլոջս փաստարանն էր: Աս ալ խմացած էր վիճակս և քովս նստելով սկսավ խրատել, որ վերջ տամ այդ անել ընթացքիս ու գործի մը մտնեմ: Նախկին պաշտոնս արդէն բռնված էր, բայց եթէ ուզէի ինք կխոստանար շուտով գործ մը գտնել ինծի:

— Շնորհակալ եմ, ես դո՛հ եմ իմ գործես, — պատասխանեցի խոսակցութիւնը կարճ կտակելու համար:

— Ի՞նչ գործ, գրականութիւնդ, է՛, միամիտ տղա, —

բացականչեց արգահատական ժպիտով մը. — մեղք ես, մեղք, մեր մեջ գրականության երեսն անոթի մեռնողներ շատ եղած են, բայց անով ապրող մը դեռ չենք տեսած: Ամսական քանի մը երես սեցնելու և քանի մը ֆրանկ առնելու համար ո՛վ դիտե որչափ կշարչրկես ուղեղդ, մինչդեռ եթե դատարանին մեջ պարզ ընդօրինակիչ մը ըլլաս, երեսին 30 սանտիմ կառնես առանց գլուխդ հոգնեցնելու և ամիսը քիչեն քիչ 8—10 ոսկի կրնաս շահիլ: Եկուր խոսքիս մտիկ ըրե, այդ տեսակ պաշտոն մը դռնեմ քեզի:

— Խնդրեմ, իրավունք չունիք դիս վերափորելու, ես մեքենա չեմ, — պոռացի երեսին այնպիսի բարկութեամբ մը, որ մարդը ապուշ կտրած ձգեց հեռացալ:

Հաջորդ առաու ցրվիչը հանձնարարված նամակ մը բերով. Թիֆլիսեն էր, հանդեսին խմբագրին: Վե՛րջապես: Ջղային շտապով մը ծրարը պատուեցի, մեջեն ի՞նչ ելնե կհավնիս. երկար նամակ մը և... 4 ուրբի թղթագրամ: Իր նյութական ողորմելի կացութեան նկարագրութենէն ետքը՝ կհայտնեթե այդ պայմաններու մեջ ալլես անկարելի էր աշխատակիցներուն վճարել, բայց իմ գրեթէ ծներս բացառմամբ պիտի շարունակեի վարձատրել երեսին 50 կոպեկի հաշվով, և դեռ կխնդրեի, որ շուսահատիմ ու գրիչը ձեռքես չձգեմ: Բոլոր գրվածքներս միասին 80 տպագրական երես եղած էին, որ այս հաշվով 40 ուրբի կընէր, իսկ ասկե դեղչելով իմ երկու տարվան բաժանորդագրութեանս արժեքը և այն մեկ բաժնեդինը, դոր ես դանձած էի, կմնար ճիշտ 4 ուրբի:

Նույն օրն իսկ գացի փաստաբանէն ներողութեան խընդրեցի և անոր միջնորդութեամբը դատարանին մեջ ընդօրինակիչի պաշտոն մը ստացա:

Ահա, սիրելիս, թե ինչպէս հեռացա գրական ասպարեղեն: Եթե շարունակեի՝ ըստ ավանդական սովորութեան՝ ձրի գրել, անշուշտ չէի կրնար ամբողջովին գրականութեան նվիրվիլ, սակայն վստահ եմ, որ մինչև այսօր ալ գրող կմնայի: Բայց ահա օրին մեկը դիպվածք դիս կտպեց խըմ-

բազրի մը հետ, որ առանց իր քսակը կշռելու, կարճամիտ լավատեսութեան մը կռթնած՝ գրական վարձատրութեան խի-
զախ նորութիւնը ներմուծեց մեր գրականութեան մէջ. ես
ալ նույնքան կարճամիտ լավատեսութեամբ մը անոր հույ-
սերուն վրա հույս դնելով կյանքի ուղեգիծս փոխեցի և շատ
շանցած երկուքս ալ պատժվեցանք շարաշար: Ան, որ գրա-
կանութեան միջնորդ ծնած ըլլալ կկարծեր, հիմա, ինչպէս
կլսեմ, Բաղվի մէջ նավթային միջնորդութեամբ կամ իրենց
բառով մաքիւրութեամբ կզբաղի, իսկ ես, որ գրագետ ծնած
ըլլալ կկարծեի, ինչպէս կտեսնես՝ հասարակ գրագիր մըն
եմ այսօր:

10 դեկտ., 1903

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

	Էջ
Առանձար — Ստ. Զորյան	5
Մորուքի սանարը	9
Բուրդի վաճառականություն	27
Կախաղանեն... ամուսնություն	49
Երկու պատկեր	58
Վշտի ծիծաղ	67
Նորավեպին նորավեպը	70
Հաստն ու ինտելիգենտը	79
Հողու համար	96
Տաղը տարի հարը	133

ԿՄԴ

Ի Ս

Դ

Պատ. խմբագիր ՍՏ. ԶՈՐՅԱՆ
Շաղիկը, անխնաթերթը և ֆորդայը նկարիչ Լ. Գեղեցիկ
Տեխ. խմբագիր Բ. ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ

ՎՖ 02665 պատվեր 299, տիրաժ 3000. տ. 19 1/4 մամ. հեղ. 6,5 մամ.
հանձնված է արտ. 5/V 47 թ. ստորագրված է տպագր. 3/VII 1947 թ
ՀՍՍՌ Մեծատնիկի Սովետին կից Պոլիգրաֆ և Հրատ. վարչություն
№ 3 տպարան, Երևան, Արտիկերդյան № 65

w, d, p, 7, 4, 5, c, r
d, h, 2, h, 3, 4, 5, 3, 2, p, 5, e
2, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100
4 0 5

801-7-13
B-954

ԳԱԱ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.

220026829

80

354

A ^{II} 26829